ΕΚΦΡΑΣΗ ΕΚΘΕΣΗ

ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ Γ’

ΤΟΜΟΣ 3ος

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Συγγραφή: Χρίστος Λ. Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, Νίκος Γρηγοριάδης, Ανθούλα Δανιήλ, Ιωάννα Ζερβού, Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης

Συντονισμός πρώτης γραφής: Δημήτρης Τομπαΐδης

Πρώτη αναθεώρηση: Χρίστος Λ. Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή, Νίκος Γρηγοριάδης, Ανθούλα Δανιήλ, Ιωάννα Ζερβού, Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης, Βαγγέλης Ιντζίδης

ΕΚΦΡΑΣΗ ΕΚΘΕΣΗ

ΓΙΑ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ Γ

ΤΟΜΟΣ 3ος

Συγγραφική Ομάδα Δεύτερης Αναθεώρησης

ΧΡΙΣΤΟΣ Λ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΑΒΡΑ ΑΥΔΗ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΝΙΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΑΝΘΟΥΛΑ ΔΑΝΙΗΛ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΙΩΑΝΝΑ ΖΕΡΒΟΥ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΛΕΝΗ ΛΟΠΠΑ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΑΝΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΙΝΤΖΙΔΗΣ

Φιλόλογος

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΗΤΣΗΣ

Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του Τμήματος Β/θμιας του Π. Ι.

Καλλιτεχνική Επιμέλεια

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΟΥΠΗΣ

ΕΙΡΗΝΗ ΧΑΤΖΗ

Επεξεργασία Επιμέλεια

Ειρήνη Χατζή

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα εργασίας για το Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προσαρμογή: Ελισάβετ Παππά, Εκπαιδευτικός
Επιμέλεια: Ανθίππη Πιτταρά, Εκπαιδευτικός

Επιστημονικός υπεύθυνος: Βασίλης Κουρμπέτης, Σύμβουλος Α΄ του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ

Υπεύθυνη του έργου: Μαρία Γελαστοπούλου, M.Ed. Ειδικής Αγωγής

Τεχνική υποστήριξη: Κωνσταντίνος Γκυρτής, Δρ. Πληροφορικής

ΤΟΜΟΣ 3ος

ΣΥΜΒΟΛΑ

ΘΕΩΡΙΑ ■

ΑΣΚΗΣΗ ►

ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

χρωματιστή σελίδα

δοκιμιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

■ Το κείμενο που ακολουθεί είναι απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύτηκε στον τύπο με βάση την ομιλία του Ν. Ματσανιώτη, προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών, σε πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας. Το κείμενο είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα επιστημονικού άρθρου με εκλαϊκευτικό χαρακτήρα. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι είναι αναγκαία η εξοικείωση της κοινής γνώμης σχετικά με τα επιτεύγματα της επιστήμης και επιδιώκει να την ενημερώσει σχετικά με την κλωνοποίηση, παρέχοντας έγκυρες επιστημονικά πληροφορίες.

«Η κλωνοποίηση.
Τα υπέρ και τα κατά για τον άνθρωπο»

1 Το κρίσιμο και επίμαχο θέμα είναι βεβαίως η κλωνοποίηση του ανθρώπου. Θα αρχίσω με την παράθεση ισχυρισμών που εύκολα καταρρίπτονται. Θα αναφέρω στη συνέχεια εφαρμογές που ασφαλώς δεν είναι δυνατόν να γίνουν αποδεκτές ποτέ και πρέπει εγκαίρως να θεσπιστούν μέτρα που να τις αποκλείουν. Θα τελειώσω με εφαρμογές της κλωνοποίησης ευεργετικές για τον άνθρωπο. Οι γενικόλογες διακηρύξεις κατά του κλωνισμού του ανθρώπου του τύπου "είναι έξω από τη φύση", "ο άνθρωπος δικαιούται να γεννιέται με ανθρώπινο τρόπο και όχι στα εργαστήρια", "προσβάλλει την

ανθρώπινη αξιοπρέπεια", "θα δημιουργηθούν Χίτλερ και στρατιές ανδραπόδων που θα καταστρέψουν την ανθρωπότητα" είναι τουλά-χιστον επιπόλαιες και προδίδουν άγνοια και αδι-καιολόγητο πανικό. Ανήκουν στη μυθιστοριοποίηση της επιστήμης.

2 Έξω από τη φύση είναι και η καταστροφή δασών, για να αυξηθεί η καλλιεργήσιμη γη, το πέταγμα του ανθρώπου στο φεγγάρι, όλοι οι σύγχρονοι τρόποι τεχνητής γονιμοποίησης, ο τρόπος που ζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Η Dolly δε γεννήθηκε στο εργαστήριο. Κυοφορήθηκε σε θετή μήτρα-μάνα και γεννήθηκε κανονικά, όπως όλα τα πρόβατα του Θεού. Το επιχείρημα "προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια" προδίδει ισχυρό γενετικό ντετερμινισμό και περιφρονεί την τεράστια επίδραση του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση του ανθρώπου. Οι μονωογενείς δίδυμοι έχουν δύο όχι μια ψυχή και κατά κανόνα οι διαφορές τους ως χαρακτήρων είναι περισσότερες από τις ομοιότητές τους. Στην κλωνοποίηση πέρα από το διαφορετικό DNA των μιτοχονδρίων, που προέρχονται από διαφορετικό γεννήτορα, οι διαφορές στο περιβάλλον αρχίζουν πρώιμα, από τις διαφορετικές συνθήκες ενδομήτριας ζωής και συνεχίζονται μετά τη γέννηση σε περιβάλλον που έξω από τη μοναδικότητά του για κάθε άνθρωπο, διαφέρει κατά μία ολόκληρη γενιά στην περίπτωση που ένας ενήλικος κλωνοποιεί τον εαυτό του. Δηλαδή ο ενήλικος θα είναι πατέρας του κλωνοποιημένου εαυτού του με κριτήριο την ηλικία και μονωογενής δίδυμος αδελφός με κριτήριο τη γενετική ταυτότητα.

3 Είναι μάλλον εξοργιστικό ότι τόσοι πολλοί ασχολούνται με την υποθετική κλωνοποίηση και την κατ' αυτούς συνδρομή προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όταν αυτή ευτελίζεται καθημερινά σε παγκόσμια κλίμακα, ενώ ελάχιστοι αγωνίζονται, ώστε

να τραυματίζεται λιγότερο. Ως παιδίατρος αισθάνομαι υποχρέωση να σας υπενθυμίσω ότι επτά εκατομμύρια παιδιά το χρόνο πεθαίνουν από πείνα. Ότι εκατομμύρια παιδιά εργάζονται καθημερινά ατέλειωτες ώρες. Ότι εκατομμύρια παιδιά κακοποιούνται καθημερινά σωματικά ή σεξουαλικά και ακόμη περισσότερο κακοποιούνται πνευματικά και συναισθηματικά. Όλοι οι κώδικες ηθικής και επιβίωσης παραβιάζονται συνεχώς. Για πρώτη φορά στην ιστορία όλων των ειδών ο "σύγχρονος άνθρωπος των σπηλαίων των πόλεων" κλέβει τα παιδιά του. Υπονομεύει το μέλλον τους, αφαιρώντας πιθανότητες επιβίωσης των επερχόμενων γενεών.Υπονομεύει τον πλανήτη, το περιβάλλον και τον ανθρώπινο πολιτισμό.

4 Οι αστειότητες για υπέρτερη φυλή, για στρατιές δούλων, για κλωνοποιημένα αντίγραφα του Χίτλερ δε θέλουν μεγάλη συζήτηση. Ο οποιοδήποτε μανιακός τύραννος, και έχουμε γνωρίσει αρκετούς, δεν έχει κανένα λόγο να προσφύγει στην κλωνοποίηση, που έτσι κι αλλιώς είναι αδύνατο να ικανοποιήσει τις βλέψεις του. Η σύγχρονη τεχνολογία του παρέχει όλα τα μέσα για να προκαλέσει μαζικές καταστροφές. Καλό ή κακό είναι αυτό που κάνει ο άνθρωπος όχι αυτό που μπορεί να κάνει.

5 Η πορεία για την κλωνοποίηση του ανθρώπου θα είναι μακρά. Και η αρχή της μάλλον θα αργήσει να γίνει.

6 Δεν έχω όμως αμφιβολία ότι θα επιχειρηθεί. Και ο κίνδυνος γεννήσεως θνησιγενών, νεογνών με μικρές ή μεγάλες συγγενείς ανωμαλίες, νεογνών που θα υποφέρουν ή ενδεχομένως θα είναι επιρρεπή σε νοσήματα και θα πεθάνουν πρόωρα είναι υπαρκτός. Αν δεν υπάρξουν εχέγγυα ότι οι κίνδυνοι αυτοί θα περιορισθούν στη συχνότητα που περίπου απαντώνται στη φύση, θα είναι δύσκολο να βρεθεί υποστηρικτής της κλωνοποίησης του ανθρώπου.

7 Προβάλλεται το επιχείρημα ότι, ακόμη και αν ξεπεραστούν οι κίνδυνοι που ανέφερα, δεν αποκλείεται η παραγωγή κλωνοποιημένων ανθρώπινων νεογνών, τα οποία θα χρησιμεύσουν ως αποθήκες ανταλλακτικών, ως πηγή οργάνων για μεταμόσχευση. Τούτο, βέβαια, δεν μπορεί ν' αποκλεισθεί, όπως δεν έχει αποκλεισθεί η σημερινή πειρατεία οργάνων με απαγωγές παιδιών και ενηλίκων στην Ινδία, τη Βραζιλία και άλλες χώρες του Τρίτου Κόσμου.

8 Η κλωνοποίηση στον άνθρωπο είναι μια ηρτημένη επιστημονική δυνατότητα, μια πιθανότητα, η ενεργοποίηση της οποίας εξαρτάται από ανθρώπους γεννηθέντος, ου ποιηθέντας. Αλλά και αν υπάρξει κλωνοποίηση του ανθρώπου, θα αφορά ένα μόνο μέρος της δημιουργίας του. Το "κατ' εικόνα". Και θα είναι "καλόν", το ίδιο όπως κατά την Παλαιά Διαθήκη, βγήκε από τα χέρια του Θεού, στο πρώτο στάδιο της δημιουργίας του. Ωραίος ήταν ο άνθρωπος "κατ' εικόνα Θεού", ως άγαλμα. Όχι όμως, πλήρης. Πλήρης έγινε – και συνεχίζει να γίνεται – με την εμφύσηση "πνοής ζώσης" με το "καθ' ομοίωσιν". Και το καθ' ομοίωσιν έκτοτε, τη ζώσα πνοή, εμφυσεί στον άνθρωπο ο πολιτισμός. Η ποιότητα ενός πολιτισμού κρίνεται από τη δύναμή του να αφομοιώνει όχι μόνο το παρελθόν αλλά και το μέλλον του, όπως ο ίδιος το δημιουργεί και το καθορίζει και όπως πορεύεται προς αυτό. Παιδί αυτού του πολιτισμού είναι και η κλωνοποίηση.

9 Πάντως λόγοι αμιγώς ιατρικοί που να δικαιολογούν τη δημιουργία ανθρώπου με κλωνοποίηση δε φαίνεται να υπάρχουν.

10 Αν ποτέ καταστεί δυνατή η κλωνοποίηση στον άνθρωπο, θα αρχίσει και θα περιορισθεί στο εργαστήριο με την κλωνοποίηση κυτταρικών σειρών και είναι πιθανόν να αποδώσει εξαιρετικώς ευεργετικά αποτελέσματα. Ενδέχεται να δημιουργηθεί π.χ. ανθρώ-

πινο δέρμα και να σώσει τη ζωή ανθρώπων με εκτεταμένα εγκαύματα που δεν επιβιώνουν σήμερα. Να δημιουργηθούν νευρώνες που μπορούν να μεταμοσχευθούν στον εγκέφαλο πασχόντων από τη νόσο Alzeimer ή Parkinson. Να δημιουργηθούν αρχέγονα πολυδύναμα αιμοποιητικά κύτταρα σωστικά καρκινοπαθών που θα μπορούν να υποβάλλονται σε χημειοθεραπευτικές μεγαθεραπείες, χωρίς το φόβο μη αναστρέψιμης ερήμωσης του μυελού των οστών. Και πλήθος άλλων εφαρμογών που θα επιτρέπουν τη θεραπεία πολλών ασθενειών και θα περιορίζουν τον ανθρώπινο πόνο. Στο πλαίσιο μάλιστα της επιστημονικής φαντασίας υποστηρίζεται ότι η κλωνοποίηση είναι μόνο η αρχή και ότι ενδέχεται να παραχθούν ακόμη και νέα είδη π.χ. συνδυασμός φυτών και ζώων, τα φυτόζωα, που θα παράγουν γάλα με φωτοσύνθεση.

11 Θεωρώ ότι οι βιοηθικές επιτροπές πρέπει να επικεντρωθούν σε εξελίξεις που ενδέχεται να προκύψουν στο μέλλον και η μόνη πιθανότητα είναι η ανάπτυξη με κλωνοποίηση ανθρώπινων κυτταρικών σειρών. Να δημιουργήσουν ανασχετικούς μηχανισμούς σε μεγαλύτερα άλματα και να απαγορεύσουν απολύτως την κλωνοποίηση εμβρύων σε ανθρώπινη μήτρα. Οπωσδήποτε όμως δεν πρέπει να ανασταλεί η επιστημονική πρόοδος. Η ιστορία άλλωστε διδάσκει ότι τούτο είναι αδύνατον. Είναι μεγάλη κατάκτηση η κατανόηση των μηχανισμών που ενεργοποιούν, καταστέλλουν και επανενεργοποιούν τα γονίδια. Η κλωνοποίηση είναι ένα μεγάλο βήμα στο δρόμο για τη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου.

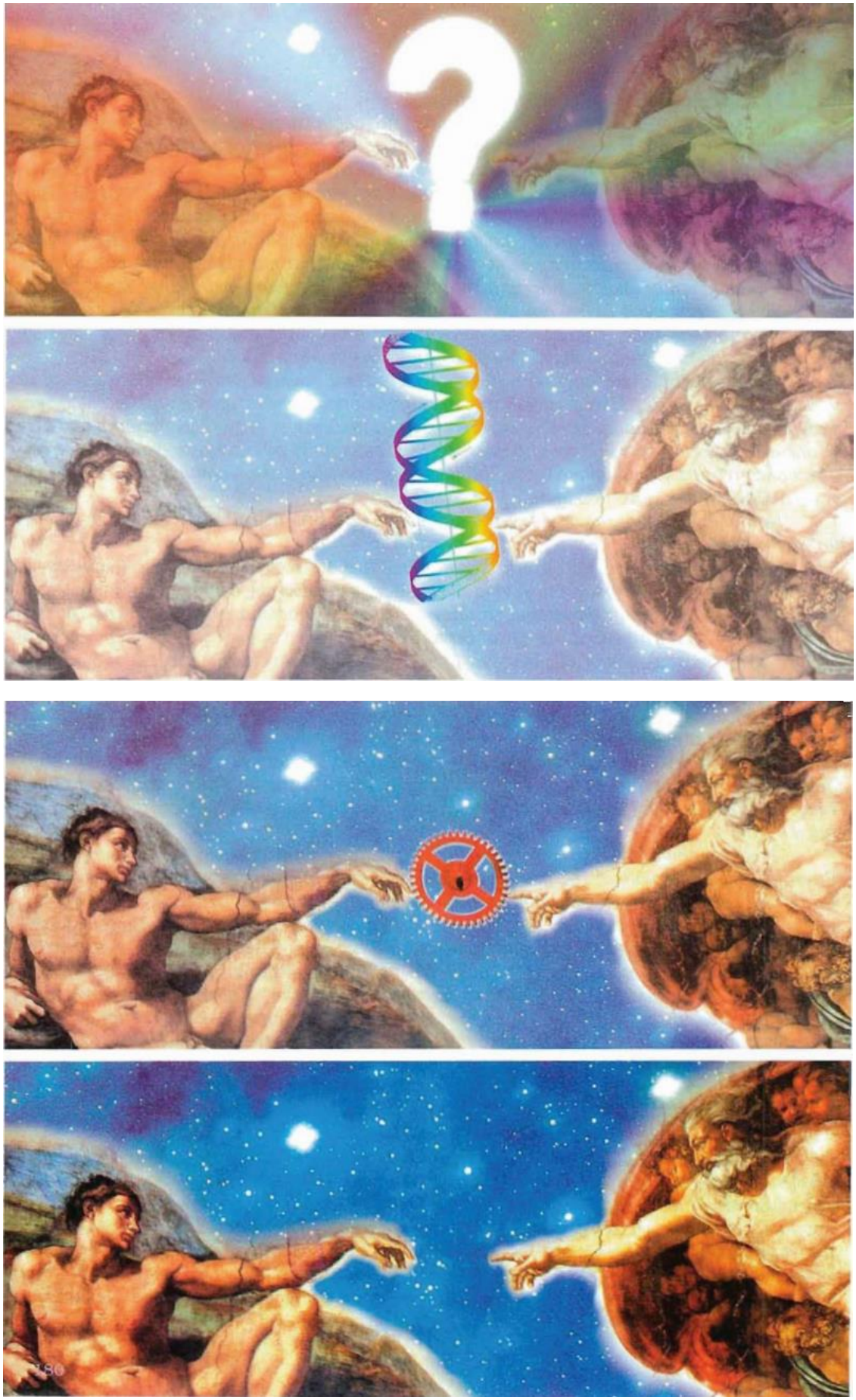

12 Τις Θερμοπύλες της ελευθερίας μας δε φυλάττουν αποτελεσματικά οι φοβικές μας προκαταλήψεις. Μπορεί να τις φυλάξει μόνο το ελεύθερο πνεύμα, οπλισμένο με τα όπλα εκείνα που ο πολιτισμός και ο ουμανισμός του εξασφαλίζει. Τότε η κλωνοποίηση θα γίνει μια ακόμη δυνατότητα του πολιτισμού και του ουμανισμού.

(Ν. Ματσανιώτης, 11-1-1998)

- **Ο συγγραφέας αναφέρει στην πρώτη παράγραφο ότι οργανώνει το κείμενο σε τρία μέρη. Να εντοπίσετε τα μέρη αυτά και να δώσετε τους κατάλληλους πλαγιότιτλους.**

- **Να διαβάσετε προσεκτικά την πρώτη και τη δεύτερη παράγραφο και να προτείνετε μια διαφορετική παραγραφοποίηση χωρίζοντας το κείμενο σε μικρότερες παραγράφους. Στην περίπτωση αυτή φροντίστε να κάνετε, επίσης, τις επεμβάσεις που νομίζετε ότι χρειάζονται, π.χ. προσθήκη διαρθρωτικών λέξεων / φράσεων, για να εξασφαλιστεί η συνοχή μεταξύ των παραγράφων.**

- **Να επισημάνετε στο κείμενο φράσεις που βρίσκονται σε εισαγωγικά και να δικαιολογήσετε τη χρήση των εισαγωγικών.**

- **Σε ορισμένα σημεία του κειμένου ο συγγραφέας υιοθετεί ένα έντονα κριτικό ύφος. Να εντοπίσετε τα σημεία αυτά και να προσέξετε τις λέξεις / φράσεις που προσδίδουν έμφαση στην κριτική του. Νομίζετε ότι δικαιολογείται η υιοθέτηση ενός τέτοιου ύφους;**

▸ **Δοκιμάστε να αναδιατυπώσετε προφορικά ή γραπτά την ανασκευή της άποψης ότι η κλωνοποίηση προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (§2 και 3). Προσέξτε ότι ο συγγραφέας χρησιμοποιεί διάφορα μέσα πειθούς, όπως επιχειρήματα, παραδείγματα και επιστημονικά τεκμήρια.**

▸ **Ποιοι είναι οι κίνδυνοι που μπορούν να προκύψουν από την κλωνοποίηση; Ανάπτυξε τις σκέψεις σου με βάση όσα αναφέρονται στο κείμενο και όσα επιπλέον έχεις ενδεχομένως υπόψη σχετικά με το θέμα.**

▸ **Να συνοψίσεις την άποψη του συγγραφέα για το θέμα της κλωνοποίησης σε ένα κείμενο (10 στίχους).**

▸ **Ο συγγραφέας υποστηρίζει "η άγνοια προκαλεί φόβο και δημιουργεί προκαταλήψεις. Είναι συνεπώς ανάγκη να εξοικειώνεται η κοινωνία με τα επιτεύγματα της επιστήμης, για να μη τα φοβάται". (το τμήμα αυτό δεν περιλαμβάνεται στο απόσπασμα) Ποιες πληροφορίες αντλήσατε εσείς από το κείμενο; Σας βοήθησαν οι πληροφορίες αυτές να απαλλαγείτε από κάποιους φόβους ή από κάποια προκατάληψη;**

▸ **Να αναπτύξετε σε ένα κείμενο (2 σελίδων περίπου) τη φράση του συγγραφέα: "Η άγνοια προκαλεί φόβο και δημιουργεί προκαταλήψεις". Στο κείμενο σας προσπαθήστε να διερευνήσετε την ισχύ της παραπάνω άποψης σε διάφορους τομείς της προσωπικής και κοινωνικής ζωής, ακολουθώντας τον τρόπο ανάπτυξης ενός δοκιμίου.**

▸ **α) ντεντερμινισμός, ουμανισμός: αναζητήστε την προέλευση και τη σημασία των λέξεων με τη βοήθεια λεξικού.**

β) **θνησιγενής, κυοφορώ-ούμαι, εμφυσώ, καταρρίπτω, τραυματίζω:** να συζητήσετε τη μεταφορική χρήση των λέξεων, να τις συνδυάσετε με τις κατάλληλες λέξεις π.χ. θνησιγενής υπόθεση, εμφυσώ πάθος, καταρρίπτω μια θεωρία κτλ, και να σχηματίσετε φράσεις.

γ) χρησιμοποιήστε σε φράσεις τα παρακάτω ονοματικά σύνολα: **επίμαχο θέμα, γενικόλογη διακήρυξη, ανασχετικός μηχανισμός, αναστρέψιμη πορεία, αποδεκτή εφαρμογή.**

▸ Να αντικαταστήσετε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες ισοδύναμες λέξεις / εκφράσεις :
...δεν έχει κανένα λόγο να **προσφύγει** στην κλωνοποίηση
...**υπονομεύει** το μέλλον τους
...η ανθρώπινη αξιοπρέπεια **ευτελίζεται** καθημερινά σε παγκόσμια κλίμακα
...δεν πρέπει να **ανασταλεί** η επιστημονική πρόοδος
...οι βιοηθικές επιτροπές πρέπει να **επικεντρωθούν** σε εξελίξεις

β) Να συνδυάσετε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες κατάλληλες, για να σχηματίσετε δικές σας φράσεις π.χ. προσφεύγω σε διεθνή οργανισμό, σε δικηγόρο κτλ., αναστέλλω την απεργία, τη λειτουργία, την έκδοση εντύπου κτλ, υπονομεύω το κύρος, τη θέση κάποιου, την οικονομία κτλ., επικεντρώνω το ενδιαφέρον, την προσοχή μου κτλ.

▸ Διαβάστε το παρακάτω απόσπασμα που αναφέρεται σε ένα άλλο επίτευγμα της βιοτεχνολογίας.

Η γονιδιακή ταυτότητα σε μικροτσίπ

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ πρόοδοι όμως στη γρήγορη ανάλυση του γονιδιώματος, καθώς και η συγκέντρωση πολλών στατιστικών στοιχείων σχετικά με την κατανομή των γονιδίων στον πληθυσμό, εκτιμάται πως θα επιτρέψουν στους επιστήμονες να ελέγχουν κάθε ασθενή για δεδομένα γονίδιά του και να γνωρίζουν ποιο είναι το καταλληλότερο φάρμακο γι' αυτόν. Η κατασκευή ανάλογων μικροτσίπ απαιτεί έλεγχο μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, προκειμένου να εντοπισθούν οι ποικιλομορφίες στην αλληλουχία των γονιδίων. Ταυτόχρονα, η συλλογή τέτοιου είδους πληροφοριών για το γονιδίωμα συγκεκριμένων ατόμων ανοίγει το κουτί της Πανδώρας σε ό,τι αφορά ηθικά ζητήματα. Υπάρχει πάντα κίνδυνος η πληροφορία να χρησιμοποιηθεί κατά τρόπο μη χρηστό. Ωστόσο, επιχειρηματολογεί ο Κοέν "η μάχη πρέπει να διεξαχθεί εναντίον της κακής χρήσης της πληροφορίας και όχι εναντίον της επιστήμης".

Σκεφτείτε και συζητήστε τις επιπτώσεις που ενδέχεται να έχει στη ζωή του ανθρώπου η ανάλυση του γονιδιώματος. Για παράδειγμα σκεφτείτε με ποιους τρόπους οι πληροφορίες σχετικά με τα γενετικά μας στοιχεία μπορούν να επηρεάσουν τη ζωή του ατόμου στον τομέα της εργασίας και της ασφάλισης του εργαζόμενο ή ποια προβλήματα μπορεί να προκύψουν από τις πληροφορίες αυτές στις σχέσεις ενός ζευγαριού.

Ψυχολογικές και παιδαγωγικές επισημάνσεις για την χρήση της πληροφορικής στην εκπαίδευση

■ Το παρακάτω κείμενο είναι ένα επιστημονικό άρθρο που βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάστηκε στην Γ' εκδήλωση του Διεθνούς Κέντρου Φιλοσοφίας και Επιστημονικής Έρευνας (26-27/10/1991). Το κείμενο δημοσιεύτηκε στα πρακτικά της εκδήλωσης που εκδόθηκαν σε βιβλίο με τον τίτλο "Φιλοσοφία και πληροφορική στην εκπαίδευση". Το άρθρο αυτό διαφέρει, επομένως, από τα άρθρα που δημοσιεύονται στις εφημερίδες, τα οποία, όπως είδαμε, σχολιάζουν ή αναλύουν κάποιο συγκεκριμένο γεγονός της επικαιρότητας με σκοπό την ενημέρωση και τον προβληματισμό του ευρύτερου κοινού. Πρόκειται για ένα επιστημονικό άρθρο που παρακολουθεί τις εξελίξεις της επιστήμης πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο τομέα και που απευθύνεται κυρίως σε αναγνώστες με ειδικό ενδιαφέρον και γνώσεις. Διαβάστε το κείμενο προσεκτικά και απαντήστε στις ερωτήσεις που ακολουθούν.

1 Η χρήση της νέας τεχνολογίας της πληροφορικής στο σπίτι και στη σχολική τάξη έχει μια ιστορία περίπου δύο (2) δεκαετιών σε τεχνολογικά προηγμένες χώρες. Στη χώρα μας παρατηρείται τα τελευταία λίγα χρόνια ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη χρήση της πληροφορικής σε επίπεδο τόσο ανεπίσημο–ατομικό και οικογενειακό- όσο και επίσημο, δηλαδή σε επίπεδο πολιτείας. Όλο και περισσότερες οικογένειες φαίνεται να αποκτούν για τα παιδιά τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές (Η/Υ, computers). Δεν είμαι σίγουρος αν η έκταση και η διάρκεια αυτού του ενδιαφέροντος είναι ανάλογες με την προθυμία, με την οποία αποκτώνται αυτές οι συσκευές (πρβλ. χρήση video, αρχές δεκαετίας '80).

Από το άλλο μέρος, η πολιτεία έχει εξαγγείλει την εισαγωγή της σύγχρονης τεχνολογίας στα σχολεία με απροσδιόριστα ακόμη αποτελέσματα.

2 Η εισήγηση αυτή αναφέρεται στη χρήση της νέας τεχνολογίας της πληροφορικής στο σχολείο. Θα μιλήσω για την εισαγωγή του ηλεκτρονικού υπολογιστή (Η/Υ) στην εκπαίδευση, σε μια προσπάθεια να επισημάνω εκείνα τα σημεία που δεν έχουν μελετηθεί στο βαθμό που θα 'πρεπε, από τη σκοπιά της Εξελικτικής Ψυχολογίας. Το ερώτημά μου δεν είναι ποιο πρόγραμμα είναι καλύτερο ή αποτελεσματικότερο, αλλά αν στη χρήση του Η/Υ έχουν ληφθεί υπόψη όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά του παιδιού -και όχι μόνον ο τρόπος λειτουργίας της σκέψης του μέσου παιδιού- ώστε να γίνει αυτή η δραστηριότητα ελκυστική, ευχάριστη, αποδοτική, αλλά και να προάγει την ανάπτυξη του παιδιού στο συναισθηματικό, το γνωστικό, τον ψυχοκοινωνικό τομέα και στον τομέα της προσωπικότητας. Η σχετική βιβλιογραφία είναι και διεθνώς σχετικά λίγη και αποσπασματική και πολύ λιγότερη στη χώρα μας.

3 Η ηλεκτρονική τεχνολογία, ενός computer, χρησιμοποιείται - ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί με τρεις (3) κυρίως τρόπους: (1) Για την επεξεργασία κειμένου (word processing), (2) για προγραμματισμό (programming) και

(3) για τη διδασκαλία σχολικών μαθημάτων (computer-assisted instruction).

4 Στην επεξεργασία κειμένου ο Η/Υ αποτελεί το μέσο, για να γραφεί και να τυπωθεί ένα κείμενο. Η χρήση αυτή μπορεί να αρχίσει από τη στιγμή που το παιδί έχει κατακτήσει ένα μίνιμουμ της δεξιότητας για ανάγνωση και γραφή. Ωστόσο, η πρώιμη εισαγωγή της επεξεργασίας κειμένου στο σχολείο μπορεί να μην είναι επιθυμητή, γιατί ίσως εμποδίζει την εξέλιξη των λεπτών κινητικών δεξιοτήτων του παιδιού. Είναι σίγουρα ένα θέμα που απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Πάντως, για το παιδί της σχολικής ηλικίας που διαβάζει και γράφει καλά, η επεξεργασία κειμένου του επιτρέπει να πειραματίζεται με γράμματα και λέξεις: να γράφει ελεύθερα, να αναπτύσσει τις ιδέες του, έχοντας επίγνωση ότι μπορεί αργότερα να "ξαναδεί" το κείμενο και να επιφέρει όποιες και όσες αλλαγές επιθυμεί (Lewin, Boruta and Vasconellos, 1983).

5 Η δυνατότητα για κατασκευή προγραμμάτων με τον Η/Υ είναι αυτή που έχει αξιοποιηθεί λιγότερο από την προηγούμενη. Κι όμως, είναι η λειτουργία που προσφέρει περισσότερο στο παιδί την αίσθηση ότι ελέγχει τη συσκευή αυτή, αφού είναι ο ίδιος που της «υπαγορεύει» τι ακριβώς να κάνει. Έρευνες έχουν δείξει ότι ακόμη και παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορούν (κάτω από την καθοδήγηση των δασκάλων τους) να προγραμματίσουν έναν computer και αυτό τους βοηθάει στην επίλυση προβλημάτων (Degelman et al, 1986). Μάλιστα, έχει βρεθεί ότι παιδιά 9-11 ετών μπορούν, πάλι με τον προγραμματισμό, να κατανοήσουν έννοιες της αφαιρετικής λογικής, κάτι που κανονικά θεωρείται επίτευγμα μεταγενέστερο στην εξελικτική πορεία του παιδιού. Τέτοια ευρήματα είναι ασφαλώς ενθαρρυντικά, αλλά θεωρώ πως πρέπει να αντιμετωπισθούν περισσότερο

ως διερευνητικά των δυνατοτήτων της χρήσης του Η/Υ, παρά ως απολύτως σαφή και οριστικά.

6 Εκείνο που είναι περισσότερο σίγουρο και αξιοποιήσιμο είναι το εξής: Επειδή ο προγραμματισμός του Η/Υ προϋποθέτει ότι το παιδί είναι υποχρεωμένο να ανακαλύπτει τα λάθη του για να κάνει το πρόγραμμα να λειτουργήσει, η διαδικασία αυτή βοηθάει το παιδί να έχει ανά πάσα στιγμή επίγνωση των νοητικών του λειτουργιών στη λύση του προβλήματος. Αυτό είναι μια μεταγνωστική ιδιότητα και γνωρίζουμε πως η μεταγνώση είναι ένα ώριμο αναπτυξιακό επίτευγμα του παιδιού που του επιτρέπει να ελέγχει τις ίδιες τις νοητικές του λειτουργίες (Παρασκευόπουλος, 1985). Η χρήση του Η/Υ στον τομέα αυτόν είναι και επιθυμητή και ωφέλιμη.

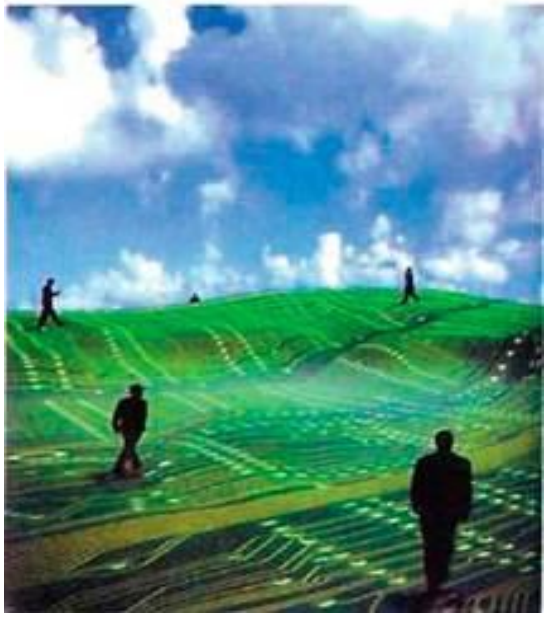

7 Η τρίτη, αλλά όχι λιγότερο σημαντική χρήση του Η/Υ, είναι η μέσω αυτού διδασκαλία μαθημάτων στο σχολείο, όπου τα παιδιά αποκτούν νέες γνώσεις ή και ασκούν τις ήδη αποκτημένες. Είναι ο τομέας με τις περισσότερες ίσως δυνατότητες, τουλάχιστον από άποψη απτών, άμεσων αποτελεσμάτων στη μάθηση. Συγχρόνως, όμως, είναι ο τομέας με τα περισσότερα προβλήματα, τουλάχιστον με την έννοια ότι πολλά που μπορούν να γίνουν δεν έχουν γίνει.

8 Ο κεντρικός όρος που θα μπορούσε να συνοψίσει τα προβλήματα αυτά και τις ελλείψεις στη χρήση του Η/Υ ως διδακτικού μέσου είναι ο όρος ατομικές διαφορές, διαφορές δηλαδή μεταξύ των παιδιών σε μια σειρά χαρακτηριστικών, όπως θα δούμε αμέσως. Τα παιδιά

μιας σχολικής τάξης έχουν ασφαλώς πολλά κοινά χαρακτηριστικά, αλλά έχουν και αξιοσημείωτες διαφορές. Το θέμα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του παιδιού μπορεί να θεωρηθεί ως το κρισιμότερο στοιχείο που θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την αποτελεσματικότητα στη χρήση της πληροφορικής στην εκπαίδευση. Ο δάσκαλος μπορεί να επιφέρει όλες εκείνες τις τροποποιήσεις στη διδακτική του μέθοδο, π.χ. όταν διαπιστώσει ότι κάτι δεν έχει γίνει κατανοητό από τους μαθητές του, ή ότι δεν προχωρούν όλοι οι μαθητές του με τον ίδιο ρυθμό. Αφού ο Η/Υ δεν μπορεί να κάνει κάτι τέτοιο, θα πρέπει να προγραμματισθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνεται, όσο γίνεται, στις ανάγκες, τις δυνατότητες και αδυναμίες κάθε μαθητή. Έτσι, ενδεικτικά, ένα πρόγραμμα μπορεί να είναι αρκετά ευέλικτο και να προσφέρει την ευκαιρία στο μαθητή να προχωρεί με το δικό του ρυθμό και να κάνει τις δικές του τροποποιήσεις στη ροή του προγράμματος. Παρακάτω παρουσιάζονται μερικοί από τους παράγοντες που δημιουργούν τις ατομικές διαφορές ανάμεσα στα παιδιά.

9 Είναι αλήθεια ότι στο θέμα της ηλικίας, μια σχολική τάξη δεν έχει σημαντικές διαφορές. Υπάρχουν, εξάλλου, προγράμματα που απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικίες και χρησιμοποιούν υλικό και διαδικασίες περισσότερο ελκυστικές στη μία παρά στην άλλη ηλικία. Καλό, ωστόσο, είναι να υπενθυμίσουμε εδώ ότι με την αύξηση της ηλικίας παρατηρούνται αλλαγές σε μορφές γνωστικής συμπεριφοράς του παιδιού, όπως είναι οι εμπρόθετες σκόπιμες αντιληπτικές διαδικασίες, η εστίαση της προσοχής και η χωρητικότητα της μνήμης.

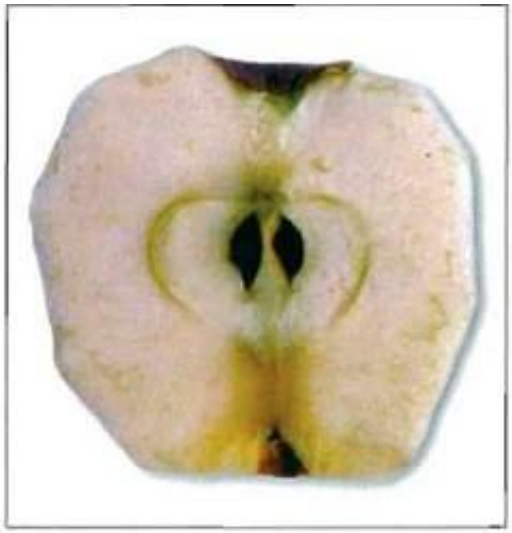

10 Εκεί όπου οι διαφορές είναι εντονότερες είναι στη νοητική ηλικία των παιδιών. Με τον όρο "νοητική ηλικία" εννοούμε το επίπεδο των νοητικών ικανοτήτων ενός ατόμου, άσχετα από τη χρονολογική του ηλικία (Παρασκευόπουλος, 1992). Η χρονολογική ηλικία μπορεί να συμπίπτει ή όχι με τη νοητική ηλικία (μπορεί να είναι υψηλότερη ή χαμηλότερη). Ένα παράδειγμα: Ένας μαθητής 14 ετών αναμένεται να λειτουργεί νοητικά στο επίπεδο των τυπικών λογικών πράξεων, δηλαδή να είναι σε θέση να χειρίζεται όχι μόνο συγκεκριμένα δεδομένα της εμπειρίας του, αλλά και αφηρημένα, αφαιρέσεις δηλαδή της πραγματικότητας. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι δεν κατακτούν αυτό το ανώτατο επίπεδο σκέψης όλοι οι έφηβοι. Στην πραγματικότητα, μόνον ένας (1) στους τρεις (3) ενηλίκους τελικά κατέχει πλήρως την ικανότητα για τυπική αφαιρετική σκέψη (Dulit, 1975).

11 Ένας άλλος παράγων ατομικών διαφορών είναι το φύλο. Όσον αφορά τη χρήση του Η/Υ, έχουμε δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία στην προσχολική ηλικία αγόρια και κορίτσια δείχνουν το ίδιο ενδιαφέρον για ενασχόληση με τον Η/Υ (Campbell and Schwartz, 1986). Ωστόσο, η προθυμία των κοριτσιών για "δουλειά" με τον computer στη συνέχεια μειώνεται. Ειδικά στα διάφορα ηλεκτρονικά παιχνίδια (με θέματα πολέμου και βίας) ο Η/Υ προσελκύει ελάχιστα τα κορίτσια, και αυτό ίσως να τα οδηγεί σε μια γενικότερη αρνητική στάση προς τον Η/Υ. Από το άλλο μέρος, υπάρχει και η υπόθεση ότι η αρνητική αυτή στάση των κοριτσιών σχετίζεται με το ότι έχουν, σε σύγκριση με τα αγόρια, σχετικά μικρότερες επιδόσεις στα μαθηματικά και σε έννοιες κατάνόησης του χώρου. Πάντως θα πρέπει να ενθαρρυνθεί η ενασχόληση των κοριτσιών με τον Η/Υ για το λόγο ότι, όταν το κάνουν, είναι το ίδιο αποτελεσματικά με τα αγόρια (Lockheed, 1985)

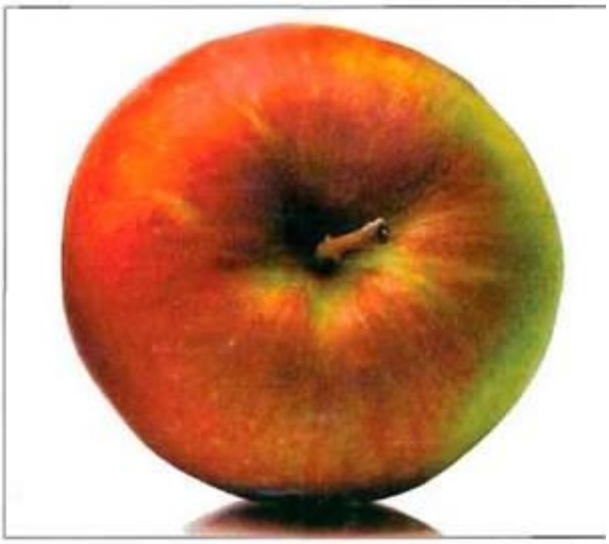

12 Ο ψυχοκοινωνικός τομέας στην ανάπτυξη του παιδιού πρέπει να παίζει επίσης κάποιο ρόλο στη χρήση του Η/Υ για μαθησιακούς ή ψυχαγωγικούς σκοπούς. Τα ερωτήματα εδώ είναι δύο: (α) Μήπως οι δραστηριότητες του Η/Υ είναι τόσο συναρπαστικές που απορροφούν το παιδί και το αποσπούν από άλλες κοινωνικές δραστηριότητες; και (β) Μπορούν τα παιδιά να ακολουθούν ένα πρόγραμμα διδακτικό με τον Η/Υ λειτουργώντας ως ομάδα; Σχετικά με το πρώτο ερώτημα: Τα χαρακτηριστικά του Η/Υ είναι συναρπαστικά αλλά όχι τόσο, ώστε να αποτρέπει το παιδί από το να

παίζει π.χ. με άλλα παιδιά (Campbell and Schwartz, 1986). Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα είναι μεν θετική, αλλά το θέμα χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Φαίνεται πως τα παιδιά μπορούν να απασχολούνται με τον computer σε ομάδες, αλλά δεν είναι ακριβώς γνωστή ούτε η αποτελεσματικότητα της ομαδικής αυτής δουλειάς ούτε ο ρόλος του παιδιού στην ομάδα.

13 Χαρακτηριστικά προσωπικότητας, όπως η εσωστρέφεια-εξωστρέφεια και ο ενδοπροσωπικός- εξωπροσωπικός έλεγχος του παιδιού είναι πολύ πιθανό ότι επηρεάζουν τη στάση προς τον Η/Υ και τη συχνότητα της ενασχόλησης του παιδιού με αυτό το μέσον. Επειδή η συστηματική και επιτυχής χρήση του Η/Υ, όπου το παιδί μαθαίνει να δίνει εντολές και να κάνει τον Η/Υ να "δουλεύει" για το ίδιο, δίνει στο παιδί την αίσθηση ότι "ελέγχει" το περιβάλλον του, υποπτεύομαι ότι μια τέτοια κατάσταση θα πρέπει να είναι πολύ ευεργετική για ένα παιδί με έντονο εξωπροσωπικό έλεγχο.

14 Ένας συναφής παράγων διαφοροποίησης των παιδιών είναι το γνωστικό τους στιλ, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο αντιδρούν στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα. Υπάρχουν παιδιά που δεν μπορούν να εστιάσουν εύκολα την προσοχή τους στα σχετικά χαρακτηριστικά ενός ερεθίσματος (οι διάχυτοι τύποι). Άλλα παιδιά αντιδρούν αμέσως και χωρίς αναστολές σε ένα ερέθισμα-ερώτηση (παρορμητικοί τύποι), ενώ κάποια άλλα αντιδρούν αργότερα και μετά από αρκετή σκέψη (διασκεπτικοί τύποι). Αυτός ο ιδιαίτερος τρόπος αντίδρασης των παιδιών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο στην κατασκευή, όσο και στην εφαρμογή διδακτικών προγραμμάτων με Η/Υ, ιδιαίτερα όταν τα ερεθίσματα είναι σύνθετα και όταν υπολογίζεται στη ροή του προγράμματος ο χρόνος αντίδρασης του μαθητή.

15 Αν θέλουμε να ενεργοποιήσουμε ένα παιδί στη χρήση του Η/Υ για μαθησιακούς σκοπούς, θα πρέπει να του δώσουμε κίνητρα. Και θα είμαστε σε θέση να του προσφέρουμε τα καλύτερα κίνητρα όταν: (α) Μελετήσουμε τη νοητική παράσταση (representation) που έχει το παιδί για τους Η/Υ και τη νέα τεχνολογία γενικότερα, τη στάση του απέναντι της, τι περιμένει από αυτήν και αν τη θεωρεί π.χ. ένα εργαλείο, ένα συμπλήρωμα, μια πολυτέλεια, έναν σύντροφο παντοδύναμο, κ.ο.κ. Δεν έχω δει πολλή έρευνα στον τομέα αυτό που τον θεωρώ πολύ σημαντικό, (β) Το δεύτερο πράγμα που απαιτείται για την αύξηση των κινήτρων στο παιδί είναι να έχουμε προγράμματα που θα:

- **Είναι ελκυστικά (π.χ. ως προς το θέμα).**
- **Έχουν σαφήνεια.**
- **Είναι, ως προς τα θέματά τους και την τεχνική τους, συνδεδεμένα με την πραγματική ζωή.**
- **Ανταποκρίνονται στα παιδικά ενδιαφέροντα.**
- **Έχουν το στοιχείο του «νέου», του καινούριου, του απροσδόκητου.**
- **Προάγουν τη δημιουργικότητα του παιδιού, επιτρέποντάς του να δοκιμάζει, να πειραματίζεται.**
- **Προσφέρουν ξεκάθαρες απαντήσεις στο μαθητή και του ανακοινώνουν την επιτυχία του.**

-Περιλαμβάνουν όσο γίνεται μεγαλύτερο μέρος του ψυχισμού του παιδιού (αισθήσεις, κινήσεις).

16 Ένα άλλο θέμα που θέλω να θίξω είναι το μορφωτικό-οικονομικό-πολιτισμικό υπόβαθρο των παιδιών (της οικογένειας ουσιαστικά), όχι απλώς ως έναν παράγοντα διαφοροποίησης των παιδιών, αλλά κυρίως ως ένα χαρακτηριστικό που τους μειώνει ή τους αυξάνει τη δυνατότητα χρήσης και αξιοποίησης της νέας τεχνολογίας. Και εδώ τίθεται το αποφασιστικής σημασίας θέμα του ρόλου της οικογένειας και των γονέων. Αν υπάρχει ο computer στο σχολείο -και δεν ξέρω πόσο γρήγορα και σε πόσα και ποια σχολεία θα υπάρχει- θα πρέπει να υπάρχει και στο σπίτι για "κατ' οίκον" εργασία. Αν ναι, σε πόσα σπίτια υπάρχει αυτή η δυνατότητα; Αλλά και όταν υπάρχει η οικονομική δυνατότητα αγοράς, θα πρέπει, για την αξιοποίησή του, να λυθούν θέματα, όπως η άρνηση ή η προθυμία, η γνώση ή η άγνοια, η δυνατότητα ή η αδυναμία των γονέων να διευκολύνουν το παιδί. Ερωτήματα τέτοια δεν έχουν σχεδόν ή καθόλου απαντηθεί ούτε διεθνώς.

17 Πέρα από τους γονείς, ένας ενήλικος που η παρουσία του και μόνο έχει καίρια σημασία στη χρήση της νέας τεχνολογίας στο σχολείο είναι ο δάσκαλος. Ο ρόλος του δασκάλου της τάξης είναι σύνθετος. Ασφαλώς εκείνος εποπτεύει τη μαθησιακή διαδικασία, αφού χρησιμοποιεί τον Η/Υ ως μέσο για να διδάξει κάτι στους μαθητές. Είναι εκείνος επίσης ο οποίος μπορεί να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα του εγχειρήματος με τον έλεγχο του επιπέδου των γνώσεων των μαθητών του. Αλλά εκεί όπου η συμβολή του δασκάλου είναι πραγματικά πολύτιμη είναι ότι έχει τη δυνατότητα να παρακολουθεί στενά την πορεία και πρόοδο του κάθε μαθητή, είτε δουλεύει μόνος του με τον Η/Υ είτε μέσα σε μια ομάδα, ώστε να επεμβαίνει εξισορροπητικά-διορθωτικά, όταν και όπου υπάρχει ανάγκη, για να

καλυφθούν κενά, αδυναμίες ή παραλείψεις στη μαθησιακή διαδικασία.

18 Όσον αφορά στην κατασκευή των διδακτικών προγραμμάτων μέσω Η/Υ, η εμπειρία του διδάσκοντος είναι το ίδιο πολύτιμη. Αυτός θα παράσχει τις εγκυρότερες πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά του σχολικού προγράμματος ανά μάθημα και για τον τρόπο με τον οποίο βλέπει τη ροή των μαθημάτων στην παραδοσιακή διδασκαλία, θα καθορίσει τις ερωτήσεις που συνήθως κατάνοονται δύσκολα από την τάξη. Όλες αυτές οι πληροφορίες θα καταστήσουν ένα πρόγραμμα Η/Υ πλήρες και αποτελεσματικό. Και για να συνοψίσω:

19 Ένα πρόγραμμα διδακτικό με Η/Υ, που έχει λάβει υπόψη του ότι το παιδί δεν είναι απλώς μια σκεπτόμενη μηχανή, αλλά ένα αναπτυσσόμενο άτομο που έχει συναισθήματα, κίνητρα, έναν δικό του τρόπο αντίδρασης, που ανήκει σε μια ομάδα με κάποιον ρόλο, που προέρχεται από μια οικογένεια με δικά της χαρακτηριστικά, ένα πρόγραμμα που επιφυλάσσει έναν ενεργό ρόλο στο δάσκαλο, αξιοποιεί την εμπειρία του και καθιστά τη διδασκαλία περισσότερο ευέλικτη και δημιουργική, είναι εκείνο που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να πετύχει τους στόχους του.

Η. Γ. Μπεζεβέγκης, Φιλοσοφία και πληροφορική στην εκπαίδευση.

▸ Τι προσπαθεί να επισημάνει ο συγγραφέας στο άρθρο του και ποιο είναι το βασικό ερώτημα που θέτει προς διερεύνηση;

▸ Νομίζετε ότι ο συγγραφέας είναι υπέρ ή κατά της χρήσης της πληροφορικής στην εκπαίδευση; Να δικαιολογήστε την άποψή σας με παραπομπές στο κείμενο.

▸ Συζητήστε, με βάση την εμπειρία σας, την άποψη του συγγραφέα ότι το φύλο είναι ένας παράγων ατομικών διαφορών που πρέπει να ληφθεί υπόψη για τη χρήση του υπολογιστή στην εκπαίδευση.

▸Πώς κρίνετε την άποψη του συγγραφέα ότι η εξωστρέφεια ή η εσωστρέφεια επηρεάζει τη σχέση του χρήστη με τον υπολογιστή;

▸ **Στο συγκεκριμένο κείμενο παρατηρούμε κάποια από τα χαρακτηριστικά του επιστημονικού λόγου, όπως την προσεκτική τεκμηρίωση μιας άποψης με έγκυρα επιστημονικά δεδομένα, την κριτική στάση απέναντι στη σχετική βιβλιογραφία, την επιδίωξη της αντικειμενικότητας.** Ο συγγραφέας, πράγματι, προσπαθεί συστηματικά να τεκμηριώσει την κάθε άποψή του, παραπέμποντας σε σχετικές έρευνες. Από την άλλη πλευρά, όμως, αντιμετωπίζει κριτικά τις έρευνες αυτές και εκφράζει τις επιφυλάξεις του, όταν κρίνει ότι ένα θέμα δεν έχει εξεταστεί πλήρως και απαιτείται περαιτέρω έρευνα, για να συναχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα. Να εντοπίσετε στο κείμενο ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

▸ **Η σαφήνεια και η ακρίβεια στη διατύπωση είναι ζητούμενα στον επιστημονικό λόγο.** Ο συγγραφέας σε αρκετά σημεία του κειμένου διασαφηνίζει έναν όρο που χρησιμοποιεί ή επεξηγεί μια σκέψη του. Χρησιμοποιεί, επίσης, πολύ προσεκτικά λέξεις ή εκφράσεις με τις οποίες δηλώνει με ακρίβεια "τη στάση" του απέναντι στο θέμα που θίγει (π.χ. "ασφαλώς", "να αντιμετωπιστούν περισσότερο ως διερευνητικά" κτλ.). Να επισημάνετε κάποια παραδείγματα για τις παραπάνω περιπτώσεις. Προσέξτε ιδιαίτερα με ποιες λέξεις/φράσεις διατυπώνει τις επιφυλάξεις του.

▶ **Η αυστηρή λογική οργάνωση χαρακτηρίζει γενικά ένα επιστημονικό κείμενο.** Να παρατηρήσετε και να σχολιάσετε την οργάνωση του συγκεκριμένου άρθρου. Είναι ευδιάκριτα τα βασικά μέρη του κειμένου (πρόλογος, κύριο μέρος, επίλογος); Μπορείτε σχετικά εύκολα να χωρίσετε το κείμενο σε νοηματικές ενότητες;

▶ Προσπαθήστε, τώρα, να αποδώσετε με ένα διάγραμμα τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο συγγραφέας στο κείμενο του.

▶ Να γράψετε την περίληψη του κειμένου σε 20-25 σειρές ή σε 200-250 λέξεις.

▶ **Σε ένα επιστημονικό κείμενο συναντούμε συχνά ένα ειδικό λεξιλόγιο, δηλαδή τους ειδικούς όρους που χρησιμοποιούνται σε μια συγκεκριμένη επιστήμη.** Να συγκεντρώσετε τους ειδικούς όρους που χρησιμοποιούνται στο άρθρο αυτό. Ποιοι από τους όρους αυτούς νομίζετε ότι μπορούν να αξιοποιηθούν και στην καθημερινή χρήση;

▶ Εργαστείτε σε ομάδες, για να καταρτίσετε ένα λεξιλόγιο σχετικό με τους υπολογιστές. Συγκεντρώστε λέξεις/φράσεις και ειδικούς όρους και συζητήστε τη σημασία τους, π.χ. επεξεργασία κειμένου, προγραμματισμός του υπολογιστή, λογισμικό, εικονική πραγματικότητα, κυβερνοχώρος κτλ.

▶ Οι νέοι στην εποχή μας έχουν τη δυνατότητα να εξοικειωθούν από μικρή ηλικία με τη χρήση των υπολογιστών, σε αντίθεση με τους ενηλίκους που δεν είχαν ανάλογες ευκαιρίες. Παρατηρείται, λοιπόν, συχνά το φαινόμενο να κατέχουν ορισμένοι νέοι περισσότερες γνώσεις και δεξιότητες στον τομέα αυτόν από

κάποιους ενηλίκους. Συζητήστε σχετικά με τις επιδράσεις, αρνητικές και θετικές, που μπορεί να έχει το φαινόμενο αυτό στις σχέσεις των νέων με τους μεγαλύτερους, γονείς, δασκάλους και άλλους. Ποια προβλήματα δημιουργούνται στις μεταξύ τους σχέσεις; Είναι δυνατόν, κατά τη γνώμη σας, με αυτά τα δεδομένα να αναπτυχθεί μια βαθύτερη και πιο γόνιμη σχέση ανάμεσα στην παλαιότερη και στη νεότερη γενιά; Αν ναι, ποιες προϋποθέσεις νομίζετε ότι απαιτούνται;

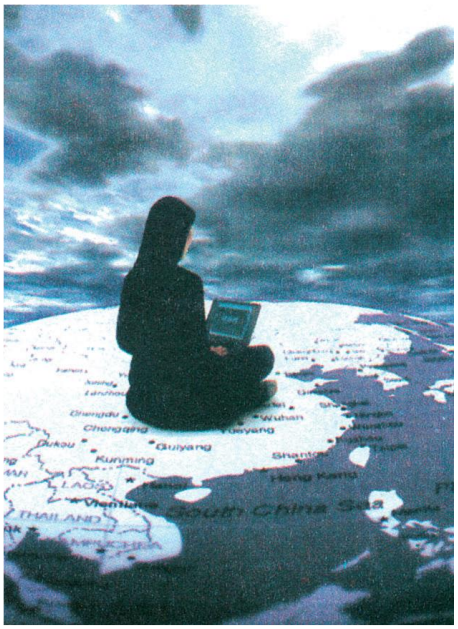

▶ Συζητήστε, με βάση την εμπειρία σας, ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ενδεχομένως και τα μειονεκτήματα από τη χρήση του Η/Υ για την επεξεργασία κειμένου.

▶ Ο συγγραφέας αναφέρεται στην κατασκευή προγραμμάτων για Η/Υ από μαθητές. Ποια είναι, κατά τη γνώμη του, τα πλεονεκτήματα αυτής της επαιδευτικής δραστηριότητας; Αν έχετε ασχοληθεί με την κατασκευή τέτοιων προγραμμάτων, καταθέστε τις εμπειρίες σας.

Θέματα για συζήτηση και έκφραση/ έκθεση σχετικά με τους Η/Υ

▸ **Συζητήστε σχετικά με τη χρήση του Η/Υ στη διδασκαλία των σχολικών μαθημάτων. Ποιες δυνατότητες μπορεί να προσφέρει η χρήση του Η/Υ; Ποια προβλήματα μπορούν ενδεχομένως να προκύψουν;**

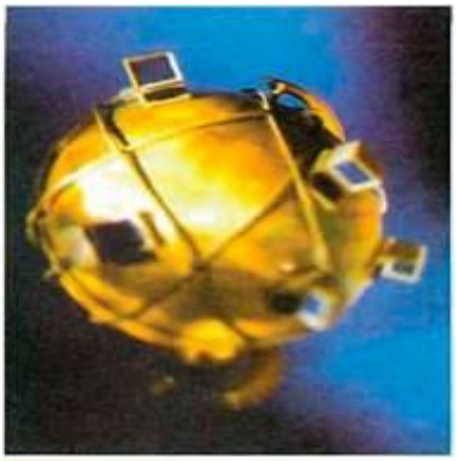

Για τη συζήτησή σας να λάβετε υπόψη, εκτός από το άρθρο που διαβάσατε, και τα παρακάτω αποσπάσματα.

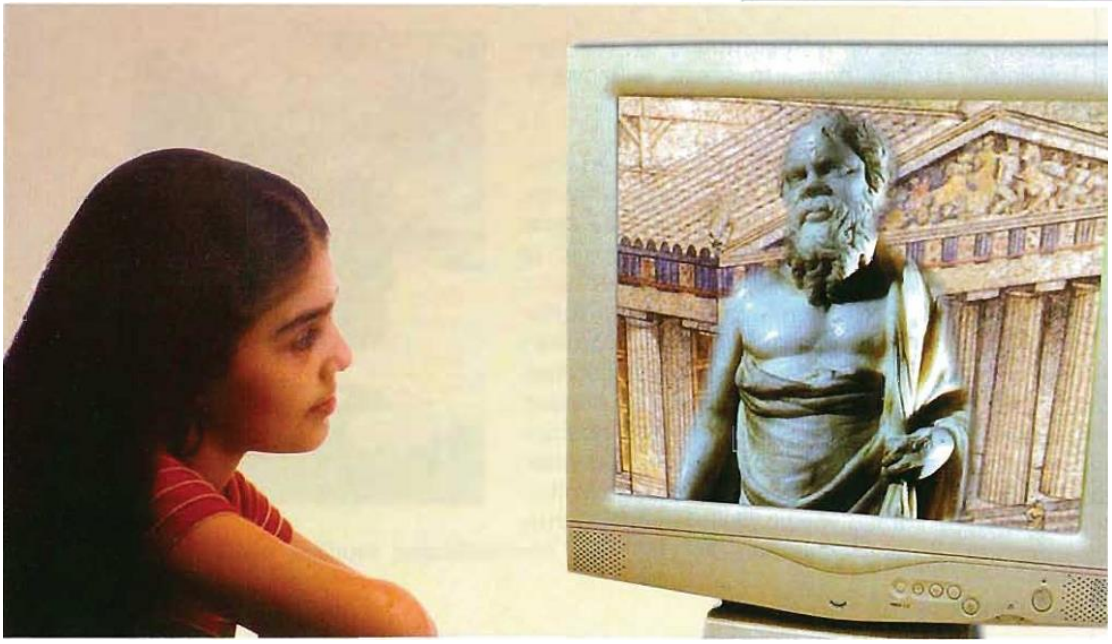

Αρχαίοι φιλόσοφοι σε CD-ROM για μαθητές και φοιτητές

Ο νεαρός μαθητής βυθίζεται στην υπνωτική επίδραση της οθόνης του ηλεκτρονικού υπολογιστή του. Δεν "ζει" την περιπέτεια κάποιου ηλεκτρονικού παιχνιδιού, αλλά βιώνει την πρώτη του περιπλάνηση στα μυστικά της

δικής του Λογικής. Το CD-ROM, στο μηχάνημά του, αναφέρεται σε αξίες πανανθρώπινες και αιώνιες, όπως η αρετή. Τιτλοφορείται "Λογοανάλυση", αποτελεί τον εναγκαλισμό της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς σε μια πρωτοποριακή μέθοδο προσέγγισης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και φέρει τη σφραγίδα μιας δυναμικής, διεθνούς, επιστημονικής ομάδας που εργάζεται υπό την εποπτεία -τι έκπληξη- ενός Έλληνα, διακεκριμένου φιλοσόφου, του Θεόδωρου Σκαλτσά.[...]

"Αντικείμενο" της Λογοανάλυσης, που βασίζεται στη μέθοδο Αρχέλογος, είναι ο Πρωταγόρας του Πλάτωνα που ήδη διδάσκεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Με το CD-ROM αυτής της πρωτοποριακής μεθόδου, "ακυρώνεται" ο πληκτικός και παραδοσιακός τρόπος διδασκαλίας, όπου αρχικά διαβάζεται το κείμενο και στη συνέχεια αναλύεται. Ο μαθητής εισάγεται απ' ευθείας στο "δένδρο των επιχειρημάτων", που κρύβονται στο διάλογο, το οποίο είναι χωρισμένο σε δύο γενικές κατηγορίες επιχειρημάτων. Στη μια καταχωρίζονται οι απόψεις του Σωκράτη και στην άλλη αυτές του Πρωταγόρα.

Ο χρήστης καλείται να απαντήσει στα ερωτήματα που τίθενται από το κείμενο και να συμφωνήσει κάθε φορά είτε με τον Σωκράτη, είτε με τον Πρωταγόρα.[...]

Η "Λογοανάλυση" όμως αποτελεί και ένα ζωντανό πολιτισμικό αρχείο. Επειδή οι ιδέες διατυπώνονται σε συγκεκριμένο χωροχρόνο, ο μαθητής ή ο ενδιαφερόμενος ερασιτέχνης ξεναγείται μέσα από το Cd-Rom στον περιβάλλοντα χώρο, την Τέχνη, τη Θρησκεία γνωρίζει τα σημαντικά πρόσωπα και τα παγκόσμια φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής. Για παράδειγμα, στην αναπαράσταση ενός σπιτιού της Αρχαίας Αθήνας, θα του ζητηθεί να ψάξει μόνος του τους χώρους -το

πρόθυρο, τον γυναικωνίτη και τον ανδρωνίτη. Μαθαίνει με ποιο τρόπο ζούσε ο Σωκράτης, βλέπει τις προτομές των σημαντικότερων προσωπικοτήτων της εποχής, διαβάζει ένα σύντομο βιογραφικό τους.[...]

Η "Λογοανάλυση" ολοκληρώνεται και με ένα άλλο ειδικό πεδίο, τις ασκήσεις που χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες: Τις φιλοσοφικές, που αφορούν στην επιχειρηματολογική ανάλυση· αυτές που αφορούν στην Ιστορία της Φιλοσοφίας· και τις απόψεις που πρεσβεύουν οι διάφορες φιλοσοφικές σχολές· στις πραγματολογικές ή πολιτισμικές και τις λογικές, στις οποίες εξετάζεται η ισχύς των επιχειρημάτων.

Έτσι, με τη "Λογοανάλυση", δεκάδες κουραστικές και ίσως αποθαρρυντικές ώρες ψαξίματος σε βαρείς τόμους και πάμπολλα διαφορετικά βιβλία, αναπληρώνονται από ένα ευχάριστο παιχνίδι.

Μ. Δεληθανάση (από τον Τύπο)

Συνεργατική μάθηση και ηλεκτρονικά εργαλεία

Πού βρίσκεται λοιπόν -για την καθιέρωση της συνεργατικής μάθησης- η συμβολή μιας μηχανής που αποσπά την προσοχή του χρήστη, σαν να επρόκειτο για άνθρωπο; Δεν ελλοχεύει, αντίθετα, εξαιτίας της χρήσης του υπολογιστή, ο κίνδυνος της ψυχοκοινωνικής απομόνωσης των παιδιών;

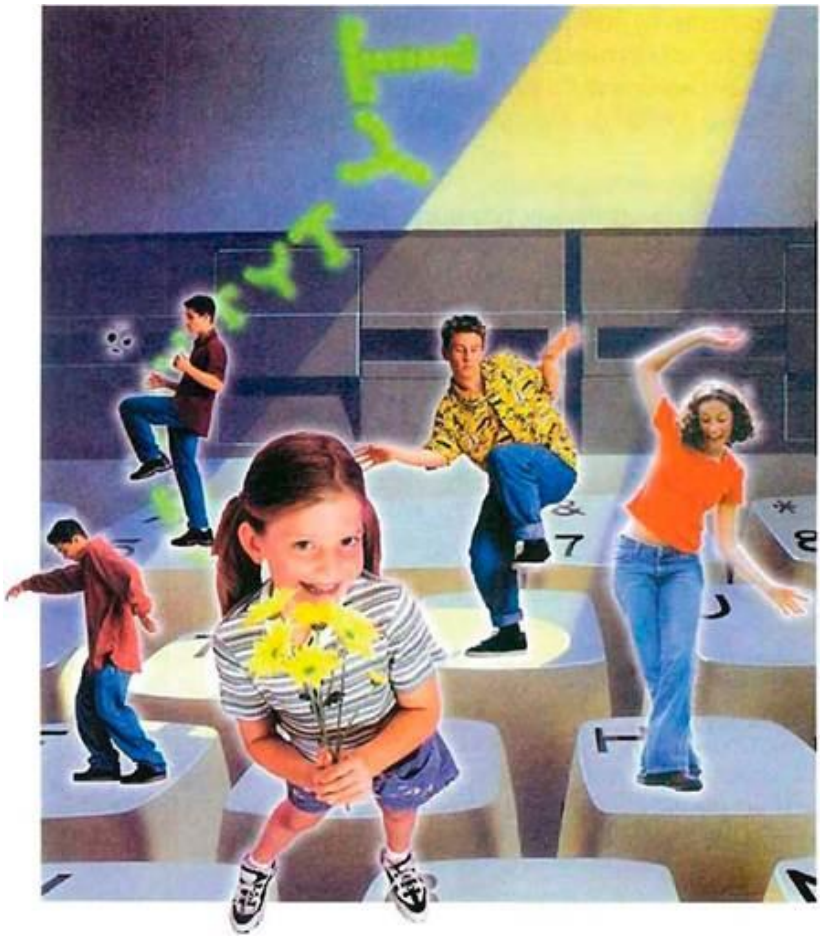

Μια πρώτη απάντηση σ' αυτό το ερώτημα θα μπορούσε να είναι πως η πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλή, αλλά μάλλον σύνθετη και αντιφατική. Κατά τα φαινόμενα, πολλές επιθυμητές αλλαγές είναι δυνατόν να προέρχονται από εκεί που δε θα το περίμενε κανείς. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής (για τη διαμόρφωση του οποίου και η νέα τεχνολογία έχει έμμεσα το δικό της μερίδιο ευθύνης) μπορεί να έχει απομονώσει κονωνικά τους ανθρώπους στις "ανεπτυγμένες" κοινωνίες, όμως τα επιτεύγματα της πληροφορικής τείνουν συγχρόνως και να ανοίγουν τις κοινωνίες, να τις "δικτυώνουν" και να τις διασυνδέουν κατά τρόπο εκπληκτικό, μειώνοντας τον παραδοσιακό "εθνοκεντρισμό" των κλειστών κοινωνικών ομάδων. Ούτως ή άλλως, το αυθόρμητο ομαδικό παιχνίδι των παιδιών, για παράδειγμα, έχει προ πολλού εξαφανιστεί στην πόλη μαζί με την κατάργηση της γειτονιάς, την εμφάνιση της τηλεόρασης και των "επιτραπέζιων" παιχνιδιών, πριν από την επικράτηση του υπολογιστή. Τώρα οι μαθητές ανταλλάσσουν ή παίζουν μαζί παιχνίδια (πολλά από τα οποία τούς εφοδιάζουν με δεξιότητες επιβίωσης διαφορετικές από ό,τι σε άλλες εποχές), ενώ μέσα στο σχολείο εργάζονται ομαδικά, τουλάχιστον ανά δύο. Η προοπτική διασύνδεσής τους

με τοπικά ή διεθνή δίκτυα και με ηλεκτρονικά ταχυδρομεία, καθώς και της συμμετοχής τους σε εξ απόστάσεως συζητήσεις, συσκέψεις και διάφορες άλλες συνεργασίες μέσω του υπολογιστή, υπόσχεται ορισμένα πρόσθετα πλεονεκτήματα, όπως είναι η άρση του εμποδίου των απόστάσεων και των περιορισμών που τίθενται συνήθως στο χρόνο, μέσα στον οποίο πρέπει να εργαστούν όλοι όσοι έχουν συγκεντρωθεί στον ίδιο χώρο για ένα κοινό έργο. [...]

Τελευταία όμως έχουν γίνει πολλές μελέτες και ερευνητικές πειραματικές εφαρμογές, που δείχνουν ότι υπάρχουν για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης εξαιρετικές δυνατότητες προώθησης της συνεργατικής, αλλά και γενικότερα της ολοκληρωμένης προσέγγισης της μάθησης μέσω της χρήσης προγραμμάτων υπολογιστών, τα οποία βέβαια έχουν σχεδιαστεί για το σκοπό αυτό. [...]

Α. Ράπτης - Α. Ράπτη, Πληροφορική και Εκπαίδευση

Διαθεματικές δραστηριότητες:

παιδαγωγικά παιχνίδια και προσομοιώσεις

Μια από τις πολλές εφαρμογές εκπαιδευτικού λογισμικού, που είναι κατάλληλο για χρήση στο σχολείο ή και στο σπίτι, είναι και τα λεγόμενα ηλεκτρονικά παιχνίδια. Παρόλο που ο όρος μάς παραπέμπει σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες, στην πραγματικότητα περιλαμβάνει ένα -περισσότερο ή λιγότερο- ευρύ σύνολο δραστηριοτήτων, που παρέχουν υλικό για την άσκηση –επομένως και την ανάπτυξη- ορισμένων δεξιοτήτων

που διαθέτουν τα παιδιά σε χαμηλό ή λανθάνον επίπεδο.

Οι γνώσεις και οι δεξιότητες αυτές όχι μόνον αποκτώνται σε ένα περιβάλλον ομαδικής συνεργασίας, αφού παίζονται με τουλάχιστον δύο παίχτες και ορισμένους θεατές, αλλά και είναι δυνατόν να αγγίζουν το περιεχόμενο πολλών γνωστικών αντικειμένων, προωθώντας έτσι την ολοκληρωμένη, διαθεματική μάθηση. Οι προσομοιώσεις έχουν πολλά κοινά με τα παιχνίδια, μόνο που συνήθως τα τελευταία είναι σκηνοθετημένα με κάποια παραμυθητικά και παιγνιώδη στοιχεία, που δίνουν κίνητρα για την επιδίωξη γνώσεων και την επίλυση προβλημάτων. Οι προσομοιώσεις αντίθετα διατηρούν πιο ξεκάθαρο το επιστημονικό πνεύμα του πειραματισμού [...]

Ένα παράδειγμα είναι το πρόγραμμα προσομοίωσης "The Oregon Trail" (OTA, 1988) το οποίο βάζει τους μαθητές στο ρόλο των πρωτοπόρων του παρελθόντος και μέσα από περιπέτειες τούς εμπλέκει σε δραστηριότητες και προβλήματα που έχουν σχέση με διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, εκτός από την ιστορία, όπως τα γλωσσικά (γράφουν και εκδίδουν εφημερίδα με σχετική αλλά ποικίλη ύλη), τα μαθηματικά (κάνοντας αγορές για το ταξίδι και συναλλαγές που απαιτούν υπολογισμούς), τα καλλιτεχνικά, (ζωγραφίζουν χάρτες και εικονογράφηση για την εφημερίδα), βιοφυσική και τη γεωγραφία (μελετούν το κλίμα, την άγρια φύση, τα ζώα και τη διατροφή κατά τη διάρκεια του ταξιδιού), τη μουσική (τραγουδούν τραγούδια της εποχής) κ.ά.

Α. Ράπτης-Α. Ράπτη, Πληροφορική και εκπαίδευση

Γραπτή εργασία για το σπίτι

Απευθυνθείτε, ως δεκαπενταμελές συμβούλιο, σε εταιρεία που εμπορεύεται ηλεκτρονικούς υπολογιστές και προσπαθήστε να την πείσετε να διαθέσει, σε εξαιρετικά χαμηλή τιμή, ένα σημαντικό αριθμό υπολογιστών σε μαθητές του σχολείου σας που επιθυμούν, αλλά δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν δικό τους υπολογιστή. Φροντίστε στην επιστολή σας να τονίσετε τις δυνατότητες που μπορεί να προσφέρει ο υπολογιστής σε ένα νέο άνθρωπο.

▸ **Διαβάστε τα παρακάτω αποσπάσματα από τον Τύπο και συζητήστε τα διάφορα προβλήματα που δημιουργούνται από τη χρήση του Internet σε ποικίλους τομείς της κοινωνικής ζωής.**

Ανισότητες στην πληροφόρηση

Η κοινωνική ανισότητα, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού είναι στο εξής άμεσα συνδεδεμένα με τις αυξανόμενες ανισότητες πρόσβασης στην πληροφόρηση και στην ταξινομημένη γνώση. [...]

Η πρόσβαση όλων σε κάθε είδους νέες πληροφορικές τεχνολογίες έχει λοιπόν θεμελιώδη πολιτική σημασία. Οι άνθρωποι δε θα πρέπει μόνο να έχουν τη δυνατότητα και τα κίνητρα, αλλά και την "υποχρέωση" να είναι ικανοί να χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες και στον επαγγελματικό και στον ιδιωτικό βίο τους. Αν δεν θέλουμε να βρεθούμε αντιμέτωποι με τις συνέπειες αξεπέραστων κοινωνικών κατακερματισμών και "γκέτο" γνώσης, τότε η ίδια η έννοια και το περιεχόμενο μιας θεσμοποιημένης "στοιχειώδους εκπαίδευσης για ό-

λους" πρέπει να αναθεωρηθούν. Ο κίνδυνος να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για νέες άκαμπτες κοινωνικές ιεραρχίες, που οδηγούν στην επιδείνωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στη διάλυση του κοινωνικού ιστού, είναι πάντα παρών.

Έτσι, το να επινοηθούν νέες μορφές για τον "εκδημοκρατισμό" της τεχνικής και επικοινωνιακής δεξιοσύνης, χωρίς να την "εκχυδαΐσουμε" είναι μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που υποχρεώθηκαν ποτέ να αντιμετωπίσουν οι πολιτικές για την εκπαίδευση. Η ίδια η επιβίωση της συνοχής των κοινωνιών εξαρτάται ίσως από την ικανότητα να επινοηθούν νέες λύσεις για το πρωτόφαντο αυτό πρόβλημα. Η διά βίου εκπαίδευση και η εξάπλωση ευέλικτων δομών παιδείας έχουν ασφαλώς ανεκτίμητη σημασία για τις πολυάριθμες μειονότητες, που θα ήθελαν και θα ήταν ικανές να τις εκμεταλλευθούν.

Κ. Τσουκαλάς (από τον Τύπο)

Όσον αφορά το εσωτερικό των ανεπτυγμένων κρατών, μελέτες δείχνουν την αδυναμία που θα έχουν φτωχότερα ή γεωγραφικώς απομακρυσμένα κοινωνικά στρώματα να κάνουν χρήση των "νέων μέσων". Η δε "πληροφοριακή ανισότητα" προβλέπεται να οξύνει στο έπακρο τις σχέσεις Βορρά-Νότου. Να αναφερθεί χαρακτηριστικά ότι στα δεκάδες εκατομμύρια χρήστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που υπάρχουν παγκοσμίως,

περιλαμβάνονται μόνο μερικές εκατοντάδες χιλιάδες απ' όλη τη Λατ. Αμερική και λίγες χιλιάδες από τη Μαύρη Ήπειρο.

Π. Παπαδόπουλος, Η δημοκρατία ταιριάζει στο Internet (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

Πειρατεία μέσω του Internet

Τετρακόσιοι καλλιτέχνες και συγκροτήματα διεθνούς φήμης, έγραφε την περασμένη Τετάρτη η "Καθημερινή" κατέθεσαν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπόμνημα με το οποίο ζητούν την εφαρμογή μέτρων και κανόνων δεοντολογίας κατά της ηλεκτρονικής καταπάτησης πνευματικών δικαιωμάτων. "Η πειρατεία μέσω του Internet έχει καταστεί ανεξέλεγκτη, καθώς μέσα από χιλιάδες διαφορετικές διευθύνσεις ο καθένας μπορεί να μεταφέρει πολύ γρήγορα, χωρίς κόπο, στον υπολογιστή του εκατομμύρια τραγούδια, χωρίς να καταβάλει τίποτε στους δημιουργούς του" δήλωσε η Νανά Μούσχουρη. Και ο γνωστός συνθέτης Μισέλ Ζαρ συμπλήρωσε πως "με τα σύγχρονα μηχανήματα

αναπαραγωγής μπορεί οποιοσδήποτε ν' αντιγράψει σπίτι του, με ψηφιακή απόδοση ένα δίσκο".

Α. Καρακούσης (από τον Τύπο)

Κινδυνεύει η πνευματική ιδιοκτησία

Ακόμα πιο πρόσφατες εξελίξεις, στο χώρο της ηλεκτρονικής, δημιούργησαν νέους και μεγαλύτερους κινδύνους. Οι καινούργιες δυνατότητες αποταμίευσης και μεταβίβασης στοιχείων (με την ψηφιακή τεχνολογία, τα ημιαγωγά προϊόντα και τις οπτικές ίνες), που χαρακτηριστικά αξιοποιούνται σε "διαδίκτυα" (όπως το INTERNET) επιτρέπουν τη διάδοση και την αναπαραγωγή των έργων με κόστος περίπου μηδέν, σε χρόνο μηδέν και με περίπου αδυναμία εντοπισμού κάποιου υπευθύνου για τις προσβολές της πνευματικής ιδιοκτησίας που εύκολα διαπράττονται με τις νέες τεχνικές. Τι απομένει πια από την πνευματική ιδιοκτησία και τις εξασφαλίσεις που παρείχε στον πνευματικό δημιουργό;

Η παγκόσμια κοινότητα δεν έχει μείνει αδιάφορη μπροστά στο πρόβλημα. Ύστερα από προπαρασκευαστικές εργασίες ετών, συνήλθε το Δεκέμβριο του 1996 στη Γενεύη μια Διπλωματική Διάσκεψη που υιοθέτησε Διεθνή Σύμβαση με διατάξεις προστατευτικές για την πνευματική ιδιοκτησία απέναντι στις τελευταίες τεχνικές εξελίξεις. Έτσι, για παράδειγμα, κηρύσσεται παράνομη η τοποθέτηση σε χώρο του INTERNET έργου προστατευόμενου από την πνευματική ιδιοκτησία χωρίς την άδεια (επομένως και την αμοιβή) του πνευματικού δημιουργού. Οι καινούργιες διατάξεις δεν λύνουν, βεβαίως, όλα τα προβλήματα, αλλά πάντως δείχνουν ότι

τα προβλήματα συνειδητοποιούνται και γίνονται βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση.

Γ. Κουμάντος, (από τον Τύπο)

Στο Internet φυτρώνουν και "άνθη του κακού"...

Έτσι, εκτός από παράδεισος επικοινωνίας, πληροφόρησης, γνώσης, ψυχαγωγίας και αγορών, ο Παγκόσμιος Ιστός (WWW) είναι επίσης ένας παράδεισος για πολιτική προπαγάνδα (με ιστοσελίδες "φιλοτεχνημένες" από ακροδεξιά και νεοναζιστικά στοιχεία), για πορνογραφία ή ακόμα και για οργανωμένο έγκλημα (η διαβόητη "σοκαΐγια", κλάδος της ιαπωνικής μαφίας, έχει τη δική της ιστοσελίδα απ' όπου υπερασπίζεται τις δραστηριότητές της...)

Όλα αυτά είναι ελεύθερα στο Internet, σε "κοινή θέα" ενηλίκων και ανηλίκων, καθώς δεν υπάρχει κανείς περιορισμός, από πλευράς νομοθεσίας. Ή, πιο σωστά, δεν υπήρχε ως τώρα. Μπροστά στη γενική κατακραυγή και τα διαβήματα, κυρίως από την πλευρά των γονέων, πολλές χώρες αρχίζουν να υιοθετούν κάποια νομικά μέσα προστασίας, τουλάχιστον των ανηλίκων. Η διανομή πορνογραφικού υλικού, για παράδειγμα, μέσω του Διαδικτύου διώκεται πλέον ποινικά σε πολλές χώρες, με πρώτες τις ΗΠΑ, ενώ προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η Γερμανία, εκδίδοντας λίστα απογορευμένων ιστοσελίδων, στις οποίες έχει συμπεριλάβει - ως "άμεσα ενδιαφερόμενη"- και εκείνες με νεοναζιστικό περιεχόμενο.

(Ανυπόγραφο σημείωμα, από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

Είναι αξιόπιστες οι πληροφορίες του Internet;

[...] Η αξιοπιστία είναι ένα άλλο ζήτημα. Τα παραδοσιακά ΜΜΕ μπορούν, λίγο πολύ, να ελεγχθούν όσον αφορά την αξιοπιστία τους. Ωστόσο στο Internet, όπως πολλές φορές έχει συμβεί, πολλοί μπορούν να παρέμβουν στα μηνύματα των πομπών και να "περάσουν" ψευδή και ανυπόστατα μηνύματα. Αν τα παραδοσιακά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας διευθέτησαν το ζήτημα στη δομή των οργανισμών τους, όπως π.χ., με τον έλεγχο που κάνουν οι διευθυντές και οι αρχισυντάκτες στα άρθρα των συντακτών, για να προσδιορίσουν ποια πληροφόρηση είναι ακριβής, στο Internet κάτι τέτοιο είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Στην πράξη, ή επί του παρόντος, το "φορτίο" του ελέγχου αξιοπιστίας επιβαρύνει το χρήστη, ο οποίος καλείται να αποφασίσει πόσο αξιόπιστη είναι κάθε πηγή ή μήνυμα που περιλαμβάνει.

Ζ. Παπαθανασόπουλος, Νέα μορφή επικοινωνίας γεννιέται
(από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

Δυσοίωνα τα ευρήματα μιας έρευνας του Πανεπιστημίου Carnegie-Mellon σχετικά με τις επιπτώσεις του Δικτύου στον ψυχισμό και στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων

Σύμφωνα με την έρευνα, η χρήση του Διαδικτύου φαίνεται ότι προκαλεί χαλάρωση των διαπροσωπικών σχέσεων εντός και εκτός οικογένειας και αυξάνει τα συναισθήματα μοναξιάς, απομόνωσης και κατάθλιψης των

επισκεπτών του Κυβερνοχώρου, τόσο πιο πολύ, μάλιστα, όσο περισσότερο χρόνο ξοδεύει κάποιος on line. Βλάπτει, λοιπόν, το Internet σοβαρά την υγεία ή μήπως είναι νωρίς για συμπεράσματα;

Α) Ομαδική εργασία

Οργανώστε μια συζήτηση στρογγυλής τραπέζης με θέμα: "Το Διαδίκτυο εισβάλλει στη ζωή μας, φέρνοντας πολλές αλλαγές". Χωριστείτε σε ομάδες και επιλέξτε μια πλευρά του θέματος, η οποία σας ενδιαφέρει. Να την μελετήσετε και να την παρουσιάσετε, π.χ. Διαδίκτυο και εμπόριο /οικονομία, Διαδίκτυο και τέχνη. Διαδίκτυο και ανθρώπινες σχέσεις, Διαδίκτυο και ψυχαγωγία. Συγκεντρώστε πληροφορίες, συζητήστε τις εμπειρίες σας σχετικά με το υποθέμα που επιλέξατε και οργανώστε το υλικό σας με τη μορφή προφορικής εισήγησης.

Β) Ατομική εργασία

Να γράψεις ένα άρθρο σχετικά με την επίδραση του Διαδικτύου σε έναν ειδικά ή σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Για τις παραπάνω εργασίες μπορείτε να αντλήσετε πληροφορίες και από τα παρακάτω αποσπάσματα από τον ημερήσιο τύπο.

Το Internet για μια επίσκεψη στα μουσεία

Η επικοινωνιακή πολιτική των μεγάλων πολιτιστικών οργανισμών του κόσμου έχει αναγκαστεί να υποστεί σημαντικές τροποποιήσεις τα τελευταία χρόνια, προκειμένου να συμβαδίσει με τους νέους δρόμους που έχει χαράξει η τεχνολογία. Αυτή η επιβεβλημένη από τα πράγματα πλέον προσπάθειά τους έχει κριθεί απόλυτα απαραίτητη, ώστε να μπορέσουν να προσελκύσουν ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό. Η προσαρμογή στη νέα εποχή με τη δημιουργία ιστοσελίδων στο Internet απευθύνεται στους φιλότεχνους, αλλά και στον τεράστιο αριθμό των χρηστών του δικτύου, που ίσως ενδιαφερθούν, πέφτοντας τυχαία στη σελίδα κάποιου μεγάλου μουσείου του εξωτερικού. [...]

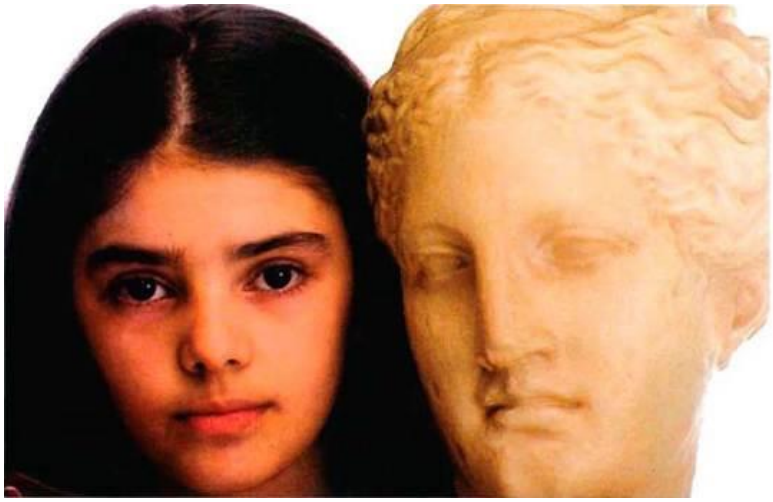

Σε ό,τι αφορά τις κλασικές τέχνες, οι επιλογές είναι... απλώς άπειρες. Οι χρήστες του Διαδικτύου, που θέλουν να επισκεφθούν εικονικά ένα μεγάλο μουσείο του εξωτερικού και να περιηγηθούν στα εκθέματά του έστω και μέσω της οθόνης του υπολογιστή, μπορούν πολύ απλά να ψάξουν, με τα εργαλεία έρευνας, όπως το altavista ή το yahoo για παράδειγμα, στην περίπτωση που δεν γνωρίζουν την ακριβή διεύθυνση του μουσείου.

(από τον Τύπο).

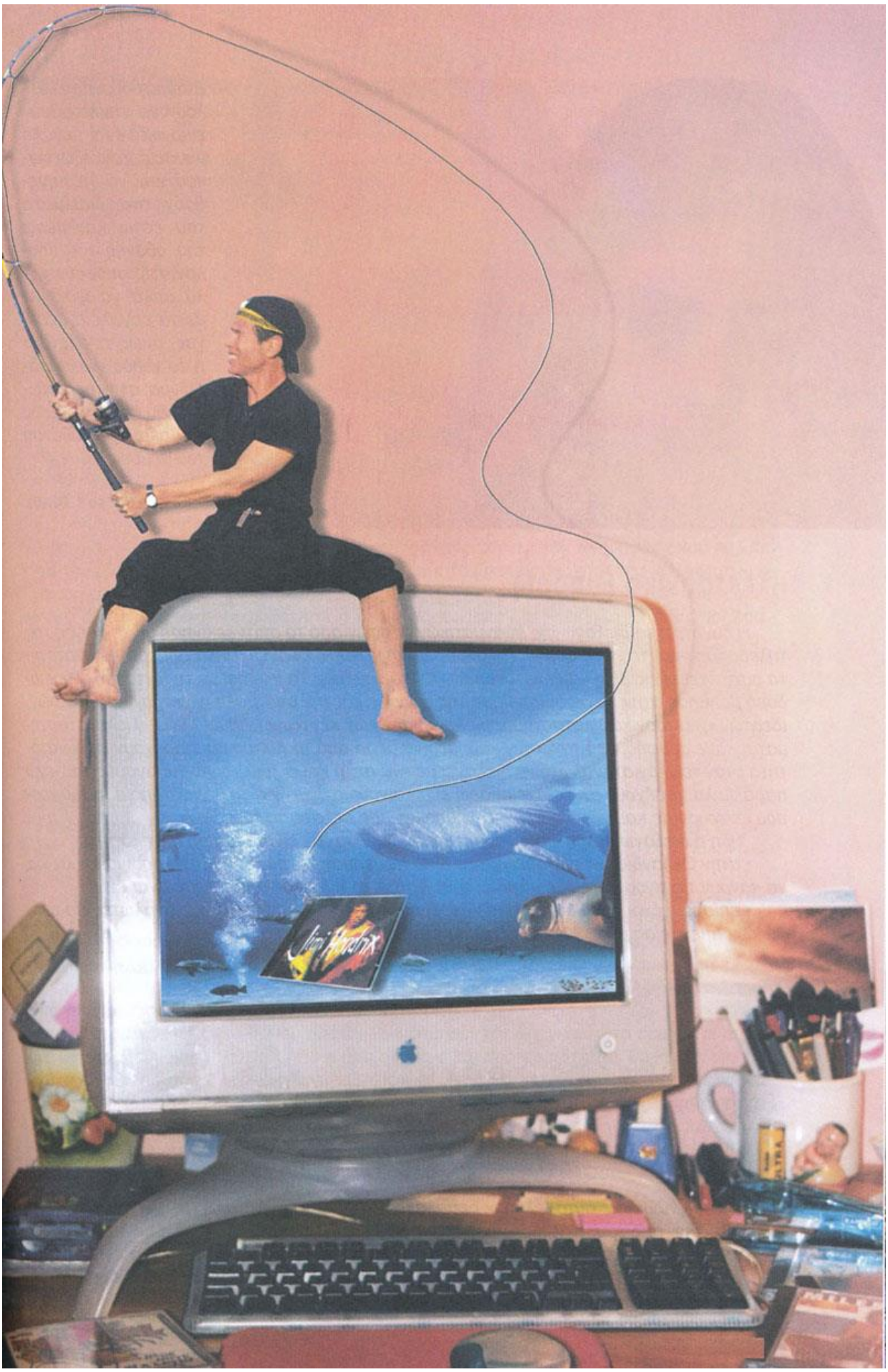
Jimi Hendrix

Ηλεκτρονικό Εμπόριο

Η δυνατότητα διεξαγωγής πραγματικών αγορών από το σπίτι ξεκίνησε με τη χρήση της τηλεόρασης και του τηλεφώνου (τηλε-μάρκετινγκ, tele-shopping), αλλά σήμερα η δυνατότητα αυτή έχει επεκταθεί και γίνεται μέσω Η/Υ και Internet. Το Internet με τη δικτυακή του υποδομή βοήθησε στην παγκοσμιοποίηση της αγοράς και την ανάπτυξη ηλεκτρονικών αγορών, ιδεατών ηλεκτρονικών καταστημάτων και εμπορικών κέντρων (Virtual Malls). Πολυκαταστήματα, κάθε μορφής, ξεφυτρώνουν καθημερινά μέσα από το Δίκτυο και παρέχουν τη δυνατότητα στον τελικό καταναλωτή να διεξάγει με ένα απλό και φιλικό τρόπο τις αγορές του, ενώ παράλληλα παρέχουν στις επιχειρήσεις ένα καινούριο μέσο για τη βελτιστοποίηση του τρόπου λειτουργίας και την αύξηση της φήμης και της πελατείας τους.

Ήδη η διεξαγωγή του λιανεμπορίου μέσω Διαδικτύου είναι μια πραγματικότητα:

• στην Ολλανδία για παράδειγμα το 33% των χρηστών του Internet το χρησιμοποιούν για να κάνουν τις αγορές τους on-line, ενώ στις ΗΠΑ το αντίστοιχο ποσοστό είναι 22%.

• επίσης, μέχρι το 2000, στις ΗΠΑ έχει υπολογισθεί ότι 50 εκατ. κατάναλωτές θα αγοράζουν απευθείας μέσω Internet, ξοδεύοντας 350 $ το χρόνο ο καθένας.

Γ. Ι. Δουκίδης (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

Ο ελεύθερος χρόνος θα ξοδεύεται μπροστά σε έναν υπολογιστή;

"Συμπαιγνία εξ αποστάσεως"

Τι παιχνίδι είναι αυτό, έλεγαν οι παλαιότεροι, όταν δε παίζεται με άλλους; Όλα τότε ήταν ομαδικά, από τους βόλους ως το ποδόσφαιρο. Βεβαίως υπάρχουν πλέον και για μοναχικούς ανθρώπους παιχνιδοαπολαύσεις, αλλά αυτό φαίνεται αρκετά ασύμφορο για τα τμήματα εμπορικής εκμετάλλευσης των μεγάλων εταιρειών. Όταν μπορείς να μαζέψεις τρεις, δέκα, είκοσι πέντε ανθρώπους από διάφορα μέρη του κόσμου, ώστε να παίζουν μανιωδώς σε ομάδες ή ένας εναντίον όλων επί ώρες ή και ημέρες και να πληρώνουν ανάλογα, δεν πρέπει να χάνεις χρόνο. Ήδη υπάρχουν ιδιωτικά κλειστά δίκτυα, όπου παίρνοντας τηλέφωνο παίζεις από black jack ως σκάκι, αλλά και ανοικτές τοποθεσίες στο Internet, όπου οι μεγάλες εταιρείες παιχνιδιών έχουν στήσει τις... σκηνές τους, μαζεύοντας κόσμο, για να παίζει αδιάκοπα.

(από τον Τύπο).

Το Internet στο Δημόσιο

Ο εκσυγχρονισμός του δημόσιου τομέα περνάει και από το διαδίκτυο

Κρίσιμος παράγων για τη μετάβαση σε μια συμμετοχική Κοινωνία της Πληροφορίας, επομένως, είναι η εξοικείωση όλων των πολιτών με τις τεχνολογικές δυνατότητες και εφαρμογές, στόχος ο οποίος θέτει ως όρους εκ των ουκ άνευ, αφενός τη διαθεσιμότητα των τεχνολογιών σε προσιτές τιμές και αφετέρου τη δημόσια πρόσβαση σε υποδομές και υπηρεσίες. Υπό το πρίσμα

αυτό, χρέος της Πολιτείας και, κατά συνέπεια, της Δημόσιας Διοίκησης, είναι να συνειδητοποιήσει την κρισιμότητα του πληροφοριακού πόρου για τη συμμετοχικότητα, την παραγωγικότητα και τη δημιουργικότητα της κοινωνίας και να αντιμετωπίσει την "πληροφοριοδότηση" της χώρας ως μια νέα καθολική υπηρεσία, όπως η ύδρευση, η ηλεκτροδότηση ή το συγκοινωνιακό και επικοινωνιακό δίκτυο. Μια τέτοια θεώρηση είναι αναγκαία, προκειμένου να αναπτυχθεί τελικά, η Εθνική Πληροφοριακή Υποδομή (National Information Infrastructure) της Ελλάδας. [...]

Στο παραπάνω πλαίσιο, η Δημόσια Διοίκηση εμφανίζει ισχυρές και επείγουσες αναγκαιότητες εκσυγχρονισμού, τόσο των εσωτερικών λειτουργιών της όσο και των υπηρεσιών που παρέχει προς πολίτες και φορείς, με άξονες την απλούστευση και επιτάχυνση των εσωτερικών λειτουργιών ενημέρωσης και απόφασης, την αυτοματοποίηση των συναλλαγών και τη μείωση του λειτουργικού κόστους. Για να επιτευχθούν, όμως, οι στόχοι αυτοί, είναι απαραίτητο οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών να αντιμετωπιστούν από τη Δημόσια Διοίκηση όχι ως η πανάκεια κάθε κακοδαιμονίας, αλλά ως εργαλείο αναγκαίο και όχι αφ' εαυτού ικανό, προκειμένου να τεθεί ο πολίτης στο επίκεντρο της εξυπηρέτησης. [...]

Η αξιοποίηση των δικτυακών υποδομών και ιδιαίτερα του Internet, που αποτελεί την κατ' εξοχήν υποδομή δημόσιας χρήσης, για την υποβολή φορολογικών δηλώσεων, την καταβολή φόρου, την έκδοση φορολογικών πιστοποιητικών και την προσωπική πληροφόρηση των φορολογούμενων απαιτεί, εκ μέρους του υπουργείου Οικονομικών, ιδιαίτερη προσοχή, προκειμένου να προστατευθεί το έννομο συμφέρον των

Ελλήνων πολιτών για την προστασία των οικονομικών τους στοιχείων. [...]

Ο στρατηγικός σχεδιασμός πρέπει να εκτιμήσει την αναγκαιότητα δομών, οι οποίες θα χαράξουν κατά συστηματικό τρόπο στόχους και προτεραιότητες, θα καθιερώσουν κανόνες και πρότυπα λειτουργίας, ταυτόχρονα όμως θα μετρήσουν τα αποτελέσματα της προσπάθειας και θα αναδείξουν το ανθρώπινο δυναμικό ως τον κρίσιμο παράγοντα για το σχεδιασμό, την υλοποίηση και την παραγωγική λειτουργία των νέων υπηρεσιών. Άλλωστε, μόνο η ένταξη των πολιτών ως ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων στο επίκεντρο της εξυπηρέτησης, μπορεί να μας επιτρέπει την ελπίδα ότι ο ιστός του Internet θα γίνει το υφάδι για έναν κόσμο που έχουμε υποχρέωση να τον κεντήσουμε με κλασική παιδεία και τεχνολογική κουλτούρα. [...]

Παναγιώτης Γεωργιάδης (από το αφιέρωμα της εφημερίδας «Η Καθημερινή» στο Internet).

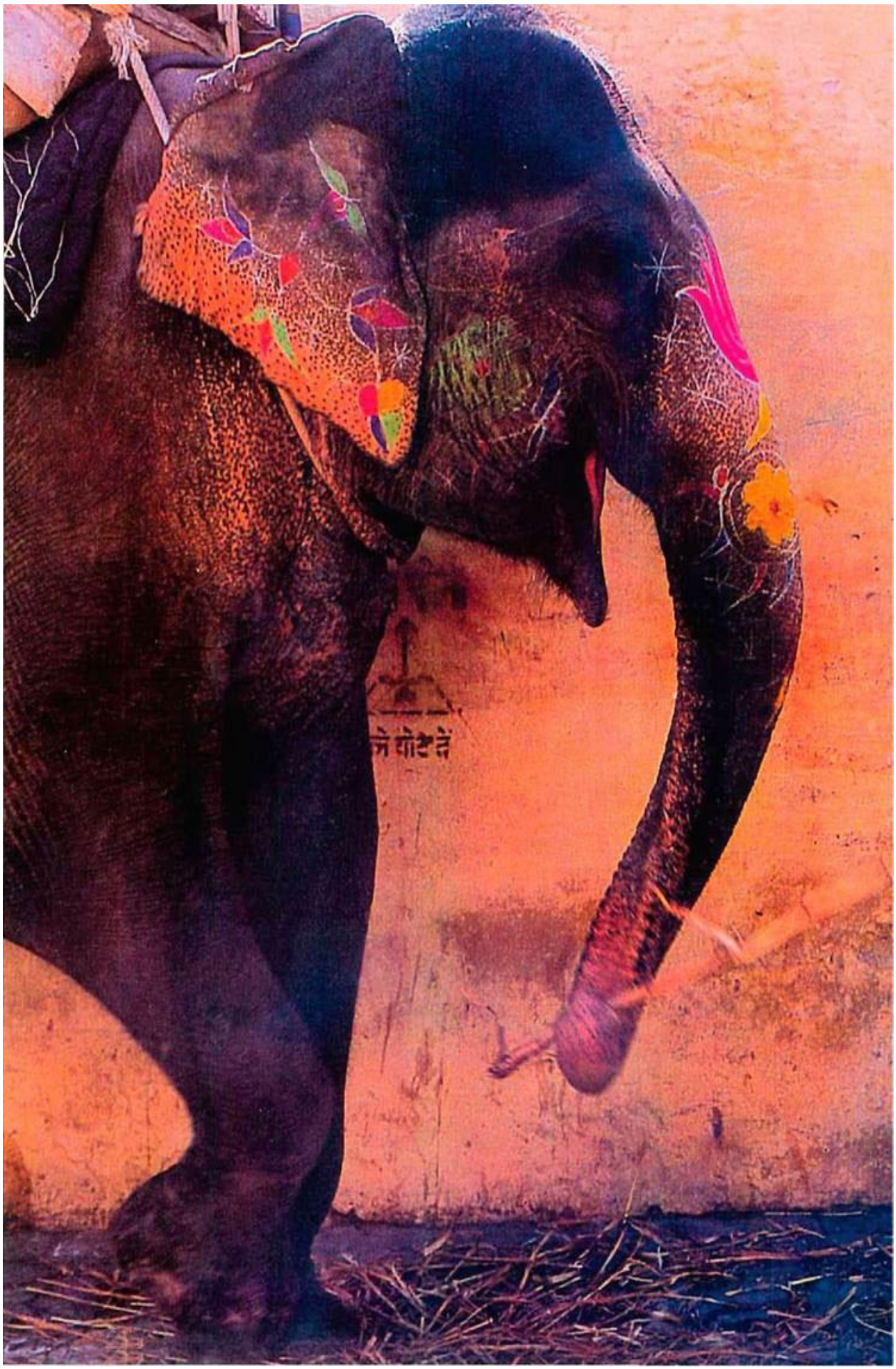

Επιφυλλίδα

Η επιφυλλίδα είναι ένας τύπος κειμένου που αναφέρεται σε διάφορα θέματα φιλολογικά, επιστημονικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά, πολιτικά κτλ. και γράφεται από πρόσωπο ειδικό στο θέμα. Δημοσιεύεται σε εφημερίδα σε ορισμένη θέση και χωρίζεται συνήθως από την υπόλοιπη ύλη με ολοσέλιδη ή μικρή γραμμή. Στο παρελθόν η θέση αυτή ήταν κατά κανόνα στο κάτω άκρο της σελίδας, αλλά στην εποχή μας η θέση της επιφυλλίδας ποικίλλει από εφημερίδα σε εφημερίδα. Ο επιφυλλιδογράφος μπορεί να ξεκινήσει από ένα επίκαιρο θέμα, π.χ. "Η διαφήμιση", αλλά δε μένει προσκολλημένος στο επίκαιρο·προχωρεί σε παρατηρήσεις και σκέψεις διαχρονικού χαρακτήρα και γενικότερου ενδιαφέροντος. Γι' αυτό το λόγο επισημαίνεται στο Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη του Α.Π.Θ. ότι είναι "κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα". Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι τα όρια ανάμεσα στην επιφυλλίδα και στο άρθρο δεν είναι εντελώς ευδιάκριτα και γι' αυτό, άλλωστε, σύμφωνα με άλλα λεξικά, π.χ. στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Ελευθερουδάκη, η επιφυλλίδα ορίζεται ως "άρθρον δημοσιευόμενον εις το κάτω άκρον των εφημερίδων και χωριζόμενον από της λοιπής ύλης δι' οριζοντίας γραμμής". Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι η επιφυλλίδα είναι ένα είδος σύντομου άρθρου. Ο όρος επιφυλλίδα είχε εξάλλου, στο παρελθόν και μια δεύτερη σημασία. Επιφυλλίδα, ονομαζόταν, επίσης, και ένα λαϊκό ανάγνωσμα, συνήθως μυθιστόρημα που δημοσιευόταν τμηματικά, σε συνέχειες στην εφημερίδα.

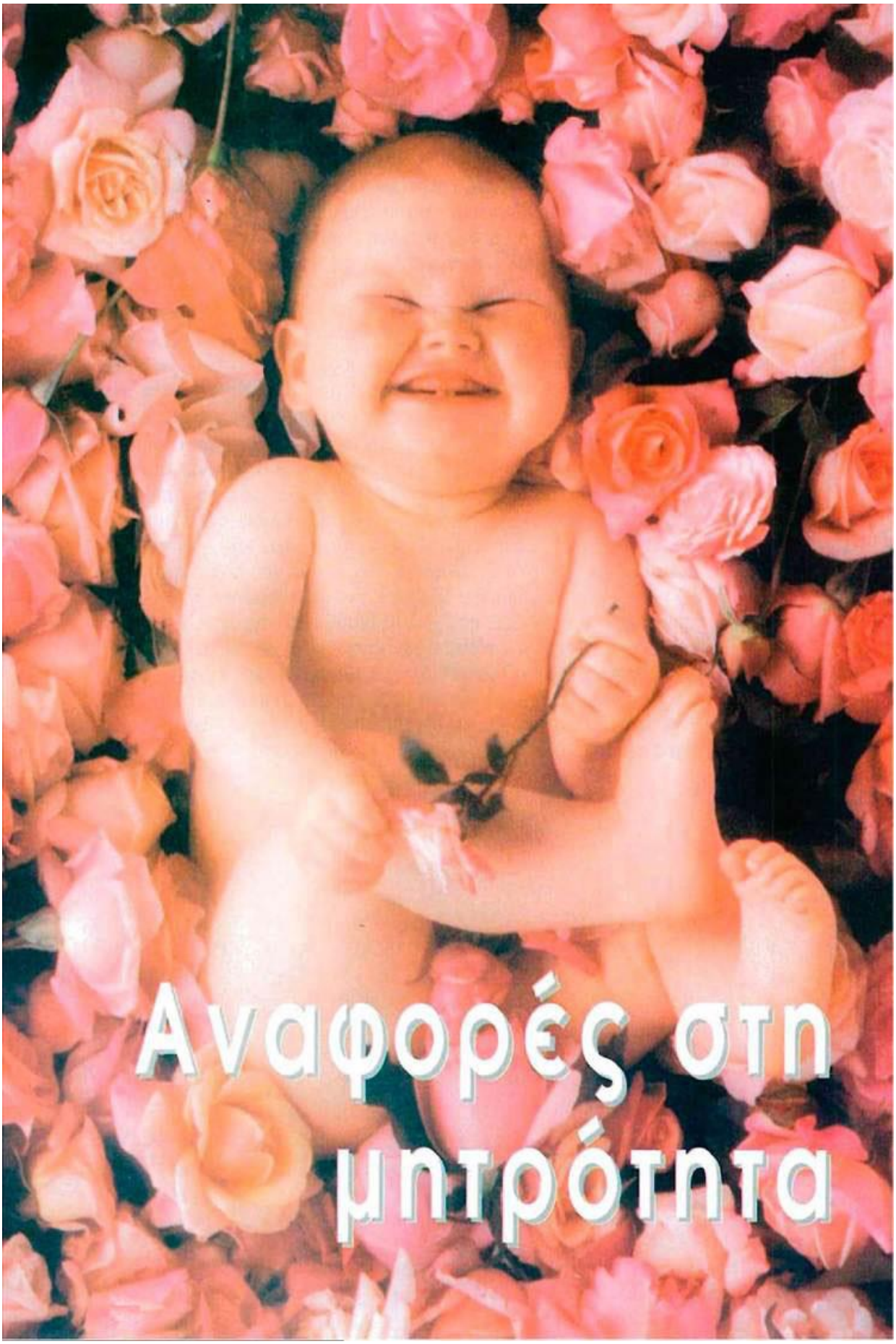
Αναφορές στη
μητρότητα

Η πληροφόρηση της κοινής γνώμης για τη σημασία του μητρικού θηλασμού κερδίζει συνεχώς σε ένταση και έκταση τα τελευταία χρόνια. Η χρησιμότητά της είναι αναμφισβήτητη. Αλλά, όπως κάθε εκστρατεία πληροφόρησης, εμπεριέχει τον κίνδυνο της μερικής αντιμετώπισης του θέματος. Η έμφαση σε ορισμένες πλευρές ενός σύνθετου προβλήματος και, ακόμα περισσότερο, η παράλειψη αναφορών σε άλλες πλευρές του, είναι δυνατό να μετατρέψουν την αντικειμενικά σωστή πληροφόρηση σε συνειδητό ή μη εργαλείο μονότροπου επηρεασμού.

Γι' αυτό είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί, παρόλο που μοιάζει αυτονόητο, ότι το πρόβλημα του μητρικού θηλασμού δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Και πρώτα απ' όλα χρειάζεται να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην εγκληματική εξάπλωση των υποκατάστατων του μητρικού γάλακτος σε πληθυσμούς του Τρίτου Κόσμου, όπου δε συγκεντρώνονται οι προϋποθέσεις για την ακίνδυνη χρήση του μπιμπερό, και στο θέμα της επιθυμητής προώθησης του μητρικού θηλασμού στις αναπτυγμένες χώρες.

Τα μωρά είναι τα ίδια παντού, το μητρικό γάλα είναι παντού μοναδικό, αλλά το πρόβλημα διαφέρει.

Αν παραθέσουμε μερικές διαστάσεις του θέματος του μητρικού θηλασμού, θα φανεί η πολύπλοκότητα τους και ο συσχετισμός τους με το στενό και το ευρύτερο περιβάλλον του ζεύγους: μάνα-παιδί. Αναφερόμαστε σε διαστάσεις:

- τροφικές (θρεπτικές ουσίες του μητρικού γάλακτος και κατάλληλος ρυθμός διατροφής)
- προληπτικές ασθενειών (ανοσοποιητικές ιδιότητες του μητρικού γάλακτος)
- ψυχολογικές (το βίωμα του θηλασμού για το βρέφος και τη μάνα)
- κοινωνικές (σχέση του θηλασμού και της μητρότητας με την επαγγελματική ζωή της μητέρας και γενικότερα με τον τρόπο ζωής της)
- ψυχοκοινωνικές (στάση μητέρας απέναντι στο θηλασμό και του κοινωνικού περιβάλλοντος απέναντι στη μητέρα που θηλάζει ή δε θηλάζει)
- οικονομικές (οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας, συγκριτικό κόστος θηλασμού και υποκατάστατων, συμφέροντα των εταιρειών βιομηχανίας γάλακτος)
- ηθικές (δεοντολογία της πληροφόρησης για το θηλασμό και της διαφήμισης για τα υποκατάστατά του).

Ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι διαστάσεις αρθρώνονται και το ειδικό τους βάρος κάθε φορά, παραλλάζουν από τη μια περίπτωση στην άλλη.

Η προσπάθεια για την προώθηση του μητρικού θηλασμού χρειάζεται να δει τις γυναίκες με τρόπο συνολικό, ως κοινωνικά όντα και όχι μόνο ως μητέρες. Αυτό σημαίνει ότι, σε κοινωνίες σαν τη δική μας, η επαγγελματική ζωή της μητέρας θα θεωρηθεί ως ένα δεδομένο, όπως και η μητρότητα. Η συντήρηση των συνθηκών που μετατρέπουν τις δύο αυτές πραγματικότητες σε δίλημμα, υποβάλλοντας στις γυναίκες την υποχρέωση της επιλογής, είναι ένδειξη κοινωνικής δυσπλασίας, πρόβλημα προς λύση για την κοινωνία ολόκληρη.

Γιατί το να αφήνεται η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών στην αποκλειστική ευθύνη της μητέρας, δεν τείνει μόνο στο να κατευθύνει προς το περιθώριο της ενεργού κοινωνικής ζωή τις γυναίκες-μανάδες. Τείνει και στο να αποκλείσει από το συλλογικό κοινωνικό προβληματισμό την αντιμετώπιση του παιδιού και των αναγκών του.

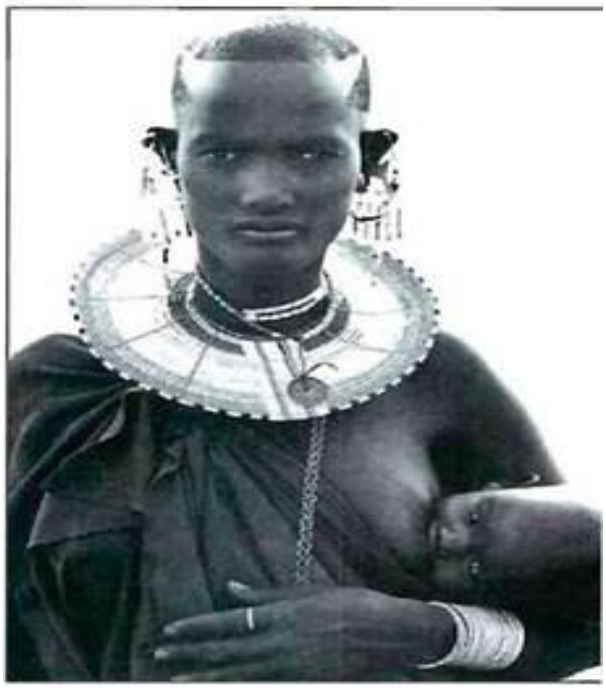

Ό,τι αφορά το παιδί, θα έπρεπε να αφορά ολόκληρη την οργανωμένη κοινωνία. Διαμορφώνονται άραγε οι κατάλληλοι κοινωνικοί και νομικοί μηχανισμοί, που θα προστατεύσουν και θα πλαισιώσουν την παιδική ηλικία;

Το σχέδιο νόμου "για την προστασία της μητρότητας και της διευκόλυνσης των εργαζομένων γονέων για την ανατροφή και τη φροντίδα των παιδιών τους" της Ομάδας εργασίας που συγκρότησε το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών με πρόεδρο τον καθηγητή Ι. Δεληγιάννη, στηρίζεται στην αντίληψη της γονεϊκής ισότιμης ευθύνης και στην πολυδιάστατη αντιμετώπιση της μητρότητας. Περιλαμβάνει προτάσεις που διευκολύνουν την επιλογή του θηλασμού στις εργαζόμενες μητέρες, αλλά και γενικότερα την επιλογή της συνειδητής μητρότητας, στο μέτρο που προβλέπουν την κατάλληλη πλαισίωση της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας σε συλλογικούς χώρους. (Το

ότι η δωδέκατη σύσκεψη των Ευρωπαίων υπουργών Παιδείας, που έγινε πρόσφατα στη Λισαβόνα, αφιερώθηκε στην προσχολική εκπαίδευση, υπογραμμίζει τη σημασία του θέματος για την Ευρώπη).

Αλλά η στάση των γυναικών απέναντι στη μητρότητα και το θηλασμό δεν εξαρτάται μόνο από τα πρακτικά προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν (ωράρια εργασίας κλπ) και τη λιγότερο ή περισσότερο σωστή πληροφόρηση που διαθέτουν για το θέμα. Έχει άμεση σχέση και με τον τρόπο με τον οποίο δέχονται τον εαυτό τους.

Εάν αισθάνονται επιβεβαιωμένες ως γυναίκες, ολοκληρωμένες και ανεξάρτητες ως κοινωνικά όντα, αν η μητρότητα γι' αυτές είναι συνειδητή επιλογή, είναι φυσικό να μη θελήσουν, κατά κανόνα, να στερηθούν τη μοναδική εμπειρία του θηλασμού.

Μια διεθνής έρευνα που πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, επισήμανε, ότι στις αναπτυγμένες χώρες, το μορφωτικό επίπεδο επηρεάζει θετικά τη μητέρα για να θηλάσει. Έτσι, στη Σουηδία π.χ., το 95,2% των μητέρων πανεπιστημιακού επιπέδου θηλάζουν. (Στοιχεία από το χρησιμότατο Ενημερωτικό Δελτίο του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, αρ. 20, Ιανουάριος 1981).

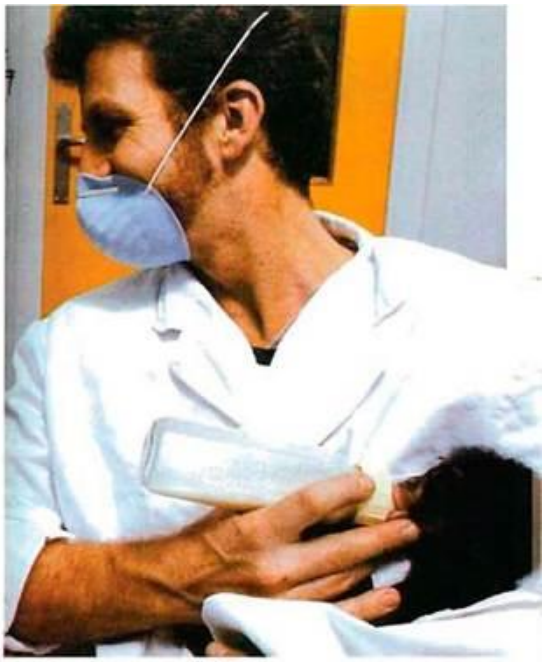

Ένα είδος καλογερίστικης αντίληψης, τόσο βολικής για τους οικονομικο-κοινωνικούς μηχανισμούς

των κοινωνιών που βασίζονται στο κέρδος και καλύπτουν με ιδεολογικές προβολές την εκμετάλλευση, μετέτρεψε σε "καθήκοντα" (συζυγικά, μητρικά, κοινωνικά...) ό,τι στη ζωή είναι ουσία: τον έρωτα, τη μητρότητα, τη φιλία, την αλληλεγγύη.

Η εκστρατεία για την προώθηση του θηλασμού θα ήταν καλό να απόφύγει να φορτώσει περισσότερο τις γυναίκες με "καθήκοντα" και τις συνακόλουθες ενοχές.

Μ. Ηλιού, 26-6-1989

▸ Οι διαστάσεις του θέματος του μητρικού θηλασμού κατονομάζονται και επεξηγούνται τηλεγραφικά μέσα σε παρένθεση. Μετατρέψτε τον ελλειπτικό λόγο των παρενθέσεων σε αναλυτικότερο, αναπτύσσοντας σε λίγες φράσεις την κάθε μία από τις διαστάσεις του μητρικού θηλασμού.

▸ Με ποια επιχειρήματα αναπτύσσει η επιφυλλιδογράφος την άποψή της ότι "το πρόβλημα του μητρικού θηλασμού δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από το κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον"; Να τα συνοψίσετε με δικά σας λόγια σε 10-15 σειρές.

▸ Ποιες διευκολύνσεις γνωρίζετε ότι δίνονται στην εργαζόμενη μητέρα και ποιες κατά τη γνώμη σας μπορούν να δοθούν επιπλέον, για να έχει τη δυνατότητα να θηλάσει το παιδί της;

▶ Εργαστείτε σε ομάδες και συντάξτε ένα φυλλάδιο που αφορά μια εκστρατεία για την προώθηση του θηλασμού.

▶ Συζητήστε σχετικά με τη στάση που υιοθετεί το κοινωνικό σας περιβάλλον απέναντι στη μητέρα που θηλάζει ή δε θηλάζει. Διαφέρει η στάση των νέων από τη στάση των ενηλίκων, η στάση των γυναικών από τη στάση των ανδρών;

▶ Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο θηλασμός αποτελεί επιβεβλημένο καθήκον για όλες τις μητέρες. Να αναπτύξεις τη δική σου άποψη σε ένα κείμενο (δύο σελίδες περίπου), αξιοποιώντας, εφόσον το κρίνεις σκόπιμο, στοιχεία από την επιφυλλίδα που διάβασες. Να υποθέσεις ότι το κείμενο σου θα δημοσιευτεί ως άρθρο σε περιοδικό που απευθύνεται σε γυναίκες.

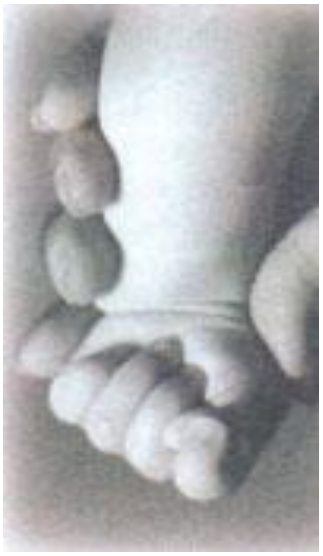

▶ α) Συζητήστε σχετικά με το θέμα της ισότιμης γονεϊκής ευθύνης. Διερευνήστε, με βάση την εμπειρία σας, αν έχει περάσει στην ελληνική οικογένεια η αντίληψη της ισότιμής γονεϊκής ευθύνης που αναφέρεται στο κείμενο. Αναρωτηθείτε π.χ. μοιράζονται οι δύο γονείς όλες τις φροντίδες και την ευθύνη απέναντι στα παιδιά τους ή μήπως άλλες δραστηριότητες-φροντίδες θεωρούνται

αποκλειστικά αρμοδιότητα της μητέρας και άλλες του πατέρα;

β) Στο πλαίσιο μιας έρευνας που στοχεύει στη διερεύνηση της στάσης των νέων απέναντι στο θεσμό της οικογένειας σας θέτουν το ερώτημα; Πώς φαντάζεστε την κατανομή των ευθυνών σε μια μελλοντική δική σας οικογένεια; Να αναπτύξετε τις σκέψεις σας σε ένα κείμενο (δύο σελίδες περίπου).

▸ Αισθανθήκατε ποτέ να σας επιβάλλουν ως καθήκον κάτι που θα μπορούσε να είναι χαρά ή δημιουργία; Υποθέστε ότι εκφράζετε τις σκέψεις και τα συναισθήματά σας σε ένα γράμμα που απευθύνεται σε φίλο που τον εμπιστεύεστε.

▸ α) Σχηματίστε φράσεις με τα παρακάτω νοηματικά σύνολα: ακίνδυνη χρήση, αποκλειστική ευθύνη, ενεργός κοινωνική ζωή, συνειδητή επιλογή, ιδεολογική προβολή

β) Να αντικαταστήσετε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες συνώνυμες λέξεις/εκφράσεις:
Ο οικονομικός αποκλεισμός και η **συνακόλουθη** αύξηση των τιμών έπληξε κυρίως τις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις.
Οι πράξεις του είναι **ανακόλουθες** προς τις εξαγγελίες του.
Σημειώθηκαν αντιδράσεις χωρίς σοβαρά **επακόλουθα**.

γ) Να βρείτε σύνθετες λέξεις με πρώτο συνθετικό το δυσ-, π.χ. δυσπλασία, δυσπραγία, δυσλειτουργία, δυσχέρεια, δυσμένεια, και να σχηματίσετε φράσεις.

δ) Συνδυάστε τη λέξη καθήκον με ρήματα ή ουσιαστικά που δίνονται παρακάτω, για να σχηματίσετε φράσεις: εκτελώ, εκπληρώνω, ασκώ, αμελώ, αναλαμβάνω,

επωμίζομαι, σύγκρουση, παράβαση, υπέρβαση, προσήλωση, επίγνωση, συναίσθηση

ε) Αντικαταστήστε τις υπογραμμισμένες λέξεις με άλλες συνώνυμες λέξεις/εκφράσεις:

...είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί

...κάθε εκστρατεία εμπεριέχει τον κίνδυνο της μερίκευσης του θέματος
Ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι διαστάσεις αρθρώνονται και το ειδικό τους βάρος κάθε φορά παραλλάζουν από τη μια περίπτωση στην άλλη.
...είναι ένδειξη κοινωνικής δυσπλασίας

... οι κατάλληλοι κοινωνικοί και νομικοί μηχανισμοί που θα προστατεύσουν και θα πλαισιώσουν την παιδική ηλικία.

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ (ΑΓΩΝ)

ΧΟΡΟΣ

**Τώρα κι οι δυο βασισμένοι γερά
στην ευγλωττία,
στο στοχασμό,
στα γνωμικά που του νου μας την κίνηση εκφράζουν
πάνε να δείξουνε ποιος θα νικήσει στη μάχη των λόγων.
Σε σοφίας πολύ μεγάλο αγώνα ορμούνε
τώρα οι φίλοι μας, και κρίσιμη είναι η ώρα.**

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΛΟΓΟ

**Ω που εσύ με συνήθειες καλές, ηθικές
τους προγόνους στεφάνωνες πάντα,
έλα μίλησε, βάλε φωνή, τη φωνή
που αγαπάς, και φανέρωσε τι είσαι.**

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

**Θα σας πω την αρχαία των παιδιών αγωγή,
θ' αναπτύξω πώς ήτανε τότε
που τα δίκαια διδάσκοντας ήμουν σε ακμή
κι η ηθική σεβαστή 'ταν απ' όλους. (...)
Με τούτα τ' αρχαία
το δικό μου το σύστημα ανάθρεφε αυτούς
που πολέμησαν στο Μαραθώνα.
Ενώ τώρα τους νέους τους μαθαίνεις εσύ ..**

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΛΟΓΟ

**Πρέπει με επιχειρήματα γερά να του απαντήσεις,
αν θέλεις να 'βγεις νικητής, κι όχι γελοίος να γίνεις.**

ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

**Σκέψου τι φέρνει η ηθική, νεαρέ μου,
σκέψου πόσες
χαρές θα στερηθείς, αν πας μ' αυτή, γυναίκες,
γέλια σκαστά και λιχουδιές και κότταβους και γλέντια.
Αλλ' αν σου λείψουν όλ' αυτά, τι αξίζει πια να ζήσεις;
Σε κάποια στραβοτιμονιά σ' έσπρωξε,
ας πούμε, η φύση . . .
χαμένος πας, αν ρήτορας δεν είσαι·
ενώ μαζί μου...
γέλα και πήδα, όπου σε παν οι ορμές σου,
βούτα σε όλα.**

(Αριστοφάνης, Νεφέλαι)

Η ενότητα που ακολουθεί δεν έχει βάση ειδολογική, όπως συμβαίνει με τις προηγούμενες. Δηλαδή δεν είναι ένα είδος του λόγου (δοκίμιο, επιφυλλίδα, άρθρο κτλ.), το οποίο στεγάζει ποικίλα θέματα. Αντίθετα, είναι ένα θέμα, το οποίο στεγάζει ποικίλα είδη του λόγου. Το θεματικό της κέντρο δηλώνεται με τον τίτλο: "Ο Δίκαιος Λόγος και ο Άδικος Λόγος", τίτλος που παραπέμπει στις "Νεφέλες" του Αριστοφάνη, και μάλιστα στον "αγώνα" των "Νεφελών", στο μέρος δηλαδή της κωμωδίας, όπου συγκρούονται ο Δίκαιος και ο Άδικος Λόγος, καθώς ο καθένας τους προσπαθεί να επιβάλει τις δικές του θέσεις.

Γι' αυτό στη θεματική αυτήν ενότητα του αντιθετικού δίδυμου "Δίκαιος και Άδικος Λόγος" συστεγάζονται άρθρα, συνεντεύξεις, αποσπάσματα από αρχαίες τραγωδίες και κωμωδίες, πανηγυρικοί λόγοι, εισηγήσεις συνεδρίων, ποιήματα και άλλα ποικίλα κείμενα, τα οποία υποστηρίζουν αντίθετες θέσεις αναφορικά με το δίκαιο και το άδικο, και τα συναφή επί μέρους θέματα, στα οποία διακλαδίζεται το δίκαιο και το άδικο.

Έτσι, στον άξονα του Δίκαιου και του Άδικου Λόγου, στον οποίο στοιχείο άξονας "Γλώσσα της παιδείας και γλώσσα της εξουσίας", διαρθρώνονται τα ακόλουθα κείμενα:

1. Ένα άρθρο με τον τίτλο "Γλώσσα της εξουσίας και γλώσσα της παιδείας" (σ. 77 / 208), με το οποίο δίνονται βασικά γνωρίσματα της γλώσσας της εξουσίας και το κύριο γνώρισμα της γλώσσας της παιδείας. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι η εξουσία παραμορφώνει τη γλώσσα με σκοπό να τη χρησιμοποιήσει, για να υπηρετήσει τις επιδιώξεις της και τα συμφέροντά της. Εννοείται ότι δεν αναφερόμαστε σε κάθε εξουσία. Αναφερόμαστε, όπως άλλωστε γίνεται φανερό από τα

κείμενα που ακολουθούν, κυρίως στην εξουσία, η οποία χρησιμοποιεί τη δύναμή της προκειμένου να υπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα ή τα συμφέροντα των ολίγων σε βάρος των συμφερόντων του ατόμου, των λαών και της ανθρωπότητας. Αναφερόμαστε δηλαδή στην εξουσία η οποία ασεβεί προς το Δίκαιο και τον Δίκαιο Λόγο και υπηρετεί το Άδικο και τον Άδικο Λόγο που το εκφράζει. Ακριβώς σ' αυτήν τη γλώσσα του Άδικου Λόγου αντιτάσσεται η γλώσσα της παιδείας, που κύριο γνώρισμά της έχει την ελευθερία: ο άνθρωπος ελεύθερος απέναντι σε κάθε άδικη δέσμευση. Ελεύθερος και γι' αυτό δυνατός. Αυτό, άλλωστε, τονίζεται με το επόμενο κείμενο που είναι

2. Ένα απόσπασμα από συνέντευξη (σ. 85 / 212) που αναφέρεται στο ίδιο θέμα και που επισημαίνει ότι ο άνθρωπος της παιδείας, ο άνθρωπος δηλαδή που πραγματώνει την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία, αυτός ο άνθρωπος υψώνεται στη σφαίρα της ελευθερίας και της δύναμης. Είναι ο άνθρωπος που υπηρετεί τον Δίκαιο Λόγο. Τέτοιος ήταν ο Προμηθέας, όπως δείχνει

3. Ο διάλογος Προμηθέα-Ερμή" (σ. 90 / 214) στην τραγωδία του Αισχύλου "Προμηθέας Δεσμώτης", όπου ο Προμηθέας αναδεικνύεται νικητής στη σύγκρουσή του με τους θεούς και "με τιτανική προσπάθεια ανοίγει το δρόμο προς τις πηγές της ζωής και της ελευθερίας". Ο Δίκαιος Λόγος, τον οποίο εκφράζει ο Προμηθέας, λυγάει τον Άδικο Λόγο της εξουσίας του Δία. Στον ίδιο άξονα του ελεύθερου λόγου διαρθρώνεται και

4. "Ο Διάλογος Αντιγόνης Κρέοντα" (σ. 95 / 217), στον οποίο κυριαρχεί η Αντιγόνη, η οποία δεν υποχωρεί στην εξουσιαστική δύναμη του Κρέοντα, αλλά αντιτάσσει στον αυθαίρετο λόγο της εξουσίας το

Δίκαιο Λόγο της ηθικής και της αγάπης. Ανάλογα δείγματα αντιεξουσιαστικού λόγου προσφέρει και ο χριστιανικός ελληνισμός. Είναι γνωστή

5. Η απάντηση του Μεγάλου Βασιλείου στον απεσταλμένο του αυτοκράτορα, ο οποίος τον απειλούσε ακόμη και με θάνατο, αν δεν υποχωρούσε στα κελεύσματά του. Άκαμπτος ο ιεράρχης αρθρώνει τον δίκαιο λόγο του και ταπεινώνει τον αντίπαλο του. Η περίφημη απάντηση καταγράφηκε από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο στον Επιτάφιο λόγο, τον οποίο αυτός εξεφώνησε, για να εγκωμιάσει το έργο του Βασιλείου (βλ.σ. 98 / 218). Αλλά και από τον νεότερο ελληνισμό δε λείπουν τα δείγματα του ελεύθερου λόγου, ο οποίος εκφράζει δίκαιη και γι' αυτό ελεύθερη συνείδηση. Ανάμεσα στα άλλα είναι και

6. Η απάντηση του Θ. Κολοκοτρώνη στον Ιμπραήμ, ο οποίος με την ισχύ των όπλων ζητάει από τους Έλληνες να δηλώσουν υποταγή στην εξουσία του. Δεν μπορεί να μετρήσει ότι ο Έλληνας έχει κερδίσει πια μέσα του την ελευθερία, γιατί έχει τη συνείδηση ότι πραγματώνει τη δίκαιη φύση του, δηλαδή την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία. Γι' αυτό και δεν μπορεί να ξαναγυρίσει στη σκλαβιά. Έχει υπερβεί το φράγμα της ζωής και του θανάτου (βλ. σ. 99 / 219).

Αυτή η αναδρομή στο παρελθόν με κείμενα ανθολογημένα από μεγάλες πνευματικές δημιουργίες δείχνει τις τεράστιες ψυχικές και ηθικές δυνάμεις του ανθρώπου που πραγματώνει τον Δίκαιο Λόγο. Γι' αυτό και τα κείμενα που ακολουθούν στον άνθρωπο αναφέρονται. Χαρακτηριστική του είδους είναι η "Ομιλία" που παρουσίασε ο Γ. Σεφέρης στη Σουηδική Ακαδημία της Στοκχόλμης την ημέρα που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας. Το κλείσιμό της δηλώνει εμφατικά την

πίστη του ποιητή στον άνθρωπο και στις τεράστιες δυνάμεις που κρύβει μέσα του. - Μια πανάρχαιη ελληνική πίστη που εκφράζει κατά ευτυχή συγκυρία ένας μεγάλος Νεοέλληνας ποιητής από έγκυρο και περίοπτο βήμα και την εξακτινώνει στην οικουμένη, η οποία, βέβαια, δεν αξιοποίησε θετικά αυτό το μήνυμα (βλ. σ.101 / 220). Γράφει ο Σεφέρης:

■ "Όταν, στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα". Ο άνθρωπος, όμως, μόνος του δεν μπορεί να ζήσει. Δεν είναι ούτε θηρίο ούτε θεός (Αριστοτέλης). Είναι άνθρωπος. Χρειάζεται όλους τους άλλους. Μόνος του μένει μετέωρος, θα μας πει και ο Γ. Γραμματικάκης (σ. 105 / 222) στην "Κόμη της Βερενίκης".

Αλλά αυτή η πορεία του μετέωρου ανθρώπου προς τον άλλο μετέωρο άνθρωπο πώς θα γίνει; Πώς θα πλησιάσουν οι λαοί να πετάξουν τα όπλα και να δώσουν τα χέρια; Απάντηση στο ερώτημα προσπαθεί να δώσει ο Αλέξανδρος Δελμούζος με την εισήγηση "Παιδεία και εθνική μόρφωση" (σ. 107 / 223), την οποία παρουσίασε στην πρώτη Βαλκανική Διάσκεψη που οργανώθηκε στην Αθήνα το 1930 από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Σκοπός της διάσκεψης ήταν να βοηθηθούν οι λαοί των Βαλκανίων να αφήσουν τους πολέμους και να πλησιάσουν με φιλική συνεννόηση, συνεργασία και αγάπη. Κάτι που κατά τον Δελμούζο μπορεί να γίνει συστηματικά μέσα από το σχολείο με την παιδεία. Το δάσκαλο, λέει, πρέπει να τον εμπνέει το ιδανικό του καθολικού ανθρωπισμού προς το οποίο είναι ανάγκη να υψώνεται η ανθρώπινη ζωή και ο πολιτισμός της.

Το λυπηρό, βέβαια, είναι ότι οι λαοί στα σχολεία τους καλλιεργούν το μίσος, την εκδίκηση και την περιφρόνηση για τους άλλους λαούς, και την έπαρση και την υπερτίμηση για τον εαυτό τους. Κι αυτό φτάνει σε ακραίες καταστάσεις, όταν οι λαοί μέσα από ανώμαλες πολιτικές συγκυρίες οδηγούνται στον ολοκληρωτισμό. Η λεγόμενη "εθνική αγωγή" τότε αποκτά τη διάσταση της προπαγάνδας μέσα στο σχολείο. Ο ολοκληρωτισμός ασεβεί προς το παιδί, την παιδεία και το δάσκαλο. Μεταχειρίζεται τους πάντες και υποτάσσει τα πάντα στη δύναμη της εξουσίας, για να αισθάνεται ασφαλής. Αναζητάει, βλέπετε, τα ερείσματά του, διότι ποτέ δεν κερδίζει την αγάπη και την εμπιστοσύνη του λαού. Ο άνθρωπος τότε δεν πορεύεται προς τον άλλο άνθρωπο. Διευρύνονται τα χάσματα ανάμεσα στα άτομα και τους λαούς.

Ανοίγει έτσι το κεφάλαιο "Εθνική Αγωγή και ολοκληρωτισμός" (σ. 123 / 231), όπου καταχωρίζονται κείμενα σχολικών εγχειριδίων, με τα οποία οι δικτατορίες παγιδεύουν τους νέους και προσπαθούν να τους προσεταιριστούν. Γι' αυτό και δεν διστάζουν να εισβάλλουν στα σχολεία, να καταλύουν ή να νοθεύουν κάθε μορφωτική αξία και να καλλιεργούν στις συνειδήσεις των ανώριμων βλαστών την προσωπολατρία ο δικτάτορας πάνω από όλα και μοναδικός. Τα κείμενα, καθώς και οι χαρακτηριστικές εικόνες που τα συνοδεύουν, έχουν ανθολογηθεί από ελληνικά και αλβανικά αναγνωστικά των δικτατοριών του Ιωάννου Μεταξά και του Ενβέρ Χότζια. Κυρίαρχα στοιχεία όλων αυτών των κειμένων είναι ο δογματισμός, η υποκρισία, η κολακεία, οι γλυκεροί τόνοι, η απροκάλυπτη προπαγάνδα, η αδιακρισία, η αναίδεια, ο πληθωρικός λόγος, ο μεσσιανισμός. Ο δικτάτορας παρουσιάζεται ως ο μεγάλος Μεσσίας, ο οποίος,

άλλοτε "ελέω θεού" και άλλοτε "ελέω λαού" έρχεται να μας σώσει.

Περνούμε, έτσι, στην επιφυλλίδα του Φώτου Πολίτη που τιτλοφορείται "Μεσσιανισμός" (σ. 140 / 238). Πατρίδα του μεσσιανισμού, και θύμα του μαζί, είναι η Ανατολή. Την Αρχαία Ελλάδα δεν την άγγιξε. Ο Αρχαίος Έλληνας ανακάλυψε τον ορθό λόγο. Μ' αυτόν αναζητεί τις λύσεις των προβλημάτων του. Δεν πιστεύει σε μεσσίες. Ξέρει να σκέπτεται.

Στις σελίδες που ακολουθούν (145 / 240) το θέμα συζητείται σε σχέση: με την Ανατολή με την Αρχαία Ελλάδα·με την νέα Ελλάδα. Εκτός από την επιφυλλίδα του Φ. Πολίτη "Μεσσιανισμός", άλλα βοηθητικά κείμενα που το φωτίζουν είναι:

- **ένα απόσπασμα από την επιφυλλίδα του ίδιου συγγραφέα "Άσκηση ψυχής" (σ. 146 / 242)·**

- **ο πανηγυρικός λόγος του Γ. Κακριδή "Το νόημα της ελληνικής ελευθερίας", ο οποίος δίνεται σε αποσπάσματα και περιλήψεις (σ. 155 / 244) και παρουσιάζει το ελληνικό ιδανικό της ελευθερίας σε σύγκριση /αντίθεση με τον δεσποτισμό της Ανατολής·**

- **ένα δεύτερο απόσπασμα από τον ίδιο λόγο, στο οποίο ο Κακριδής σημειώνει ότι χρειάζεται να καταβάλουμε μεγάλη προσπάθεια, για να πούμε ότι πραγματικά έχουμε οι Νεοέλληνες εθνική παιδεία και ότι πλάσαμε έναν Έλληνα πολίτη αληθινά ελεύθερο·**

- **απόσπασμα από το βιβλίο του Δημοσθένη Δανιηλίδη "Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία", (σ. 158 / 246) όπου φαίνεται η επίδραση του ανατολικού κόσμου στον νεότερο ελληνισμό και σε άλλα θέματα και στο θέμα του μεσσιανισμού. Η ανατολίζουσα παράδοση, παρόλο που ολοένα υποχωρεί, εντούτοις δεν παύει να ζει**

σαν ένα καθεστώς που ασκεί ποικίλες επιδράσεις στη διαμόρφωση της νεοελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας. Πάντως το πρόβλημα τίθεται για συζήτηση στην οποία καλείσθε δάσκαλοι και μαθητές να διερευνήσετε τις διάφορες πτυχές του. Άλλωστε ο ρόλος του Μεσσία μπορεί να αποδοθεί από άτομα μεσσιανικών αντιλήψεων και σε μια πολιτική δύναμη ή υπερδύναμη, και όταν ακόμη αυτή δεν το επιδιώκει.

Η θεματική ενότητα κλείνει με την ομιλία του Ιωάννη Κακριδή "Παιδεία δύναμις θεραπευτική ψυχής", στην οποία κυρίαρχη θέση κατέχει η παιδεία, δηλαδή η καλλιέργεια, "τό μέγιστον μάθημα", κατά Πλάτωνα, το οποίον "ρητόν οὐδαμοῦ ἐστί εἰς ἄλλα μαθήματα". Άνθρωπος δε της παιδείας, λένε οι φιλόσοφοι, είναι εκείνος, του οποίου η σκέψη, ο χαρακτήρας, η ευαισθησία έχουν διαμορφωθεί, εκλεπτυνθεί, εμπλουτισθεί από τη γνώση, από τις γνώσεις, από την ηθική, την αισθητική και από τα άλλα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού. Αντικρίζεται, δηλαδή, η παιδεία σαν δύναμη που καλλιεργεί την ψυχή και την εστιάζει στην πνευματική σχέση δάσκαλου και μαθητή – μια παιδευτική, δηλαδή μορφωτική, σχέση με αμφίδρομη κίνηση: η μία ψυχή κινεί την άλλη και μέσα από την συνκίνηση (συγκίνηση) υψώνονται και οι δύο. Είναι, λοιπόν, η παιδεία η θεραπευτική δύναμη της ψυχής η οποία ελευθερώνει τον νέο και τον καθιστά τόσο ισχυρό, ώστε κάθε άλλη δύναμη να εξουδετερώνεται.

Πάντως η πορεία προς την παιδεία δάσκαλου και μαθητή δεν είναι εύκολη. Όπως δεν είναι εύκολη η πορεία προς την αρετή. Μας το είπαν οι Έλληνες:

Γιατί, διερωτάται ο ανώνυμος συγγραφέας του 1ου μ. Χ. αιώνα στο έργο του "Περί Ύψους", η εποχή μας δεν έχει να παρουσιάσει εξαιρετικές πνευματικές φύσεις, ό-

πως γινόταν σε παλαιότερες εποχές; "Ή, μα την αλήθεια, λέει, πρέπει να πιστέψουμε το θρυλούμενο εκείνο, ότι η δημοκρατία είναι η μόνη αγαθή τροφός των έξοχων πνευμάτων... Γιατί μόνη η ελευθερία είναι ικανή να θρέψει τα φρονήματα των υπέροχων πνευμάτων... Ενώ εμείς οι τωρινοί δεν έχουμε διόλου γευτεί το ομορφότερο και γονιμότατο νάμα του λόγου, την ελευθερία εννοώ, και γι' αυτό σε τίποτε άλλο δε βγαίνουμε μεγαλοφυΐες, παρά μόνο στην κολακεία;"

Και πιο πέρα αιτιάται τα πάθη που, όπως λέει, πολιορκούν και ξεθεμελιώνουν από τα βάθρα την εποχή του: τον πλούτο, τη φιληδονία, την πολυτέλεια, την πλεονεξία, την αλαζονεία, την τρυφή και τους αδυσώπητους τυράννους που αυτά γεννούν: την αυθάδεια, την παρανομία και την αναισχυντία. Σ' έναν τέτοιο κύκλο συντελείται η καταστροφή της ζωής του ανθρώπου και μαραίνεται το ψυχικό του μεγαλείο. "Και γενικά, λέει, εκείνο που καταστρέφει τη γενιά μας είναι η ραθυμία που μέσα της όλοι, εκτός από λίγους, καταχωνιάζουμε τη ζωή μας χωρίς να αγωνιζόμαστε ή χωρίς να προσπαθούμε για κάτι παρά μόνον όταν είναι για τον έπαινο ή για την ηδονή, ποτέ για μιαν ωφέλεια που αξίζει το ζήλο και την εκτίμηση".

Να, λοιπόν, που ο σοφός πρόγονος μας τα δείχνει τα σκολιά μονοπάτια της παιδείας. Είναι, λέει, η ελευθερία και ο πόνος= ο αγώνας. Σ' αυτόν βρίσκεται η πηγή κάθε δημιουργίας. Και η παιδεία είναι πρώτ' απ' όλα δημιουργία και ξύπνημα συνειδήσεων: "όρθρος πνευμάτων και μέσα φως", θα πει ο Κακριδής. Είναι το μέγιστο μάθημα του Πλάτωνα. Η ολοκλήρωση, το εύδαιμον του Θουκυδίδη, δε βρίσκεται στην απληστία και στη βολή, αλλά στον αγώνα για την ευτυχία της ανθρωπότητας. Η θύελλα του αγώνα γέννησε τη ζωή, όπως γέννησε τη σκέψη και τον νου. Άλλωστε η ετυμολογική διαφάνεια

της λέξης είναι άκρως διδακτική. Συνάπτεται με το ρήμα άγω, με το οποίο συνάπτεται και η αγωγή. Άγω σημαίνει σηκώνω/υψώνω κάποιον. Θυμηθείτε και τον παιδαγωγό. Στο βαθύ της σήμα η λέξη κλείνει το μήνυμα της δημιουργίας. Όπως κλείνει και την κατάσταση της αγωνίας που συνοδεύει τον αγώνα (αγώνας —► αγωνία): απόρροια της αγωγικής αλληλόδρασης παιδευόντων, παιδευτικών αξιών και παιδευομένων. Και είναι η αλληλόδραση/αλληλενέργεια το σπάνιο αγαθό που δεν πραγματώνεται παρά μόνον με την παιδεία και την ελευθερία. Πηγάζει από τα βάθη, μας λένε οι φιλόσοφοι, όπου σβήνει η διαφορά του ατομικού και του εθνικού εγώ και συ από την ταυτότητα της ζωής. Σβήνει η διαφορά και αναδύεται ως κατηγορική προσταγή η φωνή της ηθικής, η οποία ορίζει την ανθρώπινη ποιότητα (Β. Τατάκης). Ο άνθρωπος τότε πραγματώνει την ανθρώπινη φύση του, την πνευματική του ουσία. Αυτή είναι και η ανεξάντλητη δύναμη της παιδείας: η ποιότητα δάσκαλου και μαθητή που πραγματώνουν την ανώτερη φύση τους, την πνευματική τους ουσία.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

■ Δύο είναι οι κυρίαρχες γλώσσες στα κείμενα που ακολουθούν: η γλώσσα της εξουσίας και η γλώσσα του ελεύθερου ανθρώπου, της ελεύθερης ψυχής. Είναι δύο γλώσσες διαμετρικά αντίθετες: η καθεμιά με τα γνωρίσματά της. Επιδίωξή μας είναι να σας βοηθήσουμε να προσέξετε αυτές τις γλώσσες και να επισημάνετε κάποια χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, από τη μια, και, από την άλλη, να μελετήσετε και να αξιολογήσετε τη δύναμή τους. Να σκεφτείτε, δηλαδή, και να συζητήσετε ποια είναι η πιο δυνατή, η γλώσσα της εξουσίας ή η γλώσσα της ελευθερίας, της παιδείας και του ανθρωπισμού.

Εκείνος που διέθετε και διαθέτει την πιο μεγάλη ισχύ πολεμικού πυρός είναι γνωστό ότι και κατά το παρελθόν κυριαρχούσε και σήμερα κυριαρχεί σε μεγαλύτερα ή σε μικρότερα τμήματα του πλανήτη μας ή και σε ολόκληρον τον πλανήτη. Η κυριαρχία του αυτή γίνεται ασφαλέστερη, όταν συνοδεύεται από ανάλογη οικονομι-

κή ισχύ, καθώς και από την ισχύ των Μέσων Μαζικής Πληροφόρησης, όταν δηλαδή ελέγχει την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τον Τύπο και όλους τους άλλους μηχανισμούς, ορατούς και αόρατους, με τους οποίους οι ισχυροί της γης στέλνουν τα μηνύματά τους σε κάθε γωνιά της και καθορίζουν τις τύχες των λαών της. Οι ισχυροί αυτού του είδους επιβάλλουν, έτσι, τη βούλησή τους τη στρατιωτική, την πολιτική, και όχι μόνον, αφού έχουν τον τρόπο να επηρεάζουν και να καθορίζουν τις εξελίξεις σε παγκόσμια κλίμακα, ακόμη και τις "πολιτιστικές". Είναι και αυτή μια γλώσσα, η γλώσσα της εξουσίας. Μπροστά της ο μέσος άνθρωπος υποχωρεί καθιστώντας με την υποχώρησή του ισχυρότερο τον ήδη ισχυρό δυνάστη.

Υπάρχει, όμως, και η altera pars υπάρχει η άποψη ότι την πιο μεγάλη δύναμη την έχει η πιο ελεύθερη ψυχή, επομένως αυτή διαθέτει και την πιο δυνατή γλώσσα, γλώσσα δυνατότερη ακόμη και από τη γλώσσα της εξουσίας, έστω και αν ο χρήστης αυτής της γλώσσας

δεν επιβάλλει την κυριαρχία του. Φτάνει ότι δεν ενδίδει στη δύναμη των όπλων και κρατάει την εσωτερική του ελευθερία. Είναι αυτή η στάση του γι' αυτόν, και για όσους έχουν την ίδια ευαισθησία, μια ολοκλήρωση. Παραπέμπει ασφαλώς στο γνωστό μας “Τό εὐδαιμον τό ἐλεύθερον, τό δ' ἐλεύθερον τό εὐψυχον”.

Οι πιο πάνω θέσεις περιέχονται και στο κείμενο που ακολουθεί. Μελετήστε το, αναζητήστε αυτές τις διαμετρικά αντίθετες γλώσσες και πείτε αιτιολογημένα με ποια από τις δύο θα συντασσόσασταν. Αν πάλι τις απορρίπτετε και τις δύο, τότε προτείνετε εσείς μιαν άλλη πειστικότερη γλώσσα.

Το θέμα, όπως αντιλαμβάνεστε, δεν είναι καθόλου τωρινό. Το έθεσε η Αρχαία Ελλάδα: ο Αισχύλος με τον "Προμηθέα" του, ο Σοφοκλής με την "Αντιγόνη" και με τον "Οιδίποδα", ο Αριστοφάνης στις "Νεφέλες" του με τον Δίκαιο και τον Άδικο Λόγο. Το έθεσε ο Χριστιανισμός με τον Μέγα Βασίλειο, ο οποίος αντιστάθηκε σθεναρά στην εξουσιαστική δύναμη του αυτοκράτορα. Αλλά το έθεσε και ο νεότερος Ελληνισμός, όπως θα φανεί από τα κείμενα που ακολουθούν.

■ Προσοχή!

Θα ετοιμαστείτε καλύτερα για τη συζήτηση, αν αναζητήσετε τα γνωρίσματα της γλώσσας της εξουσίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ο Μπρεχτ ανέλυε, δηλαδή αποδιάρθρωνε/αποδιοργάνωνε, τον ναζιστικό λόγο, ώστε να αναδύεται η θαμμένη/παραλλαγμένη από τον λόγο της εξουσίας αλήθεια.

ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

“Ψυχῆς πείρατα ἰών οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν·οὕτω βαθύν λόγον ἔχει - ψυχῆς ἐστι λόγος ἑωυτόν αὔξων”.

(Ἡράκλειτος)

Αυτό το άρθρο υπογραμμίζει την παραμόρφωση της γλώσσας από την εξουσία και την προσαρμογή της στα μέτρα της και τους σκοπούς της. Η δύναμη της εξουσιαστικής γλώσσας μεταβάλλει, είπαν, σε αγέλες προδομένων παλιάτσων τα ανθρώπινα πλάσματα. Αυτό συμβαίνει σήμερα περισσότερο ίσως από κάθε άλλη φορά, αφού σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά η εξουσία έχει μελετήσει και έχει αναγάγει σε επιστήμη αυτόν τον τρόπο διοίκησης. Άλλωστε σήμερα περισσότερο από άλλοτε η τεχνολογία τής παρέχει τα μέσα να εξακτινώνει σε όλα τα σημεία του πλανήτη το λόγο της. Η πραγματικότητα όμως αυτή δεν είναι και αθεράπευτη. Θεραπεύεται και αναστρέφεται με τη γλώσσα της παιδείας, η οποία αποτελεί και τη μόνη ελπίδα, για να αρχίσει κάποτε η αντίστροφη μέτρηση.

Η γλώσσα είναι παντοδύναμη. Την παντοδυναμία της αυτήν την γνωρίζουν οι εξουσίες, και μάλιστα οι εξουσίες των ολοκληρωτικών κάθεστώτων, και την εκμεταλλεύονται προκειμένου να επιβάλουν τη βούληση τους. Φτάνουμε έτσι στις ολοκληρωτικές γλώσσες (les langages totalitaires), οι οποίες στηρίζονται κυρίως στη βουλητική λειτουργία της γλώσσας. Μια λειτουργία που προσπαθεί να αλλοιώσει/κάμψει τη βούληση του δέκτη,

πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα την αλλοτρίωσή του, την ολοσχερή εξάρτησή του και την πλύση του εγκεφάλου του.

Την πιο δυνατή γλώσσα σήμερα, λένε, τη διαθέτει εκείνος που διαθέτει την πιο μεγάλη δύναμη, και την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει εκείνος που ελέγχει και κατευθύνει τον τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση, χωρίς να αγνοούμε τον ψίθυρο και τους κάθε είδους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς των ολοκληρωτικών καθεστώτων, οι οποίοι (μηχανισμοί) με άκρως μελετημένους τρόπους και με επιστημονική μεθοδικότητα χρωματίζουν και προσφέρουν στην κοινή γνώμη, ό,τι κάθε φορά συμφέρει στην εξουσία την οποία υπηρετούν. Η δύναμη αυτή της εξουσιαστικής γλώσσας μεταβάλλει, όπως είπαν, σε αγέλες προδομένων παλιάτσων τα ανθρώπινα πλάσματα.

Ας κάνουμε, όμως, ένα ακόμη βήμα. Η γλώσσα, κατά τον Φάι, αποτελεί το πεδίο των κοινωνικών αγώνων. Δεν εξεικονίζει ούτε αντανακλά τους αγώνες, δεν είναι το ίχνος της πάλης των ανθρώπων για επιβίωση και επιβολή, αλλά η ίδια η γλώσσα είναι η πάλη και ο αγώνας. Η λέξη, λέει ο Μπαχτίν, είναι το ιδεολογικό σημείο το οποίο κοινωνικά είναι πολυτονισμένο. Άλλωστε την ίδια γλώσσα τη χρησιμοποιούν ομιλητές που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Συνεπώς μέσα σε κάθε ιδεολογικό σημείο δεν μπορεί παρά να συγκρούονται αντιφατικοί δείκτες αξίας. Αυτό σημαίνει ότι η λέξη, το είπε ο Φάι, δεν αντανακλά απλώς την πάλη των κοινωνικών τάξεων, αλλά συμμετέχει σ' αυτήν. Έτσι η κυρίαρχη τάξη προσπαθεί να εξαλείψει τους άλλους τόνους από τη λέξη και να επιβάλει σ' αυτήν τον έναν, τον δικό της τονισμό.

Δεν κρίνουμε σκόπιμο, θα ήταν άλλωστε κουραστικό, να κάνουμε λόγο για τις σχολές, τις θεωρίες και τα ρεύματα της ανάλυσης του λόγου της εξουσίας. Προσφέρει ενδιαφέρον υλικό η διεθνής βιβλιογραφία, η οποία αναφέρεται στις σχέσεις γλώσσας, εξουσίας και ιδεολογίας. Δεν αντέχουμε όμως στον πειρασμό να μη μεταφέρουμε από το βιβλίο της Josiane Boutet "Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία" την απόπειρα του Μπρεχτ για αποκατάσταση της αλήθειας με την πρακτική ανατροπής ενός ναζιστικού λόγου. Πρόκειται για την αποκάλυψη ενός υποκριτικού χριστουγεννιάτικου μηνύματος, το οποίο απευθύνει προς τον γερμανικό λαό ο διαβόητος συνεργάτης του Hitler, ο Es.

Η πρακτική της αποκάλυψης συνίσταται στη συστηματική αποδιοργάνωση και εκ νέου αναδιάρθρωση των γλωσσικών τύπων και της διαπλοκής τους. Ανάμεσα από τα γλωσσικά σημεία και τις μεγαλύτερες δομές τους αναζητά και βρίσκει ο Μπρεχτ τα λανθάνοντα σημαινόμενα και αποκαλύπτει τις υποκριτικές δομές του λόγου με τα ταρτουφικά τους μηνύματα. Για να το πετύχει, μελετά κάθε πρόταση και επισημαίνει την κενή επιχειρηματολογία, ώστε να αναδυθεί μέσα από τον μεγαλόσχημο και προσεκτικά δομημένο εξουσιαστικό λόγο ο παραλλαγμένος πραγματικός λόγος και η θαμμένη αλήθεια.

Γράφει ο Es: "Δίκαια περήφανοι για το πνεύμα της αυτοθυσίας και αλληλεγγύης του γερμανικού λαού, θα μπορούσαμε να πούμε σήμερα. Αυτή την παραμονή Χριστουγέννων, αυτόν το χειμώνα, η Γερμανία δεν αφήνει κανένα από τα παιδιά της πεινασμένο κτλ."

Αποκαθιστά και αποκαλύπτει ο Μπρεχτ: "Περήφανοι για το πνεύμα των καπιταλιστών, που θυσίασαν ένα μέρος από αυτά που είχαν θυσιάσει γι' αυτούς αυτοί

που δεν έχουν τίποτε στην κατοχή τους, και περήφανοι για την προθυμία τους να συντρέξουν αυτούς που κρατάνε μέσα στη μιζέρια, θα μπορούσαμε να πούμε σήμερα: Αυτή την παραμονή των Χριστουγέννων, αυτόν τον χειμώνα οι γερμανοί καπιταλιστές δεν αφήνουν κανένα φτωχό να πεθάνει εντελώς από την πείνα κτλ."

Αποδιαρθρώνει έτσι ο Μπρεχτ και αποκαλύπτει την ιδεολογία της εξαπατητικής γλώσσας της εξουσίας, η οποία παγιδεύει και ευνουχίζει τα θύματά της. Τα μέσα που χρησιμοποιεί είναι η εμπειρική και διαισθητική πρακτική του παραφρασμένου λόγου. Δείχνει όμως πειστικά ότι η γλώσσα ούτε αθώα είναι ούτε ουδέτερη, αλλά ούτε και βρίσκεται έξω και πέρα από την κοινωνική πάλη των τάξεων.

"Αυτού του είδους η ανάγνωση κειμένων της εξουσίας, λέει ο Φιαλά, επιβάλλει έναν διαρκή συσχετισμό των συστατικών στοιχείων του λόγου με την ιστορική και πολιτική θέση του ρήτορα". Αυτό κάνει εμπειρικά και διαισθητικά ο Μπρεχτ, ο οποίος, αν και δεν είναι ειδικός αναλυτής/ερμηνευτής τέτοιων κειμένων, εντούτοις φτάνει στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, γιατί έχει το χάρισμα του ποιητή να συναιρεί μέσα του τον κόσμο και την αλήθεια.

Η προσέγγιση και η ανάλυση του εξουσιαστικού λόγου (λόγοι πολιτικών, διατάγματα, προκηρύξεις, διαφημίσεις, άρθρα σε εφημερίδες, νομοθεσίες κτλ., καθώς και κάθε λόγος στον οποίο υποκρύπτονται εξουσιαστικές τάσεις) προϋποθέτουν, οπωσδήποτε, την εφαρμογή μεθοδολογίας, με την οποία θα επισημανθεί και θα αποκαλυφθεί, μέσα από τις λέξεις-κλειδιά και την κανονικότητα των βασικών δομών του κειμένου, η λανθάνουσα και αναιδώς κραυγάζουσα συχνά εξουσιαστική υποκρισία. Πάντως κάποια από τα γνωρίσματα που

βοηθούν στην ανάγνωση και την αποκάλυψη αυτής της γλωσσικής ποικιλίας είναι τα ακόλουθα.

Πρώτα πρώτα είναι μια γλώσσα με έντονο στην ουσία, λανθάνοντα, όμως, συχνά από πλευράς μορφοσύνταξης διατακτικό χαρακτήρα. Γίνεται μέσα σε ελλειπτικές και ονοματικές προτάσεις ευρύτατη χρήση ουσιαστικών συνοδευόμενων κατά κανόνα από προσδιορισμούς, οι οποίοι υπογραμμίζουν αυταπόδεικτες αλήθειες με τρόπο δογματικό και απόλυτο. Αρκεί να θυμηθεί κανείς εκείνη την ανεπανάληπτη ρήση του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου "Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών" ή άλλες ανάλογες, με τις οποίες ο πομπός επιβάλλει στον δέκτη την αναπαραγωγή σεβαστών αξιών ή θεσμών. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ονοματικός λόγος κυριαρχεί, ενώ περιορίζεται ο ρηματικός λόγος ή κάθε άλλος λόγος παραστατικός που με την ευκρίνειά του και την ενέργειά του μπορεί να οδηγήσει στη δραστική σκέψη. Αλλά και όταν χρησιμοποιείται το ρήμα, προτιμούνται οι εξακολουθητικοί χρόνοι οι οποίοι αφανίζουν τις συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και τονίζουν τη διάρκεια και την αιωνιότητα.

Προτιμάει, ακόμη, η γλώσσα της εξουσίας λεκτικό συμβολισμό, ο οποίος μέσα από μονοσήμαντο και κατευθυνόμενο μονόλογο, φιλικό συχνά, καλλιεργεί την αοριστία, τη γενικότητα, την ασάφεια, την ταυτολογία, τη μυστικοπάθεια, τον ημικαταληπτό λόγο. Ο τελευταίος πάλι έντεχνα αλλά σταθερά επιδιώκει τη δημιουργία αποστάσεων και χάσματος ανάμεσα στον πομπό (που είναι "σοφός", "παντογνώστης", "παντοδύναμος", "άνθρωπος σπάνιας ποιότητας") και στο δέκτη, ο οποίος πρέπει να αισθάνεται ασήμαντος, κατώτερος και γι' αυτό εξαρτημένος από τον πομπό.

Από την πλευρά του περιεχομένου πάλι η γλώσσα της εξουσίας μηδενίζει τη σκέψη και την κριτική και προβάλλει δομικά στοιχεία αντικριτικά, καθώς επιβάλλει με δογματικότητα και απολυτότητα τα "αναμφισβήτητης" αξίας μηνύματα του πομπού. Μια τέτοια γλώσσα, βέβαια, δεν μπορεί παρά να είναι: αποστεωμένη και μουσειακή, αφού δεν ερευνά, δεν κρίνει, δε συσχετίζει, δεν διαλέγεται, αλλά συντηρεί και μεταφέρει με μεγαληγορία και βεβαιότητα "αιώνιες και μοναδικές" αξίες και "αλήθειες"· αυταρχική, αφού δεν υπάρχουν περιθώρια διαλόγου και ο δέκτης παίρνει εντολή να συντονίζεται στα μηνύματα του πομπού· υπερβατική, αφού θραύει ή αγνοεί τις ποικίλες μορφές της καθημερινότητας και με την υπέρβαση της πραγματικότητας και τη γενίκευση (και τη θέωση) του λεκτικού συμβολισμού δοκιμάζει να υποβάλει τα περιεχόμενα των μηνυμάτων της, στεγαζόμενα ερμητικά σε αποδεκτές και μεγάλες αξίες: οικογένεια, πατρίδα, θρησκεία κτλ.

Θα μπορούσαμε, δηλαδή συνοπτικά να πούμε ότι η γλώσσα της εξουσίας είναι γλώσσα φθοράς και διαφθοράς και όχι γλώσσα επικοινωνίας, αφού διασαλεύεται αυθαίρετα η σχέση συμβόλων και συμβολιζομένων, σημαινόντων και σημαινομένων, καθώς τα σημεία φορτίζονται με τα αντίθετά τους σημασιολογικά φορτία. Είναι γνωστό π.χ. πως σ' ολόκληρο τον κόσμο οι δικτατορίες επιβάλλονται εν ονόματι της σωτηρίας των δημοκρατικών ελευθεριών των λαών. Η στρέβλωση, δηλαδή, και η αυθαιρεσία της διαφθοράς θριαμβεύουν σε βάρος της γλώσσας και του επικοινωνιακού της χαρακτήρα.

Η μόνη που μπορεί να βοηθήσει τον σημερινό άνθρωπο και να αντισταθεί στη δύναμη και την ευτελιστική γοητεία της εξουσιαστικής γλώσσας είναι, νομίζω, πάλι η γλώσσα. Είναι, θα έλεγα, το υπερόπλο που έχει την ικανότητα να εξουδετερώνει τα όπλα της τρέλας και

της αυταρχικότητας. Και γόμωση αυτού του υπερόπλου είναι εξάπαντος η παιδεία με τις δυναμικές της.

Αυτές θα βαθύνουν την κοίτη της ανθρώπινης σκέψης, θα καλλιεργήσουν την αρετή του ανθρώπου, θα τον καταστήσουν ευαίσθητο στο ωραίο και στην ανθρωπιά, θα τον συνδράμουν να αποκτήσει μηχανισμούς αντίστασης και να κατακτήσει την ελευθερία του. Γιατί την πιο μεγάλη δύναμη πιστεύω ότι τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή. Αυτή έχει και την πιο δυνατή γλώσσα. Δυνατότερη ακόμη και από τη γλώσσα της εξουσίας. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε την απάντηση του στρατηγού Μακρυγιάννη στον Δεριγνύ:

Αφού το δυνάμωσα, σε δυο ημέρες ήρθε ο Χατζημιχάλης με τους ανθρώπους μου, οπού μου πήρε, ήρθε ο Κωνσταντήμπεγης Μαυρομιχάλης, μ' ολίγους κι ο Υψηλάντης με τους ανθρώπους του, όλους δεκαπέντε. Εκεί οπούφκιανα τις θέσεις τους εις τους Μύλους ήρθε ο Ντερνύς να με ιδεί. Μου λέγει: "Τι κάνεις αυτού; αυτές οι θέσες είναι αδύνατες· τι πόλεμο θα κάμετε με τον Μπραΐμη αυτού; - Του λέγω, είναι αδύνατες οι θέσεις κι εμείς, όμως είναι δυνατός ο Θεός οπού μας προστατεύει και θα δείξωμεν την τύχην μας σ' αυτές τις θέσες τις αδύνατες. Κι αν είμαστε ολίγοι εις το πλήθος του Μπραΐμη, παρηγοριόμαστε μ' έναν τρόπον, ότι η τύχη μάς έχει τους Έλληνες πάντοτε ολίγους. Ότι αρχή και τέλος, παλαιόθεν και έως τώρα, όλα τα θεριά πολεμούν να μας φάνει και δεν μπορούνε τρώνε από μας και μένει και μαγιά. Και οι ολίγοι αποφασίζουν να πεθάνουν κι όταν κάνουν αυτήνη την απόφαση, λίγες φορές χάνουν και πολλές κερδαίνουν. Η θέση οπού είμαστε σήμερα εδώ είναι τοιούτη και θα ιδούμεν την τύχη μας οι αδύνατοι με τους δυνατούς. -Τρεμπιέν", λέγει κι αναχώρησε ο ναύαρχος.

Βαθιά η γλώσσα γιατί βγαίνει από βαθιά ψυχή. Τόσο βαθιά όσο βαθιά είναι η συνείδηση του Ελληνισμού που τη γεννάει. Μόνον που αυτό το βάθος δεν το υποψιάζεται η ανεμόεσσα σκέψη των σημερινών ανθρώπων που ζητούν όλες τις λύσεις των προβλημάτων τους στη μηχανή. "Τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, λέει ο L. Wit-tgenstein, δε λύνονται στην επιφάνεια, αλλά μονάχα στο βυθό. Σε επιφανειακές διαστάσεις παραμένουν άλυτα". "Τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, λέει ο L. Wittgenstein, δε λύνονται στην επιφάνεια, αλλά μονάχα στο βυθό. Σε επιφανειακές διαστάσεις παραμένουν άλυτα".

"Τα μεγάλα προβλήματα της ζωής, λέει ο L. Wittgenstein, δε λύνονται στην επιφάνεια, αλλά μονάχα στο βυθό. Σε επιφανειακές διαστάσεις παραμένουν άλυτα". Και στο βυθό βρίσκεται η ψυχή του ανθρώπου.

Τα αίτια, λοιπόν, της κρίσης της γλώσσας (και της γλώσσας της εξουσίας) παραπέμπουν στα αίτια της κρίσης της παιδείας, τα οποία με τη σειρά τους παραπέμπουν στην κρίση του ανθρώπου. Ένας φαυλεπίφαυλος κύκλος.

■ Αυτό το πρώτο κείμενο και ο σχολιασμός του ήταν μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος. Ελάτε τώρα να κάνουμε το δεύτερο βήμα, για να δούμε από πιο κοντά και με τη συνδρομή και άλλων κειμένων το θέμα μας.

▶ Δείτε προσεκτικά και συζητήστε το ακόλουθο κείμενο, το οποίο έχει ανθολογηθεί από συνέντευξη δημοσιευμένη στον Τύπο:

■ **Ερώτηση: Και τι μπορεί να σώσει τον άνθρωπο από τον Άδικο Λόγο της εξουσίας, όπως τον ονομάσατε;**

Υπάρχει γλώσσα ισχυρότερη από τη γλώσσα των όπλων;

Απάντηση: Υπάρχει. Γι' αυτό υπάρχει και ελπίδα. Είναι ο λόγος πάλι, ο Δίκαιος Λόγος, ο οποίος μπορεί να αντισταθεί αποτελεσματικά στην ευτελεστική δύναμη του Άδικου Λόγου. Γιατί την πιο μεγάλη δύναμη δεν τη διαθέτουν οι πλανητάρχες ή τα Μ.Μ.Ε., όπως νομίζεται. Την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή, η ψυχή με την πιο βαθιά παιδεία. Αυτή έχει και τον πιο δυνατό λόγο. Δυνατότερο και από το λόγο της εξουσίας. Τον βρίσκουμε αυτόν τον λόγο στην Αρχαία Ελλάδα, στη Βυζαντινή, στη Νεότερη. Είναι ο λόγος του Προμηθέα προς το Δία, της Αντιγόνης προς τον Κρέοντα, του Μεγάλου Βασιλείου προς τον Βάλη, του Κολοκοτρώνη, του Μακρυγιάννη. Και είναι βαθύς αυτός ο λόγος, γιατί αναδύεται από βαθιές ψυχές. Τόσο βαθιές όσο βαθιά είναι η συνείδηση της παιδείας του λαού που τις γεννάει. Μόνο που αυτή τη διάσταση του βάθους του "επ' αληθείαις" πολιτισμού, δεν την υποψιάζεται η ανεμόεσσα σκέψη των απαίδευτων και όσων άλλων ζητούν τις λύσεις των προβλημάτων στη βία και στη μηχανή.

Ερώτηση: Ποιος είναι ο δρόμος προς το Δίκαιο λόγο, όπως τον χαρακτηρίζετε, που θα δώσει τη λύση στα σημερινά προβλήματα;

Απάντηση: Ο δρόμος του ελληνικού λόγου που οδηγεί στην ελευθερία, στην πρώτη ανθρώπινη ελευθερία, όπως τη δίδαξε ο πρώτος ελεύθερος ποιητής, ο Έλληνας Αισχύλος, στην προμηθεϊκή του τριλογία. Είναι ο μόνος που μπορεί να βγάλει την ανθρωπότητα από τα σημερινά της αδιέξοδα. Και αν δεν το πραγματώσει ο σημερινός Ελληνισμός, θα το επιδιώξει μόνη της η αν-

θρωπότητα, όταν θα έχει ξεπεράσει την ύβρη της μηχανής και της ύλης, που την έχουν παγιδέψει. Είναι ανάγκη η λεγόμενη "πολιτισμένη" ανθρωπότητα να σκεφθεί όρους και αρχές με κριτήρια την ευτυχία του ανθρώπου και όχι του ανθρώπου-μηχανή στην υπηρεσία των μεγάλων συμφερόντων. Η πορεία όμως προς τον αληθινό πολιτισμό των ελεύθερων ανθρώπων και όχι προς τον "πολιτισμό" των λιγότερο ή περισσότερο καταρτισμένων γιγάντων ή νάνων της τεχνολογίας, είναι ανάγκη σ' αυτό το πνεύμα του ελληνικού, δηλαδή του πρώτου ευρωπαϊκού, λόγου της ελευθερίας, να θεμελιωθεί. Μια τέτοια, όμως, θεμελίωση απαιτεί, όπως λέει ο Μπρεχτ, να σκεφτούμε από την αρχή, αφού έτσι θα βγούμε από την πλάνη. Κανένας, λέει ένας σοφός, δεν μπορεί να χτίσει για λογαριασμό σου το γεφύρι απ' όπου χρωστάς να περάσεις το ρεύμα της ζωής...

Ερώτηση: Και ποιο είναι το υπερόπλο που έχει την ικανότητα να εξουδετερώσει τα όπλα της εξουσίας, της αυθαιρεσίας και του αυταρχισμού;

Απάντηση: Η δύναμη της γλώσσας του σημερινού ανθρώπου. Αυτήν πρέπει να αντιτάξει στην όποια "δύναμη" των ισχυρών της γης και στις εξουσίες. Όταν δεν είναι κενός λόγος, αλλά όταν έχει για γόμωσή της την παιδεία, με τις ανεξάντλητες δυναμικές της. Η παιδεία έχει τη δύναμη να εξανθρωπίζει τον άνθρωπο: απόρροια της αγωγικής πράξης, κατά την οποία παιδεύοντες, παιδευόμενοι και παιδευτικές αξίες βρίσκονται σε μια δυναμική αγωνιστική αλληλενέργεια (Σ. Γεδεών), ένα σπάνιο αγαθό, που δεν πραγματώνεται παρά μόνον με την παιδεία, πηγάζει από βάθη όπου σβήνει η διαφορά του ατομικού και του εθνικού εγώ και συ από την ταυτότητα της ζωής. Σβήνει η διαφορά και αναδύεται ως κατηγορική προσταγή η φωνή της ηθικής, η

οποία ορίζει την ανθρώπινη ποιότητα (Β. Τατάκης). Ο άνθρωπος τότε πραγματώνει την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία. Υψώνεται, δηλαδή, στη σφαίρα της ελευθερίας. Και δεν ξέρω τίποτε δυνατότερο από τον ελεύθερο άνθρωπο...

▶ Μπορείτε, τώρα που γνωρίζετε και τα δύο κείμενα (αρχικό κείμενο και κείμενο της συνέντευξης), να διατυπώσετε τον προβληματισμό σας και τις απόψεις σας πάνω στα ακόλουθα θέματα: α) Συμφωνείτε ή όχι (και γιατί) με την άποψη ότι "την πιο μεγάλη δύναμη τη διαθέτει η πιο ελεύθερη ψυχή, η ψυχή με την πιο βαθιά παιδεία" και ότι αυτή αρθρώνει και τον πιο δυνατό λόγο; β) Συμφωνείτε ή όχι (και σε κάθε περίπτωση γιατί) ότι ο ελληνικός λόγος, όπως αρθρώθηκε στην Αρχαία Ελλάδα, οδηγεί τον άνθρωπο προς την ελευθερία; γ) Συμφωνείτε ή όχι (και σε κάθε περίπτωση γιατί) ότι η παιδεία έχει τη δύναμη να εξανθρωπίζει τον άνθρωπο;

Ύστερα από τη συζήτηση αναπτύξτε ένα από τα τρία αυτά θέματα γραπτώς χρησιμοποιώντας 400 λέξεις περίπου. Σε κάθε περίπτωση συμβουλευτείτε τα κείμενα που ακολουθούν είτε αναφέρονται στο θέμα που πραγματεύεσθε είτε όχι. Είναι αποσπάσματα από μεγάλα έργα: το πρώτο (α) από την τραγωδία του Αισχύλου "Προμηθεύς Δεσμώτης", το δεύτερο (β) από την "Αντιγόνη" τον Σοφοκλή, το τρίτο (γ) από τον "Εις Μέγαν Βασίλειον Επιτάφιον" λόγον, τον οποίο συνέθεσε ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, και το τέταρτο (δ) από τα "Απομνημονεύματα" του Θ. Κολοκοτρώνη.

(α)

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

■ Ο Προμηθέας είναι αλυσοδεμένος από τους θεούς σ' έναν απόκρημνο βράχο του Καύκασου, γιατί, παρά την απαγόρευσή τους, έφερε στους ανθρώπους το φως και τον πολιτισμό και τους έσωσε από την καταστροφή. Και καρφωμένος, όμως, στο βράχο δεν υποτάσσεται στις απειλές του Δία. Απειλεί μάλιστα ο ίδιος τον Θεό μηνώντας του ότι γνωρίζει κάποιο μυστικό που, αν δεν το μάθει, θα χάσει τον θεϊκό του θρόνο. Στον λόγο της εξουσίας του αυθαίρετου Δία ο τιτάνας αντιτάσσει τον δικό του κραταιό λόγο, ο οποίος αναδύεται από τη δίκαιη συνείδησή του -ο Προμηθέας ευεργέτησε το γένος των θνητών. Αυτό τον υψώνει και του δίνει δύναμη ψυχής. Αισθάνεται τέτοιο ψυχικό μεγαλείο, ώστε αψηφά τις απειλές και τους κεραυνούς του Δία.

Στον πιο κάτω διάλογο ο Ερμής, απεσταλμένος του Θεού, εις μάτην προσπαθεί να κάμψει τη βούληση του Προμηθέα και να του αποσπάσει το μυστικό.

▶ Νομίζετε ότι η αισχυλική/ προμηθεϊκή ελευθερία θα μπορούσε να έχει κάποια σημασία για τον σημερινό άνθρωπο; Συμφωνείτε π.χ. με την άποψη ότι "είναι ανάγκη η Ευρώπη να σκεφθεί όρους και αρχές με κριτήριο την ευτυχία, δηλαδή την ελευθερία, του ανθρώπου, και όχι του ανθρώπου-μηχανή στην υπηρεσία των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων; και (ότι) για να φτάσει αυτήν την ευτυχία, έχει πολλά να ωφεληθεί από το ελληνικό πνεύμα;" Ξέρετε άλλον ποιητή σε πανανθρώπινη κλίμακα που να μίλησε έτσι για την ελευθερία και μάλιστα πριν από δυόμισι χιλιάδες χρόνια; Ποιητή που να σήκωσε το ανάστημα του απέναντι στην αυθαιρεσία των θεών και να κέρδισε για λογαριασμό του ανθρώπου

την ελευθερία; Ο άνθρωπος του Αισχύλου είναι το κέντρο του σύμπαντος: ο άνθρωπος ελεύθερος απέναντι στον άνθρωπο, στην ομάδα, στο συμφέρον, στο Θεό του, σε όλους εκείνους που εκμαυλίζουν τη ζωή του.

■ Επίσης τις παρακάτω απόψεις του Φ. Πολίτη: Πρώτη φορά, είπαν, στην Ελλάδα κερδήθηκαν η ελευθερία του ανθρώπου και ο λόγος της ελευθερίας. Προϋπόθεση, άλλωστε, του λόγου της ελευθερίας είναι ο ελεύθερος άνθρωπος. Η διαλεκτική πορεία που έφερε ως εκεί ήταν επίπονη και προέκυψε από την ένταση των συγκρούσεων του Έλληνα με υπέρτερες δυνάμεις ανθρώπινες και θεϊκές. Καθρέφτης αυτής της πορείας είναι η ζωή και το έργο του Αισχύλου. Μάχεται ο Αισχύλος στον Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα με δόρυ και με ασπίδα, όπως μάχεται και η γενιά του, για να προστατέψει την ελληνική ανεξαρτησία από τον δεσποτισμό της Ανατολής. Μάχεται, όμως, ακόμη ο Αισχύλος, αντιπροσωπευτικός κι εδώ εκφραστής της γενιάς του, να ελευθερώσει με τον λόγο της ελευθερίας τον άνθρωπο από πανάρχαιες ανατολικής προέλευσης δοξασίες που τον κρατούσαν δεσμώτη. "Με τιτανική προσπάθεια ανοίγει το δρόμο προς τις πηγές της ζωής και της ελευθερίας του ανθρώπου. Ο άνθρωπος ελεύθερος όχι μονάχα απέναντι στον δεσποτισμό των ανθρώπων αλλά και απέναντι στον δεσποτισμό των θεών. Η σύγκρουσή του με τους θεούς βρίσκει την έκφρασή της στον "Προμηθέα Δεσμώτη". Η ελεύθερη ατομική ζωή του ανθρώπου βρίσκει τη δικαίωσή της με τον ελεύθερο λόγο της "Ορέστειας".

Διάλογος Προμηθέα – Ερμή

Πρ. Σκύβε, προσκύνα, θώπευε πάντοτε τους κρατούντες!
Πιο λίγο κι απ' το τίποτα με νοιάζει για το Δία.

Αυτόν το λίγο τον καιρό ας άρχει, ας αρπάζει·
η δύναμή του στους θεούς πολύ δε θα κρατήσει…
Μα βλέπω κι έρχεται εδώ του Δία ο ταχυδρόμος,
αυτού του νέου τύραννου το πρόθυμο τσιράκι·
κάτι καινούριο βέβαια έρχεται ν' αναγγείλει.

Ερ. Σ' εσένα το… σοφότατο, το βαρυπικραμένο,
που αμάρτησες προς τους θεούς δίνοντας στους ανθρώπους
τιμές, στον κλέφτη της φωτιάς το λόγο απευθύνω:
Προστάζει ο πατέρας μου να πεις αυτούς τους γάμους
που φλυαρείς πως πρόκειται να χάσει την αρχή του·
και όχι με αινίγματα βέβαια και ασάφειες,
μα καθαρά και ξάστερα· και μη με αναγκάσεις
να κάνω διαδρομή διπλή άσκοπα, Προμηθέα·
το βλέπεις πως δεν κάμπτεται με κάτι τέτοια ο Δίας.

Πρ. Ο λόγος μεγαλόστομος και έπαρση γεμάτος,
για υπηρέτη των θεών κομμένος και ραμμένος…
Καινούρια η εξουσία σας, πρόσφατη, και θαρρείτε
ότι σε κάστρα άπαρτα θα κατοικείτε αιώνια…
Όμως δεν είδα απ' αυτά να πέφτουν δυο τυράννους;
κι αυτόν που τώρα κυβερνάει θα δω να πέφτει τρίτος
άτιμα και ταχύτατα· μήπως και το νομίζεις
πως σκιάζομαι νέους θεούς, τρέμω και θα λουφάξω;
Πολύ μακριά βραδιάζεσαι… Πάρε το δρόμο που 'ρθες
ανάποδα τώρα εσύ και ξαναγύρνα πίσω.

Ερ. Όμως μ' αυτή την έπαρση και την αυθάδειά σου στις συμφορές σου αυτές εδώ μου είσαι αραγμένος…

Πρ. Δε θα την άλλαζα ποτέ, βάλ' το μες στο μυαλό σου, αυτή τη δυστυχία μου με τη δική σου λάτρα.

Ερ. Είναι καλύτερη, θαρρώ, η λάτρα αυτού του βράχου παρά να είσαι ο πιστός ο άγγελος του Δία…

Πρ. Εκείνους που σε βρίζουνε πρέπει και να τους βρίζεις.

Ερ. Με το κατάντημα αυτό μοιάζεις να καμαρώνεις.

Πρ. Να καμαρώνω; Εύχομαι έτσι να καμαρώνουν και τους δικούς μου τους εχθρούς! Μέσα σ' αυτούς κι εσένα!

Ερ. Κι εμέ λοιπόν κατηγορείς γι' αυτή τη συμφορά σου;

Πρ. Μάλιστα! Τους θεούς μισώ όλους, με μια κουβέντα, όσους ευεργετήθηκαν κι άδικα με παιδεύουν.

Ερ. Τρελάθηκες! Σε βάρεσε νόσος βαριά ακούω…

Πρ. Νόσος, αν είναι νόσημα το μίσος στους εχθρούς σου.

Ερ. Ασήκωτος θα ήσουνα, αν ευτυχούσες κιόλας…

Πρ. Αλί μου!

Ερ. "Αλί μου", ε; Τη λέξη αυτή ο Δίας δεν την ξέρει.

Πρ. Όμως ο χρόνος που γερνάει όλα μας τα διδάσκει.

Ερ. Εσένα δε σε δίδαξε να βάλεις λίγη γνώση.

Πρ. Σίγουρα! Δε θ' απηύθυνα το λόγο σ' ένα δούλο…

Ερ. Τίποτα, βλέπω, δε θα πεις που θέλει ο πατέρας.

**Πρ. Βλέπεις, θα του ξεπλήρωνα τη χάρη που χρω-
στάω…**

Ερ. Με κοροϊδεύεις, φαίνεται, σαν να 'μουνα παιδάκι.

**Πρ. Παιδί, και πιο ανόητος, μήπως δεν είσαι τάχα,
αν προσδοκάς πως κατιτί θα μάθεις από μένα;
Μα δεν υπάρχει βάσανο ούτε και άλλη τέχνη
να μ' αναγκάσει να του πω ο Δίας ό,τι θέλει,
προτού μου λύσει τα δεσμά αυτά που με παιδεύουν…
Έτσι, ας πέσει απάνω μου η φλόγα πυρωμένη,
με υποχθόνιες βροντές, λευκόφτερες νιφάδες
τα πάντα αναστατώνοντας ας τα αναταράξει·
δε με λυγίζει τίποτα, ώστε να μαρτυρήσω
πώς κι από ποιον είναι γραφτό το θρόνο του να χάσει.**

(μετ: Στέλλα Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη

(β)

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Το νήμα από τον Αισχύλο το παίρνει ο Σοφοκλής, ο οποίος θα ζητήσει μέσα από τον αγώνα του δικού του λόγου τον λόγο της ελευθερίας. Η "Αντιγόνη" είναι ο μονόλογος του πέμπτου αιώνα – ο μονόλογος ενός πολιτισμού που ακμάζει. Η υπόθεση είναι γνωστή: Από τους δύο αδελφούς, Ετεοκλή και Πολυνείκη, που σκοτώθηκαν σε μονομαχία κατά τη φονική εκστρατεία των "Επτά επί Θήβας", ο Κρέοντας, αψηφώντας τον θείο νόμο, διέταξε να ταφεί μόνον ο Ετεοκλής. Η Αντιγόνη, όμως, δεν πειθαρχεί. Αντιτάσσει στον αυθαίρετο λόγο της εξουσίας του Κρέοντα τον δικό της λόγο της ηθικής και της αγάπης και θάβει και τον Πολυνείκη.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί έχουμε έναν έντονο διάλογο Αντιγόνης – Κρέοντα. Ο Καθείς και τα όπλα του. Συζητήστε, ωστόσο, ποιος είναι ο πειστικότερος λόγος, ο λόγος του Κρέοντα, στον οποίο από φόβο πειθαρχούν όλοι οι Θηβαίοι, ή ο λόγος της Αντιγόνης, κι ας μη βρίσκει φανερούς υποστηρικτές. Ποιος είναι ο Άδικος και ποιος ο Δίκαιος Λόγος;

Διάλογος Αντιγόνης –Κρέοντα

Κρ. Εσύ, που το κεφάλι σου μας κατεβάζεις κάτω· ομολογείς ή θα μας πεις πως δεν τα έχεις κάνει;

Αν. Κι ομολογώ και δε σας λέω πως δεν τα έχω κάνει.

Κρ. Τη γνώριζες την προσταγή που το 'χε απαγορεύσει;

Αν. Τη γνώριζα· μα πώς αλλιώς; Ξεκάθαρη πια ήταν.

Κρ. Παρ' όλα αυτά το τόλμησες να παραβείς το νόμο;

Αν. Γιατί δε μου το πρόσταξε αυτό ο μέγας Δίας
ούτε και η συγκάτοικος με τους θεούς του Άδη,
η Δίκη, είναι που όρισε στον κόσμο τέτοιους νόμους.
Ούτε και νόμιζα ποτέ πως έχουν τέτοιο κύρος
πια οι δικές σου προσταγές, ώστε, θνητός που είσαι,
τους άγραφους κι ασάλευτους νόμους να ξεπεράσεις.
Όχι μονάχα σήμερα και χθες, μα αιώνια ζούνε,
κι ούτε που έμαθε κανείς ποια είναι η πηγή τους.
Γι' αυτό και δεν εσκόπευα, μόνο γιατί φοβάμαι
μια θέληση ανθρώπινη, στα θεία ν' αμαρτήσω.
Πως θα πεθάνω το 'ξερα -και πώς να μην το ξέρω;-
.....
Όποιος μέσα στα βάσανα, όπως εγώ, παλεύει,
πώς κέρδος απ' το θάνατο αυτός δεν προσκομίζει;
Έτσι για μένα να με βρει η μοίρα του θανάτου
δεν είναι διόλου λυπηρό· μ' αν ίσως ανεχόμουν
το γιο της μάνας μου άθαφτο, κακοθανατισμένο,
εκείνο θα με πλήγωνε· αυτά δε με πικραίνουν.
.....

Χο. Δείχνει σκληρό το φυσικό κι από σκληρό πατέρα
αυτής της κόρης· στα δεινά δε σκύβει το κεφάλι.

Κρ. Να ξέρεις πως κι οι πιο σκληροί οι χαρακτήρες πέφτουν,
συντρίβονται· το σίδερο, όσο γερό και να 'ναι,
όταν το ψήσεις στη φωτιά, πολλές φορές το βλέπεις
να σπάει και να ραγίζεται, να γίνεται κομμάτια. […].
Δε θα 'μαι άνδρας πια εγώ, αυτή θα είναι άνδρας,
αν ατιμώρητα αψηφάει τη δύναμη που έχω. […].

Αν. Γυρεύεις κάτι πιο πολύ απ' το να με σκοτώσεις;

Κρ. Τίποτε άλλο πιο πολύ μ' αυτό τα έχω όλα.

Αν. Γιατί χασομεράς λοιπόν; Απ' τα δικά σου λόγια
δε μου αρέσει τίποτα και μήτε να μ' αρέσει.
Το ίδιο και οι πράξεις μου σ' εσένα δεν αρέσουν.
Κι όμως πού μεγαλύτερη θα 'βρισκα δόξα τάχα
απ' την ταφή του αδελφού, που 'χε την ίδια μάνα;
Και όλοι αυτοί θα λέγανε πως συμφωνούν, αν ίσως
ο φόβος δεν τους έδενε τη γλώσσα ο δικός σου.
Η τυραννία σε πολλά έχει χάρες μεγάλες
κι είναι στο χέρι της να λέει, να κάνει ό,τι θέλει.

Κρ. Το βλέπεις μονάχα εσύ αυτό απ' τους Καδμείους.

Αν. Κι αυτοί το βλέπουν, μα μπροστά σ' εσέ κλείνουν

το στόμα.

Κρ. Του λόγου σου δεν ντρέπεσαι να έχεις άλλη γνώμη;

Αν. Να σέβομαι το αίμα μου καμιά ντροπή δεν είναι.

Κρ. Δεν είναι αίμα σου κι αυτό που σκότωσε εκείνος;

Αν. Αίμα μου, από μάνα μια κι από πατέρα έναν.

Κρ. Και πώς σ' αυτόν ασέβεια τόσο μεγάλη δείχνεις;

Αν. Μα ο νεκρός δε συμφωνεί με θεωρίες τέτοιες.

Κρ. Το ίδιο με τον ασεβή δεν το τιμάς κι εκείνον;

Αν. Ο αδελφός μου χάθηκε, δεν ήτανε και δούλος.

Κρ. Τη χώρα αφανίζοντας· κι ο άλλος πολεμώντας.

Αν. Όμως ο Άδης τους μετράει όλους με μέτρο ίδιο.

Κρ. Την ίδια τύχη ο καλός με τον κακό δεν έχει.

Αν. Ποιος ξέρει αν το δέχεται αυτό ο κάτω κόσμος;

Κρ. Και πεθαμένος ο νεκρός φίλος ποτέ δε θα 'ναι.

Αν. Για την αγάπη πλάστηκα και όχι για το μίσος.

Κρ. Στον κάτω κόσμο που θα πας, αν θέλεις την αγάπη,
αγάπα τον· μα όσο ζω δεν κυβερνάει γυναίκα.

(μετ: Στέλλα Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη)

(γ)

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ - ΜΟΔΕΣΤΟΥ

Αλλά και από τον χριστιανικό κόσμο του μεσαιωνικού Ελληνισμού δε λείπουν αυτού του είδους οι συγκρούσεις. Είναι γνωστή π.χ. η περίπτωση του Μεγάλου Βασιλείου, ο οποίος αντιτάσσει τον δίκαιο λόγο του στον εξουσιαστικό και βίαιο λόγο τού ύπαρχου Μόδεστου απεσταλμένου του αυτοκράτορα:

- Δήμευση της περιουσίας, του απαντά, δεν φοβούμαι. Εξάλλου δεν έχω καμιά περιουσία. Κάποια βιβλία υπάρχουν μόνον και κάποια παλιά ράκη.
- Αλλά ούτε και η εξορία με τρομάζει, γιατί η γη στην οποία κατοικώ δεν είναι ιδιοκτησία μου. Πάροικος είμαι σ' αυτόν τον κόσμο και περαστικός.
- Οι βασανισμοί πάλι δε με πτοούν, γιατί το αδύνατο κορμί μου δε θα τους αντέξει.
- Όσο για τον θάνατο… Αυτόν, λέγει, τον θεωρώ ευεργέτη, διότι "οὗτος θᾶττον πέμπει με πρός Θεόν, ᾧ ζῶ, καί πολιτεύομαι, καί τῷ πλείστῳ τέθνηκα, καί πρός ὃν ἐπείγομαι πόρρωθεν".

Συγκλονιστική είναι και η κατάκλείδα της απάντησης του Μεγάλου Βασιλείου: "Πῦρ δέ καί ξίφος καί θῆρες, λέγει, καί οἱ τάς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες τρυφή μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἡ κατάπληξις. Πρός ταῦτα ὕβριζε, ἀπείλει, ποίει ὃ,τι ἂν ᾖ βουλομένῳ σοι, τῆς ἐξουσίας ἀπόλαυε.

Ἀκουέτω ταῦτα καί βασιλεύς· ὡς ἡμᾶς γε οὐχ αἱρήσεις, οὐδέ πείσεις συνθέσθαι τῇ ἀσεβείᾳ, κἂν ἀπειλῇς χαλεπώτερα".

Εσιώπησε και ανεχώρησε ο Μόδεστος, Τι, άλλωστε, θα μπορούσε να αντιτάξει σε τέτοιον λόγο. Όπως συγκλονιστικά είναι και τα λόγια με τα οποία ο Μόδεστος ανήγγειλε στον αυτοκράτορα το αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης:
"Ηττήμεθα, βασιλεῦ... Κρείττων ἀπειλῶν ὁ ἀνήρ, λόγων στερρότερος, πειθοῦς ἰσχυρότερος"

(Γρηγορίου του Θεολόγου "Ες τον Μέγαν Βασίλειον Επιτάφιος").

(δ)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΟΝ ΙΜΠΡΑΗΜ

"Αυτό οπού μας φοβερίζεις, να μας κόψεις και κάψεις τα καρποφόρα δέντρα μας, δεν είναι της πολεμικής έργον, διατί τα άψυχα δένδρα δεν εναντιώνονται εις κανένα, μόνον οι άνθρωποι οπού εναντιώνονται έχουνε στρατεύματα και σκλαβώνεις, και έτσι είναι το δίκαιο του πολέμου. Με τους ανθρώπους και όχι με τα άψυχα δένδρα, όχι τα κλαριά να μας κόψεις, όχι τα δένδρα, όχι τα σπίτια που μας έκαψες, μόνον πέτρα απάνω στην πέτρα να μη μείνει, ημείς δεν προσκυνούμε. Τι, τα δένδρα μας αν τα κόψεις και τα κάψεις, την γην δεν θέλει την σηκώσεις και η ίδια η γης που τα έθρεψε, αυτή η ίδια γη μένει δική μας και τα ματακάνει. Μόνον ένας Έλληνας να μείνει θα πολεμούμε, και να μην ελπίζεις πως την γην μας θα την κάμεις δική σου, βγάλ' το από το νου σου"

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

■ Από τα κείμενα που είδαμε και από τις θέσεις που έχει πάρει ο αρχαίος κόσμος -το είδαμε κι αυτό- σε βασικά θέματα της ζωής, νομίζουμε ότι θα μπορούσαμε να επαληθεύσουμε κι εμείς αυτό που από πολλούς μελετητές έχει παρατηρηθεί, ότι, δηλαδή, η Αρχαία Ελλάδα αντικρίζει πρώτ' απ' όλα τον άνθρωπο. Η φιλοσοφία της γίνεται ανθρωποκεντρική. Τον άνθρωπο αντικρίζει και η τέχνη, ο καθρέφτης κάθε λαού και κάθε καιρού. Τίποτε το υπεράνθρωπο και απόκοσμο ή υπερκόσμιο. Είναι απλώς ανθρώπινη. Ο Παρθενώνας, είπε η E. Hamilton, είναι ένα σπίτι πρόσφορο για μιαν ανθρωπότητα ήρεμη, άνετη, ωραία οργανωμένη, σίγουρη και για τον εαυτό της και για τον κόσμο γύρω της.

Ανθρωποκεντρική, όμως, είναι και η πολιτική. Γι' αυτό και κατακτά το πιο ανθρώπινο πολίτευμα· φτάνει στη δημοκρατία, η οποία δημιουργεί "κράτος Πρόνοιας" και προστατεύει τ' ανθρώπινα δικαιώματα αιώνες πριν τα ανακαλύψει η Ευρώπη. "Δούλος είναι εκείνος που δεν μπορεί να εκφράσει τη σκέψη του", λέει ο Ευριπίδης. "Η Αθήνα ήταν μια πολιτεία λόγων, λέει ο F. Droit, όπου οι λέξεις μετρούσαν περισσότερο από τα τείχη". "Αφήστε το άτομο ελεύθερο και να έχετε εμπιστοσύνη ότι θα κάνει συνειδητά το καθήκον του". Αυτή είναι η ελληνική ιδέα.

Η πίστη στον άνθρωπο έχει περάσει από την Αρχαία στη Νέα Ελλάδα· έχει γίνει παράδοση. Διαβάστε το κείμενο του Γιώργου Σεφέρη (ακολουθεί) και θα το

διαπιστώσετε. Είναι η ομιλία του στη Στοκχόλμη την ημέρα που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας. Σας επισημαίνουμε κάποιες από τις γραμμές του. Προσέξτε τις κατά την ανάγνωση. Είναι: η γλώσσα, η παράδοση, η ανθρωπιά, η δικαιοσύνη, η λογοτεχνία, ο άνθρωπος κατά την αρχαιότητα και σήμερα.

(ε)

Γιώργου Σεφέρη

ΟΜΙΛΙΑ ΣΤΗ ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ

Τούτη την ώρα αισθάνομαι πως είμαι ο ίδιος μια αντίφαση. Αλήθεια, η Σουηδική Ακαδημία έκρινε πως η προσπάθειά μου σε μια γλώσσα περιλάλητη επί αιώνες, αλλά στην παρούσα μορφή της περιορισμένη, άξιζε αυτή την υψηλή διάκριση. Θέλησε να τιμήσει τη γλώσσα μου, και να -εκφράζω τώρα τις ευχαριστίες μου σε ξένη γλώσσα. Σας παρακαλώ να μου δώσετε τη συγγνώμη που ζητώ πρώτα – πρώτα από τον εαυτό μου.

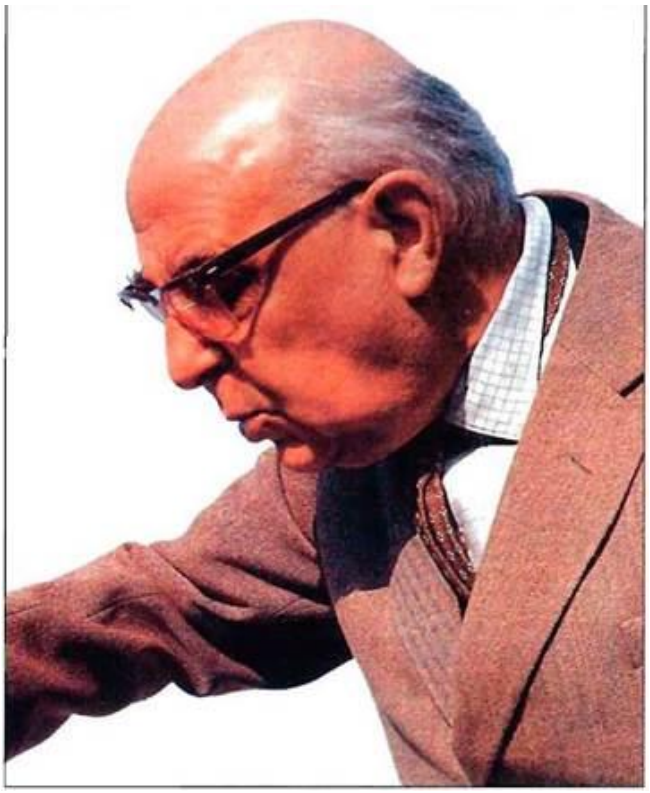

Ανήκω σε μια χώρα μικρή. Ένα πέτρινο ακρωτήρι στη Μεσόγειο, που δεν έχει άλλο αγαθό παρά τον αγώνα του λαού, τη θάλασσα, και το φως του ήλιου. Είναι μικρός ο τόπος μας, αλλά η παράδοσή του είναι τεράστια και το πράγμα που τη χαρακτηρίζει είναι ότι μας παραδόθηκε

χωρίς διακοπή. Η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ της να μιλιέται. Δέχτηκε τις αλλοιώσεις που δέχεται καθετί ζωντανό, αλλά δεν παρουσιάζει κανένα χάσμα. Άλλο χαρακτηριστικό αυτής της παράδοσης είναι η αγάπη της για την ανθρωπιά˙ κανόνας της είναι η δικαιοσύνη. Στην αρχαία τραγωδία, την οργανωμένη με τόση ακρίβεια, ο άνθρωπος που ξεπερνά το μέτρο, πρέπει να τιμωρηθεί από τις Ερινύες. Ο ίδιος νόμος ισχύει και όταν ακόμη πρόκειται για φυσικά φαινόμενα: "Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα", λέει ο Ηράκλειτος, "εἰ δέ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν".

Συλλογίζομαι πως δεν αποκλείεται ολωσδιόλου να ωφεληθεί ένας σύγχρονος επιστήμων, αναστοχαστεί τούτο το απόφθεγμα του Ίωνα φιλοσόφου. Όσο για μένα συγκινούμαι παρατηρώντας πως η συνείδηση της δικαιοσύνης είχε τόσο πολύ διαποτίσει την ελληνική ψυχή, ώστε να γίνει κανόνας και του φυσικού κόσμου. Και ένας από τους διδασκάλους μου, των αρχών του περασμένου αιώνα, γράφει: "...θα χαθούμε γιατί αδικήσαμε..." *. Αυτός ο άνθρωπος ήταν αγράμματος·είχε μάθει να γράφει στα τριάντα πέντε χρόνια της ηλικίας του. Αλλά στην Ελλάδα των ημερών μας, η προφορική παράδοση πηγαίνει μακριά στα περασμένα όσο και η γραπτή. Το ίδιο και η ποίηση. Είναι για μένα σημαντικό το γεγονός ότι η Σουηδία θέλησε να τιμήσει και τούτη την ποίηση και όλη την ποίηση γενικά, ακόμη και όταν αναβρύζει ανάμεσα σ' ένα λαό περιορισμένο. Γιατί πιστεύω πως τούτος ο σύγχρονος κόσμος που ζούμε, ο τυραννισμένος από το φόβο και την ανησυχία, τη χρειάζεται την ποίηση. Η ποίηση έχει τις ρίζες της στην ανθρώπινη ανάσα -και τι θα γινόμασταν αν η πνοή μας λιγόστευε; Είναι μια πράξη εμπιστοσύνης- κι

---

* Γιάννης Μακρυγιάννης

ένας Θεός το ξέρει αν τα δεινά μας δεν τα χρωστάμε στη στέρηση εμπιστοσύνης.

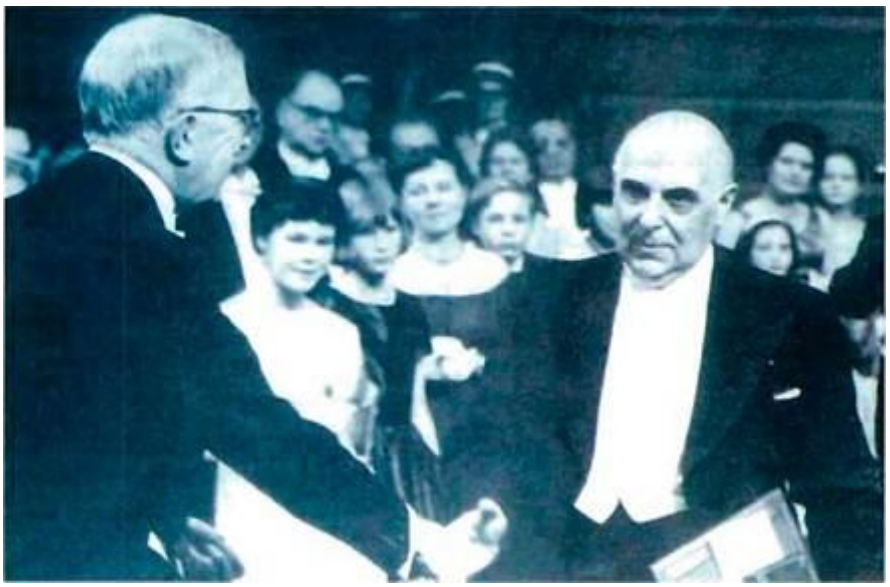

Παρατήρησαν, τον περασμένο χρόνο γύρω από τούτο το τραπέζι, την πολύ μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις ανακαλύψεις της σύγχρονης επιστήμης και στη λογοτεχνία· παρατήρησαν πως ανάμεσα σ' ένα αρχαίο ελληνικό δράμα και ένα σημερινό, η διαφορά είναι λίγη. Να, η συμπεριφορά του ανθρώπου δε μοιάζει να έχει αλλάξει βασικά. Και πρέπει να προσθέσω πως νιώθει πάντα την ανάγκη ν' ακούει τούτη την ανθρώπινη φωνή που ονομάζουμε ποίηση. Αυτή τη φωνή που κινδυνεύει να σβήσει κάθε στιγμή από στέρηση αγάπης και ολοένα ξαναγεννιέται. Κυνηγημένη, ξέρει πού να 'βρει καταφύγια απαρνημένη, έχει το ένστικτο να πάει να ριζώσει στους πιο απροσδόκητους τόπους. Γι' αυτή δεν υπάρχουν μεγάλα και μικρά μέρη του κόσμου. Το βασίλειο της είναι στις καρδιές όλων των ανθρώπων της γης. Έχει τη χάρη ν' αποφεύγει πάντα τη συνήθεια, αυτή τη βιομηχανία. Χρωστώ την ευγνωμοσύνη μου στη Σουηδική Ακαδημία που ένιωσε αυτά τα πράγματα που ένιωσε πως οι γλώσσες, οι λεγόμενες περιορισμένης χρήσης, δεν πρέπει να καταντούν φράχτες όπου

πνίγεται ο παλμός της Ανθρώπινης καρδιάς που έγινε ένας Άρειος Πάγος ικανός:

να κρίνει με αλήθεια επίσημη την άδικη μοίρα της ζωής,

για να θυμηθώ τον Σέλλεϋ, τον εμπνευστή, καθώς μας λένε, του Αλφρέδου Νομπέλ, αυτού του ανθρώπου που μπόρεσε να εξαγοράσει την αναπόφευκτη βία με τη μεγαλοσύνη της καρδιάς του.

Σ' αυτό τον κόσμο, που ολοένα στενεύει, ο καθένας μας χρειάζεται όλους τους άλλους. Πρέπει ν' αναζητήσουμε τον άνθρωπο, όπου και να βρίσκεται. Όταν, στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα.

Γιώργος Σεφέρης (1963), Δοκιμές 2, σ. 159

- Ποιο είναι στο βάθος βάθος το θέμα που απασχολεί τον ποιητή; Είναι μόνον ελληνικό; Είναι και παγκόσμιο; Αν είναι και παγκόσμιο, τότε γιατί ο ποιητής το αντικρίζει τόσο ελληνικά.

- Ποια είναι η θέση του απέναντι στο θέμα, και γιατί το διαπλέκει με την επιστήμη και τη λογοτεχνία;

- Πώς δικαιολογείται ο συσχετισμός του θέματος με την ελληνική παράδοση, την ελληνική γλώσσα, με την αντίληψη που έχει ο Ελληνισμός για τη δικαιοσύνη και τον άνθρωπο, με τον Οιδίποδα και τη Σφίγγα; Σημειώστε ότι ο Οιδίποδας είναι το κατεξοχήν ελεύθερο άτομο.

"Παιδί του πέμπτου αιώνα, παιδί του λόγου, λύνει το ένα μετά το άλλο τα προβλήματα του ανθρώπου" με τον ορθό λόγο και όχι με την οιωνοσκοπία (= "γνώμῃ κυρήσας οὐκ ἀπ' οἰωνῶν μαθών").

▶ Συζητήστε την κατακλείδα του κειμένου: "Σ' αυτό τον κόσμο, που ολοένα στενεύει, ο καθένας μας χρειάζεται όλους τους άλλους. Πρέπει ν' αναζητήσουμε τον άνθρωπο όπου και να βρίσκεται.

Όταν, στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα".

▶ Τι σημαίνει, λοιπόν, για τον Σεφέρη και τι για σας η λέξη "άνθρωπος" που και μόνο με την αναφορά της "χάλασε" το τέρας; Από πού παίρνει αυτή τη δύναμη ο άνθρωπος και πότε την παίρνει; Γράψτε, ύστερα από τη συζήτηση, ένα κείμενο κατά την επιθυμία σας και τις σκέψεις σας χωρίς περιορισμούς.

■ Ελπίζουμε να σας βοηθήσει το κείμενο που ακολουθεί. Είναι δανεισμένο από το βιβλίο του Γιώργου Γραμματικάκη "Η κόμη της Βερενίκης".

■ "Ο μετέωρος άνθρωπος -ο εξόριστος από το Θεό και το κέντρο του Σύμπαντος- γνωρίζει εντούτοις, ότι κατέχει το κέντρο του πλανήτη και το κέντρο της ίδιας του της ιστορίας. Τούτο ακριβώς, αποτελεί ένα σημείο με αδιάψευστη βαρύτητα· διότι υπονοεί έναν καινούριο ανθρωπισμό, χωρίς στηρίγματα θρησκευτικά ή τον ρομαντισμό της άγνοιας. Ο μετέωρος άνθρωπος υποπτεύεται ήδη ότι, μόνο ένας κόσμος που ξεκινά από αυτόν και καταλήγει στον άλλο -τους άλλους μετέωρους ανθρώπους- έχει κάποια λογική υπάρξεως ή

δυνατότητα να επιβιώσει. Αυτή είναι η προσωπική ευθύνη αλλά και η χάρις του: Τον μετέωρο άνθρωπο θα ισορροπήσει μόνο το άπλωμα του χεριού του στους άλλους κατοίκους του πλανήτη, και στη φύση ή τη θάλασσα που υπήρξαν μάρτυρες στη γένεσή του. Μόνο που αν αυτό γίνει τώρα, θα είναι ένα χέρι, όχι οδηγούμενο από την ιστορία ή το φόβο της τιμωρίας αλλά από βαθύτατη γνώση. Την μόνη ικανή, μαζί με τον έρωτα ή την Τέχνη, να υπερβεί το δέος και το Κενό".

Ο ΑΛΛΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

■ Αυτή η πορεία, όμως, του μετέωρου ανθρώπου προς τον άλλο μετέωρο άνθρωπο, για να δώσουν τα χέρια, πώς θα γίνει; Ο καθένας μας θα μπορούσε, βέβαια, να σκεφτεί πολλούς τρόπους και πολλούς δρόμους. Το κείμενο που ακολουθεί δείχνει έναν από αυτούς. Είναι ο δρόμος της παιδείας και του σεβασμού της ελευθερίας του άλλου ανθρώπου και του άλλου λαού.

Έχει γραφεί από τον μεγάλο μας παιδαγωγό Αλέξανδρο Δελμούζο και αναφέρεται, όπως και ο τίτλος του δηλώνει, στην παιδεία και την εθνική μόρφωση των λαών της Βαλκανικής. Είναι το απόσπασμα από την εισήγηση την οποία παρουσίασε ο Δελμούζος στην πρώτη Βαλκανική Διάσκεψη, που είχε οργανωθεί στην Αθήνα το 1930 με την πρωτοβουλία του διακεκριμένου πολιτικού Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Πρόκειται για μια λαμπρή στιγμή της νεότερης ελληνικής ιστορίας κατά την οποία δύο επώνυμοι Έλληνες, ο πατέρας της νεότερης παιδαγωγικής στην Ελλάδα, ο Δελμούζος, και ο πατέρας της Δημοκρατίας, ο Παπαναστασίου, συνεργάζονται και κάνουν το άνοιγμα προς τα Βαλκάνια με σκοπό τη συμφιλίωση και την ειρηνική συμβίωση των

λαών τους. Στη συγκεκριμένη εισήγηση η προσέγγιση επιδιώκεται μέσα από το σχολείο και την παιδεία. Το όραμα Παπαναστασίου και Δελμούζου πλαταίνει, για ν' αγκαλιάσει τα Βαλκάνια πολύ πριν η Ευρώπη μελετήσει την Οικονομική της Ένωση. Αποτελεί κι αυτή η προσπάθεια ένα χαρακτηριστικό δείγμα/γνώρισμα της οικουμενικότητας του ελληνικού πνεύματος.

▶ Διαβάστε την εισήγηση και επισημάνετε τα χωρία που παρουσιάζουν δυσκολίες στην κατανόηση του περιεχομένου τους, για να τα συζητήσετε ύστερα από την ανάγνωση.

(στ)

Αλέξανδρου Δελμούζου

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ

1. Το θέμα μου ήταν πώς πρέπει να μεταρρυθμιστή η διδασκαλία της ιστορίας στα σχολεία σύμφωνα με την ανάγκη που έφερε και την πρώτη Βαλκανική Διάσκεψη. Είναι μια ανάγκη που περνά τα βαλκανικά σύνορα και τη νιώθουν σήμερα έντονη όλοι οι λαοί: το αλληλοφάγωμα να παραμερίση εμπρός στη φιλική συνεννόηση και τη συνεργασία τους, με το σκοπό να υψωθή η ανθρώπινη ζωή και ο πολιτισμός της.

Όταν όμως αντικρύζη κανείς το μάθημα της ιστορίας απ' αυτή την άποψη, βλέπει πως δεν είναι μονάχα αυτό που αντιμαχόταν και αντιμάχεται την καθολική ανάγκη των λαών για συνεννόηση και συνεργασία, παρά ολόκληρο το σχολείο με τα πολυποίκιλα μέσα που διαθέτει. Την παιδεία γενικά, και προπάντων τη βαλκανική, την εξουσίαζε, ως τώρα τουλάχιστο -αλλού περισσότερο κι' αλλού λιγώτερο- ένα πνεύμα αντίθετο, που από χίλιες δυο πηγές πότιζε την ψυχή των παιδιών μας

από την πιο μικρή τους ηλικία. Τέτοιο πνεύμα δεν ήταν βέβαια μονάχα σχολικό, αλλά κυριαρχούσε σε όλη την κοινωνία από πολύχρονη παράδοση που την είχαν θρέψει ιστορικές, πολιτικές κ.ά. συνθήκες. Το σχολείο όμως το καλλιεργούσε πιο συστηματικά· και πιο αποτελεσματικά, το έκανε ψυχική δύναμη, γιατί μ' αυτό έπλαθε την παιδική ψυχή. Ολόκληρο το πνεύμα αυτό συγκεντρώνεται στον όρο εθνική μόρφωση. Το μάθημα της ιστορίας είναι μόνο ένα μέσο, σπουδαιότατο βέβαια, αλλά ένα μέσα σε πολλά άλλα.

Γι' αυτό αναγκάστηκα να δώσω στο θέμα μου το γενικώτερο τίτλο "παιδεία και εθνική μόρφωση".

2. Στα νεώτερα χρόνια, παντού για απώτερο σκοπό της παιδείας έβαζαν τον ηθικό χαρακτήρα. Ήταν μια έννοια με ωρισμένο ηθικό περιεχόμενο, με ωρισμένες ηθικές αρχές, που σύμφωνα μ' αυτές έπρεπε να μορφωθή το άτομο. Γυρεύαμε να συνηθίσωμε το άτομο στην κοινωνική αρετή: να μην κάνη στον άλλον ό,τι δε θα ήθελε και οι άλλοι να του κάνουν και πιο πολύ: να κάνη για τον διπλανό του ό,τι θα ήθελε να του κάνη και κείνος.

Γυρεύαμε αλληλοβοήθεια, αγάπη, ειλικρίνεια, τιμιότητα, δικαιοσύνη κτλ., αρετές που δίνουν την έννοια του ανθρωπισμού.

Ο ανθρωπισμός όμως αυτός περιοριζόταν, έπρεπε να περιορίζεται μέσα στα όρια τα κρατικά. Κανόνιζε τις σχέσεις του ατόμου κυρίως προς τα άτομα που ανήκαν στο ίδιο κρατικό ή και εθνικό συγκρότημα. Όσο για τις σχέσεις όμως των κρατών και των εθνικών ομάδων

μεταξύ τους, και μάλιστα με τις γειτονικές, εκεί είχαμε άλλο ηθικό μέτρο, άλλες ηθικές αρχές, συχνότατα αντίθετες με τις ενδοκρατικές. Οι άλλοι λαοί, και προπάντων οι γειτονικοί, ήταν για το σχολείο και τα παιδιά του ή αδιάφοροι ή το πιο πολύ εχθρικοί εχθροί εμπρός σε μας τιποτένιοι, απολίτιστοι, αρπαχτικοί, γεμάτοι ελαττώματα και κακίες εχθροί φανατικοί που έπρεπε να λείψουν από το πρόσωπο της γης για να ζήσωμε εμείς. Υπερτίμηση του εαυτού μας, εθνικό μονοπώλιο κάθε αρετής, ξιπασμός εθνικός, αδιαφορία ή υποτίμηση και πιο πολύ περιφρόνηση των άλλων, μίσος ή εκδίκηση, αυτό ήταν συχνότατα το κύριο περιεχόμενο της εθνικής αγωγής. Το σχολείο συνειδητά έπρεπε να καλλιεργή με όλα του τα μέσα πολλά συναισθήματα, ιδέες και ιδιότητες αντίθετες με τον ενδοκρατικό ανθρωπισμό. Έτσι την ιδεολογία του, την εργασία του τη χαρακτηρίζει μια βαθύτατη εσωτερική αντίφαση.

Όλη η πνοή του σχολείου ήταν τέτοια. Ο κάθε λαός δεν έχει παρά να θυμηθή πολλά από τα τραγούδια που τραγουδούσε στο σχολείο του, από τα ποιήματα που του μάθαιναν, από τους ρητορικούς λόγους που άκουγε, από τις σχολικές γιορτές που γιόρταζε κλπ. κλπ. Το πνεύμα αυτό καθρεφτιζόταν και στα αναγνωστικά του βιβλία, το βοηθούσε η θρησκευτική διδασκαλία και κορυφωνόταν στο μάθημα της ιστορίας. Η ιστορία, όχι μόνο στη δημοτική αλλά και στη μέση παιδεία, ήταν κυρίως πολιτική ιστορία, και ακόμα πιο περιορισμένη ιστορία πολέμων που έκαναν φανατικοί εχθροί μεταξύ τους ο δίκαιος και ο γενναίος από τη μια μεριά, κι' απ' την άλλη ο άδικος και ο δειλός. Σ' αυτή και τους ήρωές της συγκεντρωνόταν σχεδόν ολόκληρη η εθνική ζωή, ενώ οι άλλες της εκδηλώσεις περνούσαν άγνωστες ή παραμερισμένες. Τέτοια ιστορία άνοιγε στην παιδική ψυχή την προοπτική για το μέλλον του τόπου της. Δεν

μπορούσε παρά να είναι ένα μέλλον που θα έσταζε αίμα.
3. Όπως είπα, τέτοιο πνεύμα ήταν χυμένο σε όλη την ατμόσφαιρα, το είχε θρέψει πολύχρονη παράδοση, και μάλιστα παράδοση ιερώτατη, όπου τύχαινε να πηγάζη από αγώνες απελευθερωτικούς. Γιατί η πηγή του ήταν τότε βαθιά βιολογική ανάγκη. Έτσι το σχολείο ακολουθώντας συστηματοποιούσε χωρίς καν την παραμικρή ανησυχία για την αντίφαση που έκρυβε συχνά μέσα του. Η αντίφαση όμως αυτή έγινε τραγικά συνειδητή με τον παγκόσμιο πόλεμο και τις τρομαχτικές του συνέπειες. Χρόνια χυνόταν το αίμα και για ώριμο καρπό μάς έδωσε μια δυστυχία καθολική, που θα δέρνη τους λαούς και προπάντων τους μικρούς για χρόνια πολλά. Νικητές και νικημένοι σα να ξύπνησαν εμπρός σε μια πραγματικότητα που δεν την φαντάζονταν πριν. Αποτέλεσμα ένας βαθύτερος κλονισμός στις παραδομένες αξίες του πολιτισμού, προπάντων τις ηθικές, και απάνω απ' όλα στην αξία την εθνική, όπως παρουσιαζόταν συχνότατα ως τότε. Δεν έχουν λόγο οι λαοί ν' αλληλοσφάζωνται, για να βουτιούνται βαθύτερα στη δυστυχία. Ο πόλεμος πρέπει να λείψη πια, το μίσος ανάμεσα σε κράτη και εθνικές ομάδες να παραμερίση στη φιλική συνεννόηση, στη συνεργασία και στην αγάπη. Έτσι το περιεχόμενο της εθνικής αγωγής που είδαμε πριν σωριάστηκε

Δελμούζος, Γληνός Τριανταφυλλίδης (Αθήνα, 1915)

ολότελα.

Ο κλονισμός όμως, όπως είπα, ήταν βαθύτερος, και δεν ερχόταν μόνο απ' έξω, από τις σχέσεις των κρατών μεταξύ τους, αλλά και από μέσα, και κυρίως από μέσα. Γιατί με τον παγκόσμιο πόλεμο έγινε πιο χτυπητή και πιο συνειδητή και μια άλλη αντίφαση,

Σκληρός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης στην Ιένα, 1907

ενδοκρατική αυτή. Ο ξιπασμός, η άγνοια, η αδιαφορία ή η υποτίμηση και η αδικία δεν περιορίζονται στις σχέσεις των λαϊκών ομάδων μεταξύ τους, αλλά χαρακτηρίζουν σε πολλά και τις σχέσεις που έχουν οι διάφορες κοινωνικές τάξεις και ομάδες μέσα στο ίδιο εθνικό ή κρατικό συγκρότημα. Ο ενδοκρατικός ανθρωπισμός φάνηκε πως ήταν σε πολλά, λόγια μονάχα. Την αντίφαση αυτή την είχαμε αλλού εντονώτερη και αλλού μικρότερη, ακόμη και στην παιδεία, και προπάντων στην οργάνωσή της. Η μέση παιδεία ήταν για λίγους, που τους είχε ευνοήσει όχι το φυσικό τους, αλλά η τύχη, γιατί έτυχε δηλ. να έχουν τα οικονομικά μέσα. Για το λαό ήταν μόνο η δημοτική παιδεία, κι' αυτή κατ' εξοχήν στα Βαλκάνια λιγόχρονη και φτωχή έδινε μονάχα λίγα ψίχουλα στα παιδιά, πολλά πεινασμένα και αρρωστιάρικα. Τέτοια συνείδηση – δυναμωμένη από επανάσταση εσωτερική σε χώρα

μεγάλη όπου οι αντιθέσεις ήταν οξύτατες- κλόνισε ακόμα περισσότερο τις ηθικές προπάντων αξίες, έφερε με τις αντιθέσεις χάος ηθικό, και μαζί με το σώριασμα της εθνικής αγωγής κλονίστηκε σε πολλούς ακόμα και το βαθύτερο νόημα του εθνισμού. Όχι μόνο η εθνική αγωγή με το περιεχόμενο που είδαμε πρέπει να λείψη, αλλά και η εθνική ομάδα -και όπου ακόμα έχει αυθύπαρχτη οργάνωση- να διαλυθή, ο εθνισμός να παραμερίση εμπρός σ' έναν καθολικό ανθρωπισμό.

4. Τέτοιος κλονισμός είχε τον αντίχτυπό του και στο σχολείο, και το σχολείο γενικά τρικλίζει σήμερα αβέβαιο έχοντας χάσει την πίστη του. Το έργο του, οι δάσκαλοί του και τα παιδιά του ζουν σε χάος, όπου πετιούνται από τη μιαν άκρη στην άλλη, ενώ οργανωμένες ομάδες, που τις χωρίζουν οι πιο μεγάλες αντιθέσεις, γυρεύουν να κατάχτήσουν την παιδεία, να την κάνουν όργανο τους. Τι έχει να κάμη η παιδεία σε τέτοια κατάσταση; Σύμφωνα με το θέμα μου θα περιορίσω την απάντησή μου στην εθνική μόρφωση, αν και τέτοιος περιορισμός είναι δύσκολος και κάποτε αδύνατος μέσα στη συνύφανση που είναι μπλεγμένα τα κοινωνικά φαινόμενα. Θα κρατήση η παιδεία την εθνική μόρφωση με το περιεχόμενο που είχε πριν, όπως το θέλουν ακόμα μερικοί κύκλοι, ή προχωρώντας στην άλλη άκρη θ' αρνηθή γενικά κάθε εθνική μόρφωση; Και στα δυο ερωτήματα η απάντηση είναι αρνητική.

Η ανθρώπινη ζωή, όσο φτάνει η ιστορία, πάντα φανερωνόταν με ορισμένο ομαδικό χρώμα και όχι αχρωμάτιστη. Και πολύ περισσότερο σήμερα η ανθρωπότητα δεν είναι αχρωμάτιστη και ανοργάνωτη μάζα, ένα τυχαίο άθροισμα ανθρώπων, παρά ένα σύνολο από διάφορους λαούς. Στην προσπάθεια που κάνει καθένας τους για να συντηρήση τον εαυτό του, πραγματώνει η ανθρωπότητα το ένστικτο για τη δική της αυτοσυντήρηση.

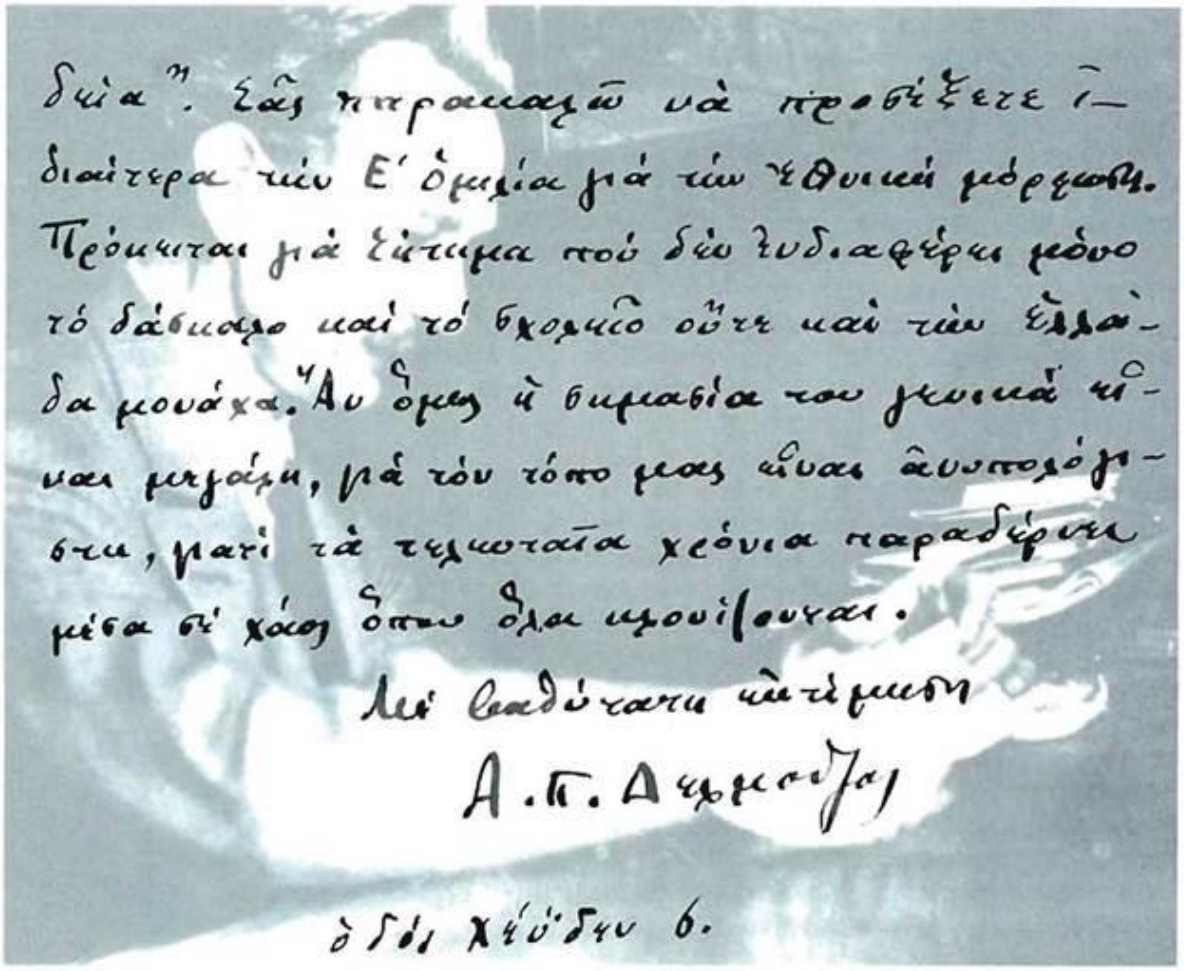

Στον καθένα τα μέλη του έχουν πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, και αυτά τους ορίζουν μια ξεχωριστή ψυχολογία και ιδιοσυγκρασία, την εθνική τους φυσιογνωμία. Με τα στοιχεία αυτά είναι ζυμωμένη όλη η ύπαρξη του ατόμου, μ' αυτά αισθάνεται, σκέπτεται, ζει. Γι' αυτό ο κάθε ανθρωπος ζει αληθινά και εντατικά τον εαυτό του κυρίως στον τόπο, στο έθνος, που ασύνειδα τον έχει μορφώσει. Το ίδιο και ο ανθρώπινος πολιτισμός δεν είναι κάτι αόριστο και αχρωμάτιστο, αλλά η συνισταμένη από εθνικούς πολιτισμούς. Ανθρώπινη γλώσσα είναι η τουρκική, η βουλγαρική, η σερβική, η ελληνική κτλ. και όχι η εσπεράντο. Στους εθνικούς πολιτισμούς έχει αποθέσει η ανθρωπότητα τους θησαυρούς της, και σ' αυτούς βρίσκομε ζωντανές τις ανθρωπιστικές αξίες, όσες δηλαδή δεν αντιμάχονται την ηθική.

Από τα παραπάνω βγαίνει πως ο εθνισμός δεν είναι αυθαίρετο δημιούργημα της φαντασίας ή απλή

υπηκοότητα που μπορούμε να την πετάξωμε ή να την αντικαταστήσωμε όπως εμείς θέλομε. Γιατί κανένας μας δεν μπορεί να ξεριζώση τον εαυτό του, την υπόστασή του, τη ζωή του. Και ακόμα βγαίνει πως δεν μπορεί να σταθή, ούτε να νοηθή καν μόρφωση, και πολύ λιγώτερο παιδεία, που να μην έχη εθνικό χρώμα, που να μην είναι εθνική. Το άτομο μόνο και μόνο γιατί γεννιέται και μεγαλώνει σε ωρισμένη λαϊκή ομάδα και τόπο, παίρνει βαθύτατα εθνική σφραγίδα, μορφώνεται εθνικά και χωρίς το σχολείο.

5. Έτσι περιεχόμενο της εθνικής αγωγής γίνεται η συστηματική καλλιέργεια των αγαθών του πολιτισμού και η συστηματική γνώση του τόπου απ' όλες του τις απόψεις. Η παιδεία όμως, αν θέλη να πετύχη το σκοπό της και να βοηθήση για ένα καλύτερο μέλλον και του τόπου της και της ανθρωπότητας, πρέπει και στο αυτονόητο αυτό περιεχόμενο να δουλέψη με ωρισμένες αρχές που πηγάζουν από το σκοπό της, και την έννοια της εθνικής αγωγής να τη βαθύνη και την πλατύνη. Να την πλατύνη και προς τα μέσα και έξω από τα σύνορα των λαών.

Όσο φτωχή και αν είναι η πραγματικότητα όπου δουλεύει ένα σχολείο, το δάσκαλο του πρέπει να τον εμπνέη ένα ιδανικό: ο ανθρωπισμός, ο καθολικός ανθρωπισμός. Να βοηθάη κι' αυτός με το έργο του να υψώνεται ολοένα και περισσότερο η ανθρώπινη ζωή και ο πολιτισμός της. Ένα ιδανικό χωρίς τέρμα, γιατί δεν έχει τέρμα ο δρόμος της ανθρώπινης ψυχής. Σ' αυτόν ένας δρόμος φέρνει: η σωστή εθνική μόρφωση. Γιατί ανθρωπότητα είναι όλοι οι λαοί μαζί, και η ζωή της υψώνεται όταν ανεμπόδιστη και αυθύπαρχτη η κάθε εθνική ομάδα αγωνίζεται για την εσωτερική της ανάπτυξη, και πιο πέρα για το ιδανικό της εγώ. Και δεν υπάρχει ομάδα που από τη δική της άποψη, με το δικό της τύπο, να μη βάζη ένα πολύτιμο πετράδι στον κοινό

σκοπό όλων. Η καθεμιά τους κρύβει μέσα της άπειρα στοιχεία, που κανείς δεν ξέρει τι μπορεί να δώσουν. Όταν όμως το ένα έθνος εμποδίζη την ατομική, την ιδιότυπη ανάπτυξη του άλλου, όταν του πατά την αυθυπαρξία του, εμποδίζει την ανθρώπινη γενικά ζωή να υψωθή, καταστρέφει τον κοινό σκοπό, το δικό του σκοπό. Γι' αυτόν φτάνει η αυτοσυντήρησή του και η εντατική καλλιέργεια του εαυτού του. Έτσι στην κάθε εθνική ομάδα οι άλλες δεν είναι, δεν πρέπει να είναι αδιάφορες ή εχθρικές, παρά συνεργάτες που αγωνίζονται για τον ίδιο σκοπό, συνεργάτες που πρέπει να τους γνωρίση, να τους εκτιμήση σωστά και να τους βοηθήση.

6. Έτσι βλέπω το νόημα της εθνικής αγωγής, της συστηματικής προσπάθειας για τη μόρφωση του ατόμου και του λαού με απώτερο σκοπό τον καθολικό ανθρωπισμό. Είναι μια προσπάθεια που θ' απλώνεται από τα μέσα προς τα έξω με ψυχολογική αναγκαιότητα, όταν και μέσα στο κράτος, στις σχέσεις ατόμων και ομάδων μεταξύ τους, είναι ουσιαστική και στηρίζεται σε πράγματα. Μ' αυτόν βέβαια τον τρόπο το νόημα της εθνικής αγωγής απλώνεται και έξω από τα όρια και τη δύναμη του σχολείου, και βάζει σκοπό που πρέπει να τον υπηρετήσουν και

Ο Δελμούζος με τη σύζυγο του στην Ελβετία, 1909.

να συνεργαστούν γι' αυτόν και άλλοι πολλοί παράγοντες, ο καθένας από τη δική του άποψη. Μέσα σ' αυτούς ένας από τους σημαντικούς είναι η παιδεία και η άποψή της. Αυτή, αν και οι αντιθέσεις και οι δυσκολίες που παρουσιάζει η σημερινή πραγματικότητα για τέτοιο δρόμο είναι τεράστιες, μπορεί παρ' όλα αυτά να δουλέψη πιο αποτελεσματικά από τους άλλους, γιατί πηγαίνει στο βάθος, στην πηγή των αντιθέσεων, στην ανθρώπινη ψυχή και τις αδυναμίες της. Φτάνει μόνο να σταθή στέρεα στη δική της άποψη και στο δικό της έργο. Και δικό της έργο είναι η ψυχική καλλιέργεια του ανθρώπου, κάτι δηλαδή που δεν γίνεται απότομα από τη μια μέρα στην άλλη, αλλά είναι αδιάκοπη προσπάθεια που δε βρίσκει ποτέ τα όριά της. Για την παιδεία βήμα το βήμα θα υψώνεται η ανθρωπότητα, όσο πιο πολύ θα δουλεύεται η ψυχή του ανθρώπου και όσο βαθύτερα θα ποτίζεται με την αγάπη και την καλοσύνη.

7. Σύμφωνα με τέτοιο πνεύμα και κατεύθυνση έχει να συμμορφωθή η διδασκαλία στα ιστορικοφιλολογικά προπάντων μαθήματα. Αγγίζω μόνο το ζήτημα των αναγνωστικών βιβλίων, για να επιμείνω περισσότερο στο πρόβλημα της ιστορίας που είναι και πολύ δυσκολώτερο. Τ' αναγνωστικά των σχολείων πρέπει ν αφήσουν υλικό που εμποδίζει τη σωστή εκτίμηση και του εαυτού μας και των άλλων, και από την άλλη μεριά να περιλάβουν υλικό πολύτιμο, που ασφαλώς έχει ο πολιτισμός κάθε τόπου, αλλά τώρα μένει ανεκμετάλλευτο. Στη μέση μάλιστα παιδεία, όσο και αν κέντρο θα είναι ο εθνικός πολιτισμός κάθε τόπου, το υλικό πρέπει ν' απλώνεται και σε νεώτερους πολιτισμούς άλλων λαών. Αυτό γίνεται βέβαια εν μέρει και τώρα με τη διδασκαλία της ξένης γλώσσας και μεγάλων ξένων λογοτεχνημάτων στα γυμνάσια. Σε μας όμως μπορεί ν' απλωθή και στους δικούς μας τους βαλκανικούς πολιτισμούς, και να παίρνη ο ένας από τον άλλον υλικό χαρακτηριστό και

με ξεχωριστή μορφωτική σημασία. Και πιο πολύ ακόμα: θα μπορούσαν να μεταφραστούν ύστερα από συνεννόηση των ειδικών διαλεχτά έργα από το βαλκανικό πολιτισμό επίτηδες για τις σχολικές βιβλιοθήκες. Μ' αυτόν τον τρόπο θα βοηθηθή πολύ και το μάθημα της ιστορίας.

Στο μάθημα της ιστορίας πρέπει να γίνει μεγαλύτερη και πιο ουσιαστική αλλαγή. Πρέπει να λείψη η αποκλειστικότητα, η μονομέρεια και ο υποκειμενισμός.

8. Εκτός από τη διδασκαλία και την άλλη ζωή του σχολείου, όπως δόθηκε σε γενικές γραμμές παραπάνω, το ίδιο πνεύμα μπορούν ακόμη να το υπηρετήσουν και άλλα μέτρα, καθώς π.χ. από καιρό σε καιρό ειδικά εκπαιδευτικά συνέδρια της Βαλκανικής, ταξίδια των εκπαιδευτικών στις γειτονικές χώρες, ακόμα και των φοιτητών κτλ., μέτρα που από καιρό αλλού έχουν αρχίσει να τα εφαρμόζουν. Το κύριο όμως είναι παντού ν' αλλάξη για το σχολείο το νόημα της εθνικής αγωγής, αίτημα κάθε άλλο παρά ουτοπιστικό. Γιατί στηρίζεται σε μια κοινή συνείδηση, που από καιρό έχει ξυπνήσει και που ολοένα γίνεται εντονώτερη και γυρεύει ανήσυχη να βρη την πιο σωστή ενδοκρατική και διεθνική μορφή της. Είναι η συνείδηση που στηρίζεται στην αρχή πως ο κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να ζήση και ν' αναπτύξη ελεύθερα τον εαυτό του και πως όλοι οι ανθρωποι έχουν το ίδιο δικαίωμα στη ζωή. *

■ **ανθρωπισμός:** 1) Η αντίληψη της Αναγέννησης ότι η σωματική, η πνευματική και η ψυχική αγωγή του ανθρώπου πρέπει να στηρίζονται στη μελέτη της ελληνικής και της λατινικής αρχαιότητας. Δηλαδή σκοπό του έχει ο ανθρωπισμός (απόδοση στα Ελληνικά του ανα-

* Διατηρήθηκε η ορθογραφία του κειμένου.

γεννησιακού όρου ουμανισμός) να μελετήσει τον αρχαίο κλασικό κόσμο πάνω στην ορθολογική και κριτική του διάσταση και να υψώσει με τις αξίες που εκείνος καλλιέργησε το ανθρώπινο πνεύμα. Αυτές οι σπουδές στη Δυτική Ευρώπη ονομάστηκαν humanitatis studia (ανθρωπιστικές σπουδές). Ειδικότερα ο όρος ουμανισμός αποτελεί μεταφορά στην ελληνική γλώσσα του λατινογενούς όρου humanismus, ο οποίος προήλθε από το επίθετο humanus -a –um (ανθρώπινος, η, ο), το οποίο, πάλι, προήλθε από το ουσιαστικό homo, -inis(= άνθρωπος). 2) Τρόπος σκέψης που δίνει έμφαση στον άνθρωπο, στις αξίες του και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων του. "Ανθρωπισμός θα ειπεί, λέει ο Δελμούζος, να πλάθουμε ανθρώπους με γερό και ωραίο σώμα, με καθαρό στοχαστικό νου, με δυνατή θέληση και σεβασμό και αγάπη στους συνανθρώπους των". 3) Παράλληλα, όμως, ο ανθρωπισμός είναι και στάση ζωής που θεωρεί τον άνθρωπο πρώτη αξία της ζωής.

▸ Συζητήστε τον ενδοκρατικό και τον καθολικό ανθρωπισμό, όπως προκύπτουν από την εισήγηση που μελετάτε.

■ Εθνισμός: Όρος που πλάστηκε από το ουσιαστικό έθνος στις αρχές του 19ου αιώνα. Δηλώνει τον αγνό πατριωτισμό, τη φιλοπατρία, τη συνείδηση ότι ανήκουμε σε κάποιο έθνος και μαζί το πατριωτικό αίσθημα που εκπηγάζει από αυτήν τη συνείδηση. Γνώρισμά του βασικό είναι η προσήλωση στα ιδεώδη ενός έθνους, χωρίς, ωστόσο, να περιφρονούνται ως υποδεέστερα τα άλλα έθνη. Δεν παρουσιάζει επεκτατικές τάσεις. Πρόκειται για αντίληψη που διακρίνεται από ευγένεια και υγεία κοινωνική. Δεν διαιρεί τους λαούς, αλλά τους ενώνει.

■ Εθνικισμός: Προέρχεται από το όνομα εθνικός, το οποίο ανάμεσα στις άλλες σημασίες είχε αποκτήσει, από την αρχαιότητα ακόμη και τη σημασία του ειδωλολάτρη. Εθνικοί ονομάστηκαν κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους οι ειδωλολάτρες, και μάλιστα οι Έλληνες. Στην Παλαιά Διαθήκη εθνικοί λέγονταν όσοι ανήκαν στα έθνη, ήταν δηλαδή οι άλλοι λαοί της γης εκτός από τον λαό του Ισραήλ, ο οποίος διεκδικούσε για τον εαυτό του τον "έναν και αληθινό Θεό". Η ηθελημένη αυτή διάκριση συσπείρωνε τους Εβραίους. Από τη φύτρα του, επομένως, ο εθνικισμός έφερε φορτίο αρνητικό: σήμα θρησκευτικού φανατισμού.

Σήμερα ο όρος εθνικισμός σημαίνει την παθολογική προσήλωση στο έθνος και στα εθνικά ιδεώδη και όταν ακόμη αυτά πραγματώνονται σε βάρος των άλλων εθνών. Χωρίζει, έτσι, τα έθνη σε ανώτερα και κατώτερα και δηλώνει τις επεκτατικές προθέσεις. Ωστόσο ο εθνικισμός με την υποχώρηση του **εθνισμού** φορτίστηκε και θετικά. Πάντως, μετά τη δεκαετία του 1980, ύστερα από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και την αναβίωση των κάθε είδους εθνικισμών που συγκλόνισαν και συγκλονίζουν τον κόσμο, επανέρχεται ο όρος **εθνισμός**, για να δηλώσει τον αγνό πατριωτισμό. Ανακτά ο εθνισμός το χαμένο έδαφος, ενώ ο **εθνικισμός** περιορίζεται στην πρώτη του σημασία την αρνητική: δηλώνει τις επεκτατικές βλέψεις και τάσεις. Συνώνυμος του εθνικισμού είναι ο **σοβινισμός.** Δηλώνει κι αυτός τον φανατικό πατριωτισμό, ο οποίος συνοδεύεται από βλέψεις και τάσεις επεκτατικές, Ο όρος πλάστηκε από το όνομα του Γάλλου εθνικιστή N. Chauvin, ο οποίος έζησε κατά την εποχή του Μ. Ναπολέοντα.

▸ Χρησιμοποιήστε μέσα σε φράσεις / προτάσεις / περιόδους λόγου ή και μέσα σε ευρύτερα κείμενα τις λέξεις: εθνικός, εθνικισμός, εθνικιστής /εθνικίστρια, εθνικιστικός, εθνικοποίηση, εθνικοαπελευθερωτικός, εθνικοσοσιαλισμός, εθνολογία, εθνογραφία, διεθνής, διεθνιστής, διεθνισμός. Συμβουλευτείτε, όπου χρειάζεται, λεξικό.

▸ Συνόδευσε όσο μπορείς περισσότερα ουσιαστικά με το επίθετο **εθνικός**. Παραδείγματα: εθνικές παραδόσεις, εθνικό πένθος, εθνικός δρυμός, εθνικός ύμνος, εθνική άμυνα, εθνική οικονομία... Συνέχισε.

▸ Ο τρόπος με τον οποίο διαπαιδαγωγούνται και σήμερα ακόμη οι μαθητές στα σχολεία του κόσμου δεν είναι, κατά τον Δελμούζο, ο ενδεδειγμένος για την προσέγγιση των λαών, και για την πνευματική και την ειρηνική τους συμβίωση. Είναι αρνητικός. Μπορείτε να πείτε γιατί; Αναπτύξετε, εν συνεχεία, σε γραπτό λόγο, με ποιον τρόπο προτείνει ο Δελμούζος να σβήσει αυτός ο αρνητισμός, με ποιον τρόπο, δηλαδή, προτείνει να αλλάξει το αρνητικό κλίμα που επικρατεί στα σχολεία των κρατών ποια μέτρα οφείλουν να πάρουν οι λαοί, ώστε να δημιουργηθούν στα σχολεία τους οι κατάλληλες προϋποθέσεις για έναν καθολικό ανθρωπισμό.

▸ Συζητήστε το θέμα εθνισμός και καθολικός ανθρωπισμός. Ποιο νόημα έχουν οι λόγοι του Δελμούζου: "Δεν μπορεί να σταθεί, ούτε να νοηθεί καν μόρφωση, και πολύ λιγότερο παιδεία, που να μην έχει εθνικό χρώμα, που να μην είναι εθνική".

▸ Ο Δελμούζος κλείνει την εισήγησή του με τα λόγια: "Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να ζήσει και να αναπτύξει ελεύθερα τον εαυτό του και όλοι οι άνθρωποι έχουν το ίδιο δικαίωμα στη ζωή. Πώς βρίσκετε αυτήν τη θέση για την εποχή της; Πέρασαν από τότε εβδομήντα χρόνια ισχύει σήμερα; Θα είχατε να προτείνετε μιαν άλλη θέση περισσότερο προχωρημένη; Έκαμε βήματα ο άνθρωπος στο χρόνο που πέρασε; Δείτε το θέμα με φόντο τα σημερινά Βαλκάνια. Προσπαθήστε να καταλάβετε. Συζητήστε. Αιτιολογήστε τις θέσεις σας. Αναλύστε την κατάσταση.

Και κάτι ακόμη. Νομίζετε ότι μπορεί να βοηθήσει τη συζήτησή σας η άποψη του Δελμούζου ότι ο σημαντικότερος παράγοντας, που μπορεί να συντελέσει στη μόρφωση των ατόμων και των λαών με απώτερο σκοπό άτομα και λαοί να πορευτούν προς τον καθολικό ανθρωπισμό, είναι η παιδεία; "Δικό της έργο, θα πει, είναι η ψυχική καλλιέργεια του ανθρώπου, κάτι δηλαδή που δε γίνεται απότομα από τη μια μέρα στην άλλη, αλλά είναι αδιάκοπη προσπάθεια που δε βρίσκει ποτέ τα όριά της. Για την παιδεία βήμα το βήμα θα υψώνεται η ανθρωπότητα, όσο πιο πολύ θα δουλεύεται η ψυχή του ανθρώπου και όσο βαθύτερα θα ποτίζεται με την αγάπη και την καλοσύνη".

■ Αναπτύξτε μία από τις δύο ακόλουθες προτάσεις:

▸ Παρουσιάστε συνοπτικά σε συνεχή λόγο: ποιο είναι το πρόβλημα που θέτει ο εισηγητής με την εισήγησή του, ποια λύση προτείνει, πώς μεθοδεύει αυτήν τη λύση και ποια επιχειρήματα επικαλείται. Ποια είναι η δική σας θέση απέναντι στο πρόβλημα και απέναντι στη θέση του εισηγητή: συμφωνείτε μαζί του;

διαφοροποιείστε; διαφωνείτε; Σε κάθε περίπτωση αιτιολογήστε τη θέση σας.

- Παρουσιάστε συνοπτικά και σε συνεχή λόγο τις θέσεις, τη συλλογιστική και τις προτάσεις του Δελμούζου, που θα βοηθήσουν την προσέγγιση των σχολείων και των λαών της γης.

- Αναζητήστε και παρουσιάστε την αποδεικτική διαδικασία του κειμένου.

- Υπογραμμίστε και αναλύστε τις ειδικές λέξεις με τις οποίες πλέκεται ο εννοιολογικός ιστός του κειμένου: εθνισμός, ανθρωπισμός, εθνική αγωγή....Συνεχίστε.

- Αναζητήστε το δομικό διάγραμμα της εισήγησης.

- Αναζητήστε και αξιολογήστε πέντε διαρθρωτικές λέξεις ή φράσεις που διαρθρώνουν πέντε συνεχόμενες παραγράφους.

- Συζητήστε διεξοδικά αν η εισήγηση αυτή του Δελμούζου θα μπορούσε να έχει θέση, αν δηλαδή θα είχε ενδιαφέρον, σε μια σημερινή Βαλκανική Διάσκεψη. Εξετάστε δηλαδή αν τα σημερινά πολιτικά, πολιτιστικά, εκπαιδευτικά κτλ. δεδομένα την καθιστούν αναγκαία και επίκαιρη.

■ Παρατηρεί ο Αλέξανδρος Δελμούζος: "Υπερτίμηση του εαυτού μας, εθνικό μονοπώλιο κάθε αρετής, ξιπασμός εθνικός, αδιαφορία ή υποτίμηση και πιο πολύ περιφρόνηση των άλλων, μίσος ή εκδίκηση, αυτό ήταν συχνότατα το κύριο περιεχόμενο της εθνικής αγωγής". Είναι, όπως ξέρετε, ίσως, μια παρατήρηση ρεαλιστική· πρόκειται για μια πραγματικότητα που ταλάνιζε και ταλανίζει όλους τους λαούς. Γι' αυτό και όλοι μαζί είναι ανάγκη να κάνουν παράλληλα βήματα, συγχρόνως, για να απεγκλωβιστούν από τα δεσμά της εθνικής αγωγής αυτού του είδους.

Αυτό είναι αλήθεια. Όπως αλήθεια είναι ότι η εθνική αγωγή στα ολοκληρωτικά καθεστώτα αποκτούσε, και αποκτά, τη διάσταση της απροκάλυπτης προπαγάνδας. Στις περιπτώσεις αυτές δε μιλούμε πια για εθνική αγωγή. Δε μιλούμε καν για αγωγή ή για παιδεία. Μιλούμε για ανεπίτρεπτη προπαγάνδα, για βάναυση κακομεταχείριση των παιδιών από το ίδιο το κράτος, για καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κι αυτό θα δοκιμά-σουμε να προσεγγίσουμε τώρα.

■ Σε προηγούμενη συζήτησή μας (σ. 77 / 208-209) προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Μπρεχτ αποδιάρθρωνε τα ναζιστικά κείμενα και έφερνε στο φως την αλήθεια που αυτά περίτεχνα συσκότιζαν. Δεν θα ζητούσαμε, βέβαια, για ευνόητους λόγους, να κάνετε κι εσείς το ίδιο στα παρακάτω κείμενα. Αν και θα μπορούσατε να το δοκιμάσετε, εφόσον αυτό σας ευχαριστούσε. Σας προτείνουμε,

ωστόσο, να τα μελετήσετε προσεκτικά ως προς τα περιεχόμενα και τη γλώσσα τους.

Από αυτά, τα κείμενα I, III, V είναι ανθολογημένα από ελληνικό σχολικό αναγνωστικό, το οποίο διδασκόταν στο δημοτικό σχολείο κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά (1936-1940) τα άλλα τρία (II, IV, VI) είναι παρμένα από αλβανικό αναγνωστικό του δημοτικού σχολείου, το οποίο διδασκόταν σε ελληνόπουλα της Αλβανίας κατά την περίοδο της δικτατορίας, την οποία είχε επιβάλει σ' αυτήν τη χώρα ο Ενβέρ Χότζια αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Από την πρώτη κιόλας επαφή σας με τα κείμενα θα διαπιστώσετε ότι ελληνικά και αλβανικά μοιάζουν μεταξύ τους όπως οι σταγόνες του νερού. Είναι, άλλωστε, όλα, ανεξάρτητα από εθνικότητα, διαποτισμένα από το πνεύμα του ολοκληρωτισμού. Τα περιεχόμενά τους συγκροτούνται από θέματα (καθεστωτικές επετειακές γιορτές και πανηγύρεις, προγραμματισμός και δημιουργία έργων, ύμνοι εγκωμιαστικοί του καθεστώτος κτλ.) κοινά και προσφιλή σε όλα τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, και χαρακτηρίζονται από τον τρόπο με τον οποίο οι δικτατορίες περνούν με την προπαγάνδα τη βούλησή τους και προβάλλουν τα "έργα" τους. Η γλώσσα τους, πάλι, διακρίνεται από γλυκερούς τόνους, δογματικότητα, ύποπτο εθνικισμό, επίμονη ηθικολογία, διακρίνεται δηλαδή από τα γνωρίσματα της εξουσιαστικής γλώσσας. Προσέξτε ιδιαίτερα την υποκριτικά και παραπλανητικά φιλική και οικεία γλώσσα με την οποία εκφράζονται και κολακεύουν τους λαούς οι δικτατορίες, ενώ είναι γνωστό ότι δεν τους σέβονται, αφού, για να επικρατήσουν, καταλύουν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα και όχι μόνον αυτά.

▶ **Συγκρίνετε τα κείμενα I ("4η Αυγούστου") και II ("Τα Τίρανα γιορτάζουν") ως προς το περιεχόμενο και τη γλώσσα τους και αναζητήστε τους στόχους τους, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους. Ειδικότερα στα κείμενα αυτά συζητήστε:**

- **τι νομίζετε ότι επιδιώκουν οι δικτατορίες με τις εορταστικές εκδηλώσεις τις οποίες, όπως έχει παρατηρηθεί, οργανώνουν συχνά ιδιαίτερα δείτε:**
- **την επίδραση που μπορούν αυτές να ασκήσουν στις παιδικές ψυχές·**
- **πόσο φανταχτερό και πόσο αγνό προβάλλει το εορταστικό σκηνικό τους, και δοκιμάστε να σύρετε την αυλαία, για να δείτε τι κρύβεται πίσω από αυτό και κάτω από τα αθώα λόγια γονέων και παιδιών·**
- **με πόση ευκολία η δικτατορία παραμερίζει την παιδεία και εισβάλλει στο σχολείο, για να χρησιμοποιήσει χωρίς δισταγμό τον νέο άνθρωπο. Σταθείτε ιδιαίτερα στα σημεία:**

*** "Ήρθε ένας αρχηγός, ο Μεταξάς, και είπε: Έξω... πραγματικά Ελληνόπουλα" του κειμένου I, και**

*** "ΚΟΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ... εγώ σε αγαπώ πολύ " του κειμένου IV. Δείτε ακόμη:**

- **την προβολή του δικτάτορα και τον αφανισμό όλων των άλλων·**
- **την ιδιαίτερη σχέση που επιδιώκουν οι δικτατορίες να δημιουργήσουν ανάμεσα στον δικτάτορα και στους νέους·**
- **τον αυθαίρετο τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται το παρελθόν της Χώρας, για να υπηρετήσει τη νέα κατάσταση.**

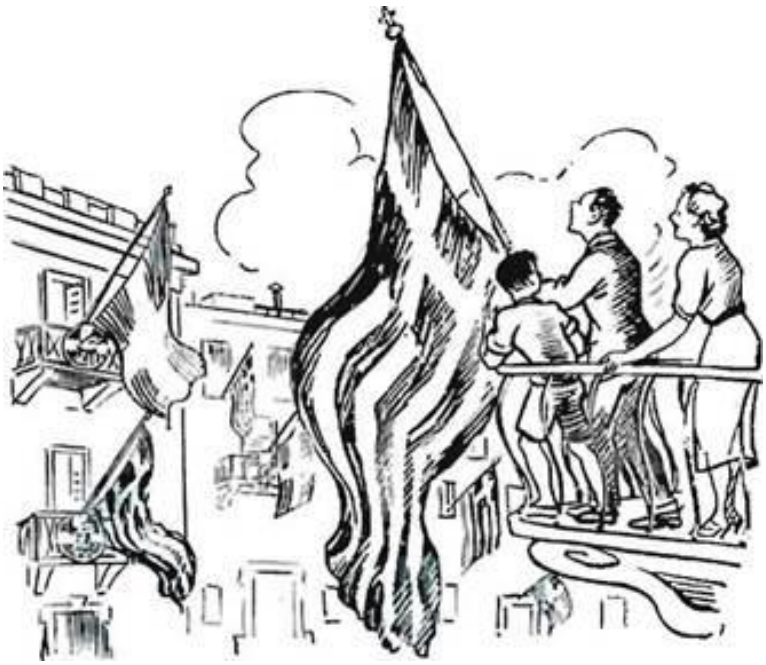

I

4η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

- Μητέρα, λέει ο Γιώργος μπαίνοντας στο σπίτι λαχανιασμένος, σήμερα όλα τα σπίτια και τα καταστήματα γέμισαν από σημαίες. Οι δρόμοι φαίνονται σα δάση γαλανόλευκα. Γιατί, μητέρα;

-Μα δεν το ξέρεις πως αύριο έχομε μια μεγάλη γιορτή;

Σε λίγο θα φέρη κι ο πατέρας σου μια Σημαία να την κρεμάσωμε στην ταράτσα μας. Τα μπαλκόνια και τα παράθυρα όλης της Ελλάδας θα είναι αύριο σημαιοστολισμένα.

- Γιατί, μητέρα; ρωτά και πάλι ο μικρός Γιώργος.

- Εγώ, το ξέρω, μητέρα, πετάγεται ο μεγαλύτερος αδερφός, ο Τάκης.

- Πες του λοιπόν εσύ, Τάκη, λέει η μητέρα.

- Σαν αύριο, λέγει ο Τάκης, δηλ. στις 4 Αυγούστου 1936, έγινε ένα μεγάλο θαύμα. Ήρθε ένας Αρχηγός, ο Μεταξάς και είπε: Έξω όλοι εκείνοι, που δεν ξέρουν τι θα ειπή να κάμουν καλό στην Πατρίδα τους! Τώρα θα κυβερνήσω εγώ και θα βάλω κάθε πράμα στη θέση του. Μαζί με το Βασιλιά μας θα κάμω την Ελλάδα μεγάλη. Θα κάμω τα παιδιά της πραγματικά Ελληνοπούλα.

- Βέβαια, λέει η μητέρα, αυτό είναι. Γι' αυτό αύριο θα γίνη μεγάλο πανηγύρι στην Αθήνα. Απ' όλη την Ελλάδα θα μαζευτούν παιδιά της Νεολαίας και αντιπρόσωποι απ' όλες τις γωνίες, για να χαιρετήσουν τον Αρχηγό μας. Η 4η Αυγούστου άλλαξε την όψη της Ελλάδας. Θα τη θυμούμαστε μ' ευγνωμοσύνη και κάθε χρόνο θα τη γιορτάζωμε ακόμη καλύτερα. Εσείς, μάλιστα τα παιδιά πρέπει να γιορτάζετε με μεγαλύτερη χαρά, γιατί ο Αρχηγός μας εσάς αγαπάει περισσότερο και θέλει να γίνετε, όταν μεγαλώσετε, πραγματικοί Έλληνες σαν τους προγόνους μας, για να δοξάσετε την Πατρίδα μας.

II

ΤΑ ΤΙΡΑΝΑ ΓΙΟΡΤΑΖΟΥΝ

Ο λαός είχε συγκεντρωθεί μπροστά στο Παλάτι της Μόρφωσης. Ήταν νέοι και νέες, γερόντοι και γριές. Είχαν έρθει και οι μαθητές των σχολείων. Όταν βγήκε ο σύντροφος Ενβέρ, όλοι φώναξαν:

ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ! ΕΝΒΕΡ ΧΟΝΤΖΙΑ!
ΚΟΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ! ΚΟΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ!

ΖΗΤΩ Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ! ΟΥΡΡΑΑΑΑ!.....

Ένα παιδάκι φώναξε: Θείε Ενβέρ, εγώ σε αγαπώ πολύ!

Εμείς αγαπούμε πολύ το θείο Ενβέρ

Τά Τίρανα γιορτάζουν

Ὁ λαός εἶχε συγκεντρωθεῖ μπροστά στό Παλάτι τῆς Μόρφωσης. Ἦταν νέοι καί νέες, γεροντοι καί γριές. Εἶχαν ἔρθει καί οἱ μαθητές τῶν σχολείων.

Ὅταν βγῆκε ὁ σύντροφος Ἐνβέρ, ὅλοι φώναξαν:

ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ! ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ!
ΚΟΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ! ΚΟΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ!
ΖΗΤΩ Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ!
ΟΥΡΡΑΑΑΑ!...

Ἕνα παιδάκι φώναξε: Θεῖε Ἐνβέρ, ἐγώ σέ ἀγαπῶ πολύ!

Ἐμεῖς ἀγαποῦμε πολύ
τό θεῖο Ἐνβέρ

▶Παραλληλίστε τα κείμενα III ("Η πεδιάδα των Σερρών") και IV ("Ο κάμπος της Δρόπολης") και σχολιάστε τα:

- ποιοι είναι οι πομποί τους, οι αποδέκτες τους, οι επιδιωκόμενοι σκοποί τους και πώς τους πραγματοποιούν·
- αναλύστε τα δομικά τους διαγράμματα. Παρατηρήστε π.χ. τους δύο βασικούς σπονδύλους του κειμένου III οι οποίοι αρθρώνονται στον άξονα του χρόνου (τότε... τώρα... κατακλείδα) και ζητήστε τα ανάλογα δομικά στοιχεία στο κείμενο IV (τότε... τώρα... κατακλείδα)·
- παρατηρήστε, πάλι, τα περιεχόμενα, τις γλωσσικές ποικιλίες και τα δομικά διαγράμματα των δύο κειμένων και εξηγήστε πού μπορούν να οφείλονται οι εντυπωσιακές ομοιότητές τους. Μοιάζουν τα κείμενα σαν να είναι βγαλμένα με το ίδιο πατρόν, σαν να έχουν κατασκευαστεί στο ίδιο εργαστήριο.

Όπως αντιλαμβάνεστε, είναι ανάγκη να εξετάσετε τους πομπούς, τους δέκτες, τα θέματα, τους επιδιωκόμενους στόχους και τα συναφή. Πάντως χρήσιμο είναι να ξέρετε ότι όλες οι δικτατορίες μοιάζουν και όταν ακόμη ανήκουν σε διαμετρικά αντίθετες παρατάξεις. Έτσι η δικτατορία του Ενβέρ Χότζια, που είναι η δικτατορία του προλεταριάτου, συγγενεύει έως που ταυτίζεται με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου, κι ας ήταν πρώτος στόχος της τελευταίας ο διωγμός των προλετάριων κομμουνιστών, δηλαδή ανθρώπων που στην Αλβανία αποτελούσαν τον κοινωνικό ιστό της πρώτης δικτατορίας.

III

ΑΙ ΠΕΔΙΑΔΕΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

Τι ήτο άλλοτε η πεδιάς των Σερρών ένας απέραντος κάμπος, ανοικτός από όλα τα μέρη, δια να δεχθή δύο και τρεις φοράς το έτος το ξεχείλισμα του Στρυμόνος, του Αγγίτου και όλων των χειμάρρων των πέριξ υψωμάτων. Από μίαν έκτασιν 1.180.000 στρεμμάτων, μόνον 440 χιλιάδες έμενον απρόσβλητοι. Όλη η άλλη έκτασις ή κατεκλύζετο από τας πλημμύρας, ή ήτο διαρκώς σκεπασμένη από τα ύδατα των λιμνών και των ελών ή έμενε χέρσος.

Ο κάμπος αυτός της καταστροφής και της δυστυχίας ήλλαξεν όψιν με την εκτέλεσιν των αποστραγγιστικών έργων και οι γεωργοί του σήμερον δύνανται να οργώσουν και την τελευταίαν του σπιθαμήν. Ο γεωργός δεν ποτίζει πλέον αδίκως τον αγρόν του με τον ιδρώτα του ούτε τρέμει από φόβον, όταν ο Στρυμών εξορμά με μανίαν από τας βουλγαρικός φάραγγας προς την πεδιάδα των Σερρών. Η περίοδος των κατακλυσμών και των κατάστροφών έκλεισε, διά να ανοίξη μία νέα περίοδος ευτυχίας, χαράς και προόδου.

IV

μπέ λι κά μπος κο λυ μπώ

ά μπέ λι κά μπο σα α κου μπώ

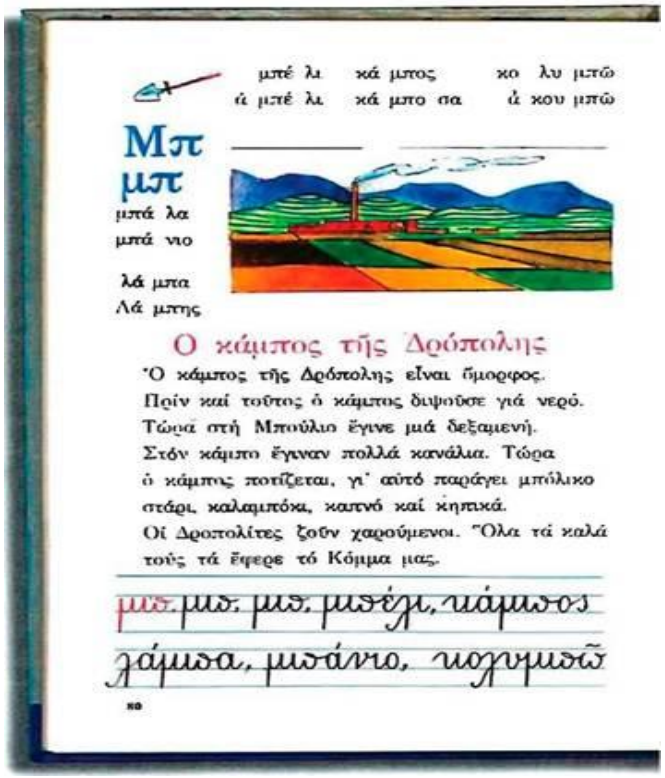

μπά λα

μπά νιο

λά μπα

Λά μπης

Ο ΚΑΜΠΟΣ ΤΗΣ ΔΡΟΠΟΛΗΣ

Ο κάμπος της Δρόπολης είναι όμορφος.

Πριν και τούτος ο κάμπος διψούσε για νερό.

Τώρα στη Μπούλιο έγινε μια δεξαμενή.

Στον κάμπο έγιναν πολλά κανάλια. Τώρα ο κάμπος ποτίζεται, γι' αυτό παράγει μπόλικο στάρι, καλαμπόκι, καπνό και κηπικά.

Οι Δροπολίτες ζουν χαρούμενοι. Όλα τα καλά

τους τά έφερε το Κόμμα μας.

■ Στις βασικές επιδιώξεις των ολοκληρωτικών καθεστώτων είναι να εξανδραποδίσουν τους νέους, δηλαδή, με ιδεολογήματα και ιδεοληψίες και ποικίλους άλλους τρόπους, να κάμψουν τη βούλησή τους και την ηθική τους αντίσταση και την προσωπική τους στάση απέναντι στη ζωή, και να τους μεταβάλουν σε πειθήνια όργανά τους, ώστε να εκτελούν τυφλά τις θελήσεις τους. Με άλλα λόγια τα ολοκληρωτικά καθεστώτα δε σέβονται τον νέο, γιατί γενικά δε σέβονται το άτομο και την ατομική ζωή, όπως δε σέβονται και την παιδεία νοθεύουν τα πάντα, διότι τα πάντα τα υποτάσσουν στη δύναμη της εξουσίας έτσι μόνον αισθάνονται ασφαλή.

Μία από τις πάγιες τακτικές τους π.χ. είναι η οργάνωση των νέων από την τρυφερή τους ακόμη ηλικία σε κατευθυνόμενες ομάδες, όπου με γλώσσα συνθηματική και δογματική, αντιδιαλεκτική και αντικριτική, ασαφή και αόριστη, μεγαλόστομη και εθνικιστική, προσπαθούν να τους χειραγωγήσουν και να τους χρησιμοποιήσουν σύμφωνα με τους σχεδιασμούς τους. Δε λείπουν, φυσικά, από τέτοιους σχεδιασμούς και οι διάφοροι ύμνοι

των νέων, οι οποίοι εγκωμιάζουν το καθεστώς και υψώνουν σε μοναδικό ίνδαλμα τον δικτάτορα. Εννοείται ότι η γλώσσα αυτών των κατάσκευασμένων ύμνων είναι φθηνή, όπως φθηνός είναι και ο στίχος τους και η μουσική τους.

Μ' αυτούς τους ύμνους, που αναπαράγονται πανομοιότυποι σχεδόν από τα διάφορα ολοκληρωτικά καθεστώτα, καλλιεργείται πνεύμα αγελαίο και ομαδικό, ένα πνεύμα στο οποίο οφείλει σε κάθε ευκαιρία να δηλώνει, με λόγο και με έργο, πίστη και αφοσίωση μέχρι θυσίας. Άλλωστε μέσα από την ομάδα το καθεστώς οργανώνει τον νέο, τον κατευθύνει, τον ελέγχει: τον αφομοιώνει.

▸ Ο Ύμνος της Εθνικής Νεολαίας, σ. 136 / 236, είναι ο Ύμνος της Εθνικής Οργάνωσης Νέων, της γνωστής με τα αρχικά Ε.Ο.Ν., στην οποία η δικτατορία της 4ης Αυγούστου είχε οργανώσει τους νέους της Χώρας. Μελετήστε τον προσεκτικά και αναζητήστε τα στοιχεία του περιεχομένου και της γλώσσας που τον συνθέτουν. Αν τον συνθέτουν. Γιατί κύριο χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι η ασυναρτησία και η κενότητα, τις οποίες προσπαθεί ο "συνθέτης" του να καλύψει με λέξεις ηχηρές: πατρίδα τρανή κι ιστορική, εθνική αυγή, ο μεγάλος Κυβερνήτης κτλ. Συνεχίστε την αναζήτηση των ηχηρών γλωσσικών στοιχείων.

Από άποψη περιεχομένου, πάλι, αντικρίζουμε, με την πρώτη ματιά, ένα κείμενο που κραυγάζει, που μεταβάλλει σε φωνές πολύτιμες και σεβαστές αξίες: πατρίδα, Ελλάδα κτλ. Συνεχίστε... θυμηθείτε, ωστόσο, το στίχο του Γ. Σεφέρη:

■ Ελλάς· πυρ! Ελλήνων· πυρ!

Χριστιανών· πυρ!

Τρεις λέξεις νεκρές. Γιατί τις σκοτώσατε;

Τα ίδια θα διαπιστώσετε και στα μέτρα και στους ρυθμούς και στο ύφος αυτού του Ύμνου· ακαταστασία. Από τις τέσσερις στροφές του π.χ. οι δύο πρώτες είναι γραμμένες σε τροχαϊκό μέτρο, ενώ οι άλλες δύο σε ιαμβικό. Στη μέση του ποιήματος έχουμε αλλαγή μέτρου και ρυθμού. Το ίδιο παρατηρούμε και στο ύφος·στη δεύτερη κιόλας στροφή διαπιστώνουμε ότι αλλάζει. Δηλαδή, ενώ με την πρώτη στροφή απευθύνεται στη νεολαία και της μιλάει σε δεύτερο πρόσωπο ("συ απόμεινες. . ."), ξαφνικά από τον πρώτο κιόλας στίχο της δεύτερης στροφής το πρόσωπο γίνεται τρίτο ("την ολόθερμη ψυχή της. . .").

Είναι γνωστό, άλλωστε, με πόση προχειρότητα κατασκευάζονται από στιχοπλόκους αυτοί οι διατεταγμένοι ύμνοι. Τους λείπει η ποιητική έμπνευση, τους λείπει δηλαδή η σπερματική σύλληψη του ουσιώδους και του σημαντικού, γι' αυτό και δεν εκπέμπουν κανένα μήνυμα εκπέμπουν φωνές, όπως είπαμε, διότι σε φωνές έχουν μεταβάλει λέξεις – αξίες, που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην συνείδηση του κάθενός μας. Έτσι με τις αξίες και όχι με τις λέξεις δημιουργούν κλίμα έξαρσης, αναγκαίο στη δικτατορία, για να καλύψει τα κενά της και να παρασύρει τους νέους ανθρώπους.

Αυτές είναι κάποιες σκέψεις τις οποίες μπορείτε να συζητήσετε. Όπως μπορείτε να συζητήσετε την εικόνα που συνοδεύει τον "Ύμνο" και που δείχνει τους τρεις νέους της ΕΟΝ με τις ομοιόμορφες στολές και τον φασιστικό τους χαιρετισμό: τα απαιτούσε όλα αυτό το καθεστώς.

▸ **Σχολιάστε το "ποίημα" VI. Προσέξτε την κατακλείδα του πόσο ασεβεί προς την παιδεία και προς το παιδί, το οποίο προβάλλεται υποδειγματικά ντυμένο και χτενισμένο να χαιρετάει ευτυχισμένο, τη ζωή, τη φύση, το κόμμα και τον δικτάτορα.**

V

Ο ΥΜΝΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Στη γλυκιά μας την πατρίδα
την τρανή κι ιστορική
συ απόμεινες Ελπίδα,
Νεολαία Ελληνική.
Την ολόθερμη ψυχή της
εθνική φωτίζει αυγή
κι ο μεγάλος Κυβερνήτης
πάντα εμπρός την οδηγεί.

Εμπρός για μια Ελλάδα νέα.
Εμπρός μ' ελληνική καρδιά.
Εμπρός περήφανα, γενναία
ναι, της Ελλάδος τα παιδιά.

Εμπρός η δόξα η παλιά μας
να ξαναζήση είναι καιρός
με το μεγάλο Βασιλιά μας
Εμπρός, πάντοτε εμπρός!

Σ. Μεταξάς

VI

λου λού δια

τρα γού δια

τρα γου δώ

τρα γου δούν

δου λιά

που λιά

Καλημέρα!

Πριν βγει ο ήλιος ξυπνώ,
με τα πουλιά τραγουδώ.
Γύρω λουλούδια,
χαρές και τραγούδια.
- Καλημέρα, αν μου πούνε,
- Χαρούμενη μέρα, λέγω γω
και με χαρά τραγουδώ:
"Κόμμα, Ενβέρ, σας αγαπώ! . . ."

Η Ουρανία αγαπάει
πολύ τα λουλούδια

▶ **Συγκρίνετε με τον τρόπο και τη μέθοδο που εσείς θα προτιμούσατε τα δύο κείμενα (V και VI).**

λου λού δια τρα γου δῶ δου λιά
τρα γού δια τρα γου δοῦν που λιά

Καλημέρα!

Πρίν βγεῖ ὁ ἥλιος ξυπνῶ,
μέ τά πουλιά τραγουδῶ.
Γύρω λουλούδια,
χαρές καί τραγούδια.
— Καλημέρα, ἄν μοῦ ποῦνε,
— Χαρούμενη μέρα, λέγω γώ
καί μέ χαρά τραγουδῶ:
«Κόμμα, Ἔνβέρ, σάς ἀγαπῶ!...»

Ἡ Οὐρανία ἀγαπάει
πολύ τά λουλούδια.

ΜΕΣΣΙΑΝΙΣΜΟΣ

Δεν ήξερα πως υπάρχει κάπου κάπου κ' εδώ το πνεύμα του "Μεσσιανισμού", η ευλαβητική αναμονή του Υπερανθρώπου, που θα μας σώση από τα δεινά μας. Κι ωστόσο, ένας τελειόφοιτος της Νομικής, νέος με αξιόλογη διανόηση, όπως φαίνεται από το γράμμα που στέλνει, σχολιάζοντας την επιφυλλίδα μου για τις "Προσωπικότητες", μου γράφει μεταξύ άλλων και τούτα: "Άμορφη μάζα ο σημερινός κόσμος, νεφέλωμα πραγματικό, από το οποίον είναι απίθανο να προκύψη ένα ηλιακό σύστημα ωραιότερο. Πρέπει μια υπερκόσμια δύναμη ν' αποσπάση τον πρώτο δακτύλιο και να δημιουργηθή ένας κεντρικός ήλιος". (...)

"Ο κόσμος λοιπόν ο σημερινός δε θα σωθή από τις "προσωπικότητες", από άτομα που εμφανίζονται, περισσότερα από ένα, μέσα σ' ένα λαό, αλλά από τη μοναδική προσωπικότητα, που γεννιέται κάθε δυο χιλιάδες χρόνια, στη μεγάλη στιγμή... Θα σωθή λοιπόν, όταν φανή στον ορίζοντα το φωτεινό μετέωρο, ο μεγάλος προφήτης και παιδαγωγός, για να αναδημιουργήση τον άνθρωπο". (...)

Μεσσιανισμός ολοκάθαρος. Κατάσταση αντίθετη εντελώς προς το ελληνικό πνεύμα. Δεν αρνούμαι, πως η διατύπωση τέτοιων σκέψεων από ένα νέον άνθρωπο προδίδει λαχτάρες μέσα του αληθινές, ορθή κριτική της σημερινής ζωής κι αγνή τάση για λύτρωση. Δεν είναι όμως καθόλου ευχάριστο οι ευσεβείς πόθοι να παίρνουν τέτοια μορφή. Ο μεσσιανισμός είναι καθαρό δημιούργημα της Ανατολής, μια συνολική λαχτάρα που βγαίνει μέσα από την ψυχή ανθρώπων, που "μάζα" υπήρξαν πάντοτε και "μάζα" ποθούν ν' απομείνουν. Κανένας

αρχαίος δεν ανέμεινε ποτέ Μεσσία. Η αναμονή του ατομικού λυτρωμού από μιαν υπεράνθρωπη ή υπερκόσμια δύναμη είναι δείγμα υποκειμενικής ανανδρίας, που μπορεί να υπερνικηθή αργότερα. Καυχιόμαστε να θεωρούμε τους εαυτούς μας απογόνους των αρχαίων Ελλήνων, και δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία, πως έχουμε, πραγματικά, περισσότερο από κάθε άλλο λαό, όχι μόνο φυλετική μ' εκείνους συγγένεια, αλλά και συγγένεια εκλεκτική, συγγένεια στη διανόηση, στον τρόπο που αντικρύζουμε, σαν άτομα, τη ζωή. Κι ωστόσο δεν τους ξέρουμε τους προγόνους μας, δεν πασχίζουμε να τους νιώσουμε βαθιά. Αγνοούμε τέλεια την υπεροχή των ανδρών εκείνων, που δεν εφρόντισαν να στήσουν κανέναν Παράδεισον υπερκόσμιο, εκείθε από τη ζωή αλλά και τους σεπτούς ακόμη ίσκιους, που γέμιζαν τα Ηλύσια πεδία, τους περιγράφουν να λαχταρούν τον ήλιο. "Κάτω κόσμος" είναι και για τον Έλληνα του δημοτικού μας τραγουδιού η μετά θάνατον πολιτεία, κι "απάνω κόσμος" η πλάση που μας κρατεί. Τέτοιες αντιλήψεις, ριζωμένες βαθιά στις ψυχές, δείχνουν πως για τον Έλληνα, όποιας εποχής, το Αγαθό, το Αληθινό, το Ωραίο, έχουν αξία καθ' εαυτά, κ' έχουν αξία για τον εαυτό τους. Επιβιώσεις παλιότερης, οχλοκρατικής και θεοκρατικής λατρείας υπάρχουν, βέβαια, και στην αρχαία Ελλάδα, οι Σίσυφοι κ' οι Τάνταλοι κ' οι Δαναΐδες, όμως όλα αυτά είναι πια, στον πέμπτον αιώνα, ιστορίες αφελείς του παλιού καιρού. Ο Έλληνας της χρυσής εποχής δεν κανονίζει τη ζωή του με την αναμονή μεταθανατίου κρίσεως. Γι' αυτόν ο "Ζεύς ἐστιν αἰθήρ, Ζεύς δέ γῆ, Ζεύς δ' οὐρανός, Ζεύς δέ τά πάντα χὤτι τῶνδ' ὑπέρτερον", μ' άλλα λόγια η θεότης, η λύτρωση υπάρχει σ' ό,τι βλέπεις και σ' ό,τι μπορείς να νοήσης. Ούτε Όλυμπος, ούτε Άδης. Αυτά είναι "παραδόσεις", υπολείμματα παλαιάς λατρείας, που παίρνουν συμβολική καθαρώς έκφραση.

Σε τέτοια πλέρια γεύση της ζωής φτάνει μονάχα το ελεύθερο άτομο, ο άνθρωπος που ξέρει, που οφείλει από μέσα του να βρη τους νόμους και τους κανόνες της υπάρξεώς του. Μπορεί να υπάρχουν εδώ κ' εκεί "κρίσιμες στιγμές" για τους λαούς, όταν τους αντικρίζουμε σα σύνολα, για τον κόσμο, όταν τον βλέπουμε σαν άβουλη μάζα. Κρίσιμες στιγμές, επειδή η μάζα αυτή αναταράζεται τότε σαν αγέλη δαρμένη από σιφούνι, σαν κοπάδι, πούχασε σκυλιά και τσομπάνηδες. Για το ελεύθερο όμως άτομο, "κρίσιμη στιγμή" είναι κάθε ώρα της ελεύθερης ζωής του. Δεν έχει το άτομο αυτό την ήρεμη ζωή των κοπαδιών, που βόσκουν, ώρες γαληνές, σε λιπαρά λιβάδια. Η ύπαρξή του είναι αδιάκοπος δαρμός, γιατί με αγώνα βρίσκει την εκλεκτή τροφή του. Ας μην παίρνουμε τα μεγάλα κηρύγματα ζωής μέσα απ' τη θαλπωρή της Εκκλησίας, ας πασχίζουμε να τα νιώθουμε μέσα από τη σκληρή ψυχή του ελευθέρου ατόμου που τα κήρυξε.(…)

Γι' αυτόν, για το ελεύθερο άτομο, δεν υπάρχει δουλική αναμονή λυτρωμού, έξωθεν σωτηρίας. Δεν υπάρχει Μεσσιανισμός. Κάθε στιγμή της ζωής του είναι αναζήτηση του Ωραίου, του Αγαθού, του Αληθινού. Εκείνου, που αυτός, στην ωρισμένη εκείνη στιγμή, νιώθει σαν Αγαθό ή Αληθινό ή Ωραίο, και που η αδιάκοπα πλουτιζόμενη πείρα του το τελειώνει, το μεστώνει με του αγώνος του τα λάφυρα. Κ' έξωθε αν έρθη ένα κήρυγμα ηθικής υγείας και πληθωρικής ζωής, ποιος άλλος θα το νιώση πρώτος, αν όχι αυτός, που χαίρεται για τον εαυτό του το Αληθινό, τ' Ωραίο και τ' Αγαθό; Ο Μεσσίας, κι' αν έρθη, έρχεται πρώτα σ' εκείνους, που δεν τον αποζήτησαν: στους σκληρούς βιοπαλαιστάς, στους συμβολικούς "αλιείς", που δεν ερμηνεύουν γραφές και προφήτες, αλλά έξω από τα πλαίσια της κοινωνίας, μόνοι μέσα στα στοιχεία της φύσεως, "αγράμματοι" και

"αμόρφωτοι" για τους Γραμματείς και τους Φαρισαίους, ακούν στην τρίσβαθη ψυχή τους την πρωτόπλαστη, την παιδική κραυγή του θαυμασμού. Μεσσίας είναι ο Λόγος, είναι η έκφραση που παίρνει η άναρθρη εκείνη κραυγή μιας πρωτόγονης, ελεύθερης ψυχής. Στενέψετε τον κύκλο και θα το νιώσετε καλύτερα: αποζητούν σήμερα οι φίλοι του θεάτρου, παντού, τους δυνατούς, τους μεγάλους δραματουργούς. Μα πώς θα εμφανισθούν οι ποιητές αυτοί, όταν κάθε άτομο, μέσα στο θεατρικό κοινό, δε χαίρεται τον ατομισμό του και δεν αποζητά να ιδή εκφρασμένη τη λαχτάρα του για λεύτερη, ατομική ζωή; Δραματική ουσία, τραγική στιγμή υπάρχει μόνο στη σύγκρουση ελευθέρων ατόμων, που καθένα τους το νόμο έχει βρη μέσα του και τον πιστεύει, και δεν αποδέχεται για τούτο συμβιβασμούς, ούτε λυγίζει. Με ό,τι πιστεύει πως είναι η ίδια η ουσία της ζωής του αντιμάχεται την ανάλογη, αλλ' αντίθετη πίστη άλλου ατόμου, κ' η μοιραία σύγκρουση οδηγεί σε κάποια οριστική καταστροφή, που είναι λύση – λυτρωμός. Όταν όμως από το σημερινό θεατρικό κοινό δεν υψώνεται η λαχτάρα αυτή της ατομικής ζωής, όταν οι άνθρωποι σήμερα ζητούν να γίνουν μάζα, να γίνουν "πιστοί", "υπήκοοι", "αγέλη", τότε και το ισχυρό ταλέντο, αν εμφανισθή, άλλους τρόπους εκφράσεως θ' αναζητήση, κι όχι τον θεατρικόν, που προϋποθέτει κοινό με λυτρωμένη ατομική ζωή, κοινό, που ν' ανταποκρίνεται άμεσα στο δικό του λόγο. Οι απλοϊκοί φίλοι της θεατρικής γοητείας, που χαυνωμένοι αναμένουν το θεατρικό Μεσσία με μοιρολατρικήν κουφότητα, μοιάζουν τις μωρές παρθένες, που λησμόνησαν ν' ανάψουν τον ιδιόκτητο λύχνο τους για να ρίξουν φως ολόγυρα. Μα ο Νυμφίος θα περάση δίπλα τους σιγαλά, αγνώριστος μες στο σκότος, και θα πάρη άλλους δρόμους, απρόβλεπτους.

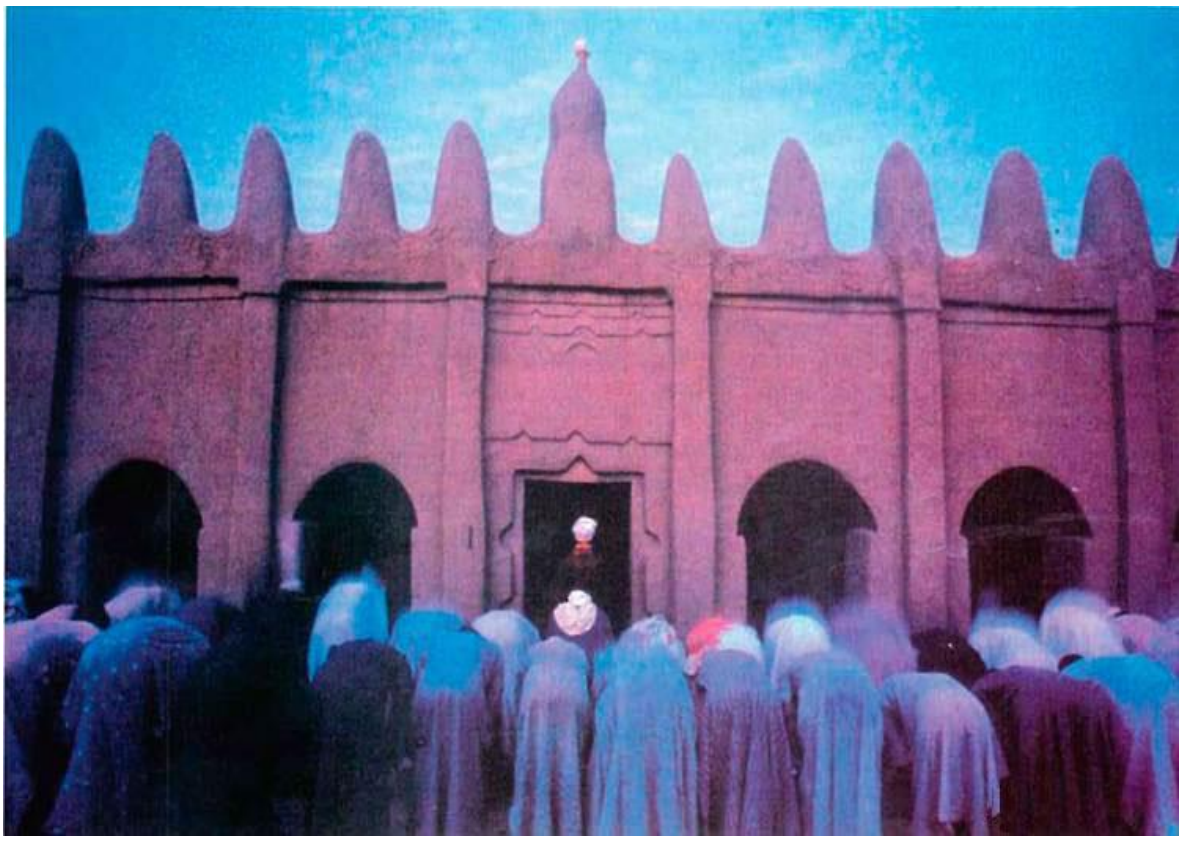

Για τον άνθρωπο, που θέλει στ' αλήθεια να κερδίση τη ζωή του, δεν υπάρχει αναμονή εξωτερικής σωτηρίας, μεσσιανισμός. Αυτό μας δίδαξαν οι αρχαίοι, κι' ο Μεσσίας, όταν ήρθε, δεν αναγνωρίστηκε από τους Εβραίους, που τον περίμεναν, αλλά από τον ελληνισμό, που δεν τον ελαχτάρησε ποτέ. Γιατί μονάχα το ελεύθερο, το λυτρωμένο άτομο ξέρει τι είναι κέρδος για τη ζωή του, μ' όποιαν έκφραση κι' αν έρχεται το Αληθινό, το Αγαθό, το Ωραίο.*

(Φ. Πολίτης, Πρωία, 15 Σεπτεμβρίου 1933)

► Παρουσίασε βάσει σχεδίου σε γραπτό κείμενο 150 περίπου λέξεων το περιεχόμενο της επιφυλλίδας έτσι ώστε να πάρει το μήνυμά της κάποιος ο οποίος δεν την

* Διατηρήθηκε η ορθογραφία του κειμένου.

έχει διαβάσει. Αν δεν έχεις δικό σου σχέδιο, μπορείς να ακολουθήσεις το παρακάτω:

- **Τι είναι ο μεσσιανισμός: ποια η θέση των λαών της Ανατολής απέναντι του και ποια η θέση των Ελλήνων. Τι πιστεύει για τον μεσσιανισμό ο συγγραφέας του κειμένου και με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει αυτή του την πίστη.**

► **Συγκέντρωσε για τον Μεσσία και τον μεσσιανισμό όσο μπορείς περισσότερες πληροφορίες από τα σχολικά σου εγχειρίδια και από τις διάφορες μελέτες σου.**

► **Δεν έχουμε καμιά αμφιβολία ότι ο μεσσιανισμός έχει να κάνει με τη θεοκρατία και τη φεουδαρχία της Ανατολής, η οποία, ωστόσο, δεν επηρέασε το αρχαίο ελληνικό πνεύμα, το οποίο παρέμεινε αλώβητο από τέτοιες επιδράσεις. Μπορείς να ερμηνεύσεις αυτό το φαινόμενο; Ποια είναι η δύναμη (ελληνική κατάκτηση), την οποία ο Ελληνισμός αντιτάσσει στον μεσσιανισμό, στον θεοκρατισμό και στον σατραπισμό της Ανατολής. Τα κείμενα (I και II) που ακολουθούν θα σε βοηθήσουν.**

I

Γράφει ο Φώτος Πολίτης:

- **«... Δεν υπάρχει αμφιβολία, πως τότε φτάνει κανείς σε μια γενικότερη ελευθερία και σε μια διαρκέστερην αλήθεια, όταν πασχίζει καθημερινά να είναι πραγματικά ελεύθερος και αληθινός... Οι αφιλοσόφητοι, οι βάρβαροι λαοί καταρτίζουν ένα δεκάλογο εντολών και μαντρώνουν χώρια τα πρόβατα από τα ερίφια: "ού φονεύσεις", "οὐ κλέψεις", "οὐ ψευδομαρτυρήσεις", "τιμα τόν πατέρα σου καί τή μητέρα σου"… Εγεννήθη αυτοίς εις φιλόσοφος και εκατομμύρια αφιλόσοφων,**

άβουλων κοπαδιών. Τέτοιες εντολές δεν υπάρχουν στην αρχαία Ελλάδα, ή, ορθότερα, μερικές από αυτές ξεκαθαρίζουν τη συνείδηση του δικαίου, που είναι το ελάχιστον της ηθικής. Τα αρχαία ελληνικά ηθικά ρητά, που χαράσσονται σε μαρμαρένιες πλάκες και στήνονται στα τρίστρατα, για να τα βλέπουν καθημερινά οι πολίτες, έχουν άλλο περιεχόμενο: "Γνώθι σαυτόν", "Μηδέν άγαν"… Ιδού η διαφορά από τους βαρβάρους, η διαφορά ενός λαού που ζει για να φιλοσοφεί, για να γνωρίζει. Το "γνώριζε τον εαυτό σου" είναι εντολή χίλιες φορές ευρύτερη και βαθύτερη από τον μωσαϊκό Δεκάλογο. Τούτος έγινε για να συνενώσει κάτω από σκληρούς νόμους ένα λαό της Ανατολής, που ποθούσε την αποκάλυψη και απάντεχε πάντα το Μεσσία. Ο Έλληνας περιφρονεί την ιδέα του μεσσιανισμού, γιατί έχει πίστη στον άνθρωπο και γιατί ξέρει να σκέπτεται».

(Άσκηση ψυχής, Πρωία, 28 Ιουλίου 1934)

II

■ Γράφει και ο Ιωάννης Κακριδής στον πανηγυρικό του λόγο "Το νόημα της ελληνικής ελευθερίας", που εκφωνήθηκε την 26η Οκτωβρίου 1960 στη μεγάλη αίθουσα τελετών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: *

"Η εθνική ελευθερία είναι η αναγκαία προϋπόθεση για τη ζωή ενός λαού. Να δεχτούμε όμως πως το νόημα της ελευθερίας εξαντλείται από την ώρα που ένα έθνος πετάει από πάνω του τα δεσμά της δουλείας και οργανώνεται σε κράτος αυτόνομο; Αν ναι, τότε δεν θα είχαμε τίποτε να προσθέσουμε στο κεφάλαιο της ελευθερίας

*** Ακολουθούν αποσπάσματα και περιλήψεις του λόγου.**

μας, έξω βέβαια από την ευθύνη να την κρατήσουμε α-λώβητη. Με άλλα λόγια, δεν θα ήμαστε παρά απλοί θε-ματοφύλακες ενός αγαθού που μας εχάρισαν οι θυσίες των πατέρων μας.

Ποιος όμως είπε πως το ελληνικό ιδανικό της ελευ-θερίας δεν υψώνει στον άνθρωπο και άλλες απαιτήσεις, και πολύ βαριές μάλιστα; Μιλώ για το ελληνικό ιδανικό της ελευθερίας· γιατί όπως κάθε υψηλή έννοια, το ίδιο και η έννοια της ελευθερίας ούτε αυτονόητη είναι ούτε μονοσήμαντη. Ελεύθερος άνθρωπος: στον όρο αυτό δί-νει κάθε λαός ανάλογα με την πνευματική του προετοι-μασία και την ψυχική του ωριμότητα διαφορετικό πε-ριεχόμενο. Στον αρχαίο κόσμο ελεύθερος, εθνικά ελεύ-θερος, ήταν και ο Αθηναίος και ο Σπαρτιάτης και ο Πέρσης και ο Αιγύπτιος. Ο Αιγύπτιος όμως και ο Πέρ-σης, αν τους μετρούσαμε πάνω στο κλασικό ελληνικό ιδανικό, δύσκολα θα μπορούσαν να χαραχτηριστούν πολίτες ελεύθεροι γιατί τους λαούς αυτούς τους βλέ-πουμε να σκύβουν το κεφάλι μπροστά σε μιαν επιταγή που τους επιβαλλόταν απέξω: στην επιταγή μιας πολι-τείας, που απαιτούσε να κανονίζει και την ιδιωτική ζωή του πολίτη της ως την τελευταία λεπτομέρεια ή στην επιταγή ενός βασιλιά, συχνά θεοποιημένου, που όριζε τους υπηκόους του σε ζωή και σε θάνατο σε άλλες χώ-ρες οι λαοί έπρεπε να υπακούν τυφλά στην επιταγή μιας θρησκείας σκοτεινής και αδιάλλαχτης, που τα μυ-στικά της τα γνώριζε μόνο το ιερατείο της, παντοδύ-ναμο και ανεξέλεγκτο.

Αντίθετα το κλασικό ελληνικό ιδανικό ζητούσε από τον άνθρωπο να μεταστρέψει τον εξωτερικό εξανα-γκασμό σε πειθαρχία εσωτερική: Να σεβαστείς και ν' αγαπήσεις το θεό σου να υπακούσεις στους νόμους της πατρίδας σου να πειθαρχήσεις στους άρχοντές σου - ναι! Όχι όμως γιατί σε υποχρεώνουν εκείνοι, όχι γιατί

φοβάσαι την τιμωρία τους, όχι γιατί θέλεις να κολακέψεις την εύνοιά τους. Μια μάζα ανθρώπων αξεχώριστων, που δουλεύει τυφλά και άβουλα στο θεό, στην πολιτεία και στους άρχοντες, ας είναι και για το καλό, αυτό για τον κλασικό Έλληνα δεν ήταν οργάνωση ανθρώπων ελεύθερων. Για τον κλασικό Έλληνα η ελεύθερη πολιτεία προϋπόθετε και τον πολίτη ελεύθερο. Το κάθε άτομο χρωστούσε να υψωθεί σε ακεραιωμένη, υπεύθυνη προσωπικότητα, και με το φρόνημα αδούλωτο να κάνει τις επιταγές του θεού, της πολιτείας και των αρχόντων επιταγές της ψυχής του της ίδιας. Όλες οι μεγάλες ανθρώπινες αξίες, για να μείνουν αξίες, έπρεπε να πάψουν να είναι ετεροκίνητες και να δικαιωθούν μέσα στην ψυχή του κάθε πολίτη."

Για να φτάσει, όμως, ο Έλληνας, λέει ο Κακριδής, σ' αυτήν τη "φωτισμένη σύλληψη του ελεύθερου ανθρώπου", χρειάστηκε να κάμει μεγάλη και κουραστική διαδρομή, και υπενθυμίζει τον ερχομό των Ελλήνων στην Ελλάδα το 2000 π.Χ., την επιμειξία τους με τους Προέλληνες, τους οποίους αφομοίωσαν, καθώς και τις επικοινωνιακές επαφές τους με τους λαούς της Ανατολής (Κρήτες, Αιγύπτιους, Βαβυλώνιους και άλλους), από τους μεγάλους πολιτισμούς των οποίων δανείστηκαν πολλά πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία τα χρησιμοποίησαν ως υλικό που το δούλεψαν μέσα τους και το σφράγισαν με πνεύμα καθαρά ελληνικό. Δεν πρόκειται "για άγονη μίμηση, αλλά για ελεύθερη αναδημιουργία". Και για να το δείξει αυτό, αναφέρει δύο παραδείγματα: το αλφάβητο και τους θεούς.

Το αλφάβητο, λέει, οι Έλληνες το πήραν από τους Φοίνικες και το τελειοποίησαν. Οι Φοίνικες είχαν μόνο σύμφωνα, οι Έλληνες πρόσθεσαν και τα φωνήεντα έτσι κάθε φθόγγος έχει και το σύμβολο του.

"Αυτή τη νέα γραφή μπορεί τώρα να τη χρησιμοποιήσει και ο πιο απλός ανθρωπος του λαού." Η γνώση περνάει από τους βασιλείς και τα ιερατεία στα πλήθη, κάτι που αποτελεί ταυτόχρονα πορεία προς τον πολιτισμό και προς τη δημοκρατία.

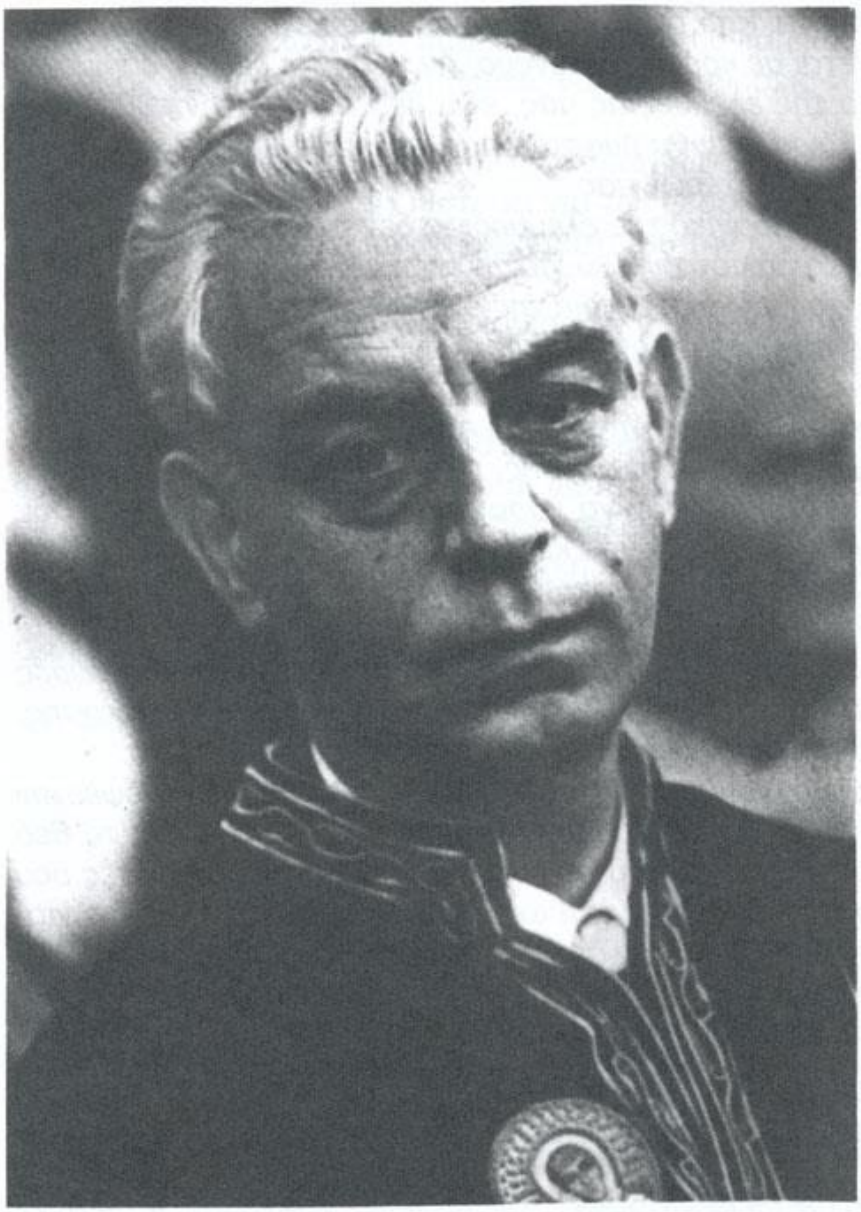

Αλλά και τους θεούς οι Έλληνες τους πήραν από τους ανατολικούς λαούς. Και τους πήραν χθόνιους και σκοτεινούς, για να τους υψώσουν με τον καιρό στον Όλυμπο και να τους κάμουν φως, μουσική, έρωτα, δημιουργία. "Σ' αυτά τα χρόνια οι Έλληνες ανακάλυψαν το φως, και αυτή η ανακάλυψη στάθηκε ένας από τους πιο βασικούς σταθμούς στην πορεία προς την ελευθερία... Στις ψυχές των Ελλήνων πρωτάστραψε το φως, το μέσα φως. Στους αιώνες τους σκοτεινούς οι Έλληνες κοίταξαν και γύρω τους βέβαια, και μέσα τους όμως,

μέσα τους πιο πολύ. Το σκοτάδι έφυγε από την ψυχή των Ελλήνων, γι' αυτό ανέβασαν τους θεούς των από τα σκοτάδια της γης στον διάφανο Όλυμπο. Κάτι ακόμα: ύψωσαν το φως σε σύμβολο ελευθερίας."

Και τα παραδείγματα του Κακριδή συνεχίζονται: Το φως ζητάει ο Αίας από τον Δία την ώρα που σκοτεινιάζει η μάχη γύρω από το κορμί του Πάτροκλου. Το φως και όχι τη σωτηρία. Να πεθάνουν εύχεται μεσα στο φως, αντικρίζοντας κατάματα το θάνατο, σαν ελεύθερες ψυχές που είναι. Αλλά και στη ναυμαχία της Σαλαμίνας οι Έλληνες κινούνται, παρατηρεί ο Κακριδής, αναλύοντας τους "Πέρσες" * του Αισχύλου, μέσα στο φως της ημέρας, ενώ στα σκότη σχεδιάζουν και κινούνται οι Πέρσες. Στην ελληνική παράταξη όλα είναι φως, ακόμη και η σάλπιγγα βγάζει φλόγες, όλα είναι κίνηση φανερή, αντρίκια, ελεύθερη. Και καμιά απειλή του αρχηγού, για να μπουν στον πόλεμο, όπως συνέβαινε με τους Πέρσες. Οι Έλληνες αγωνιστές ξέρουν από τον πρώτο ως τον τελευταίο ότι πολεμούν για την ελευθερία τους. Γράφει ο Κακριδής: "Σε ολόκληρο το έργο τίποτε δε δείχνει πως ο ποιητής περιφρονεί τον αντίμαχο.

Έτσι και το περσικό σκοτάδι αντίκρυ στο ελληνικό φως συμβολίζει, νομίζω, πιο πολύ έναν διαφορετικό παρά έναν κατώτερο κατά τη γνώμη του Αισχύλου πολιτισμό. Είναι ο κόσμος του κρυφού και του σκοτεινού· ο κόσμος, όπου οι άνθρωποι άβουλοι και αμίλητοι, άχρωμοι και αδιαφοροποίητοι, υπηρετούν μηχανικά και δουλικά

*** "Πέρσαι", τραγωδία του Αισχύλου εμπνευσμένη από τη νίκη των Ελλήνων και την ήττα των Περσών στη Σαλαμίνα.**

στους σκοπούς του κράτους, που τη θέλησή του την ενσαρκώνει ένας και μόνο.

Απέναντι στο ασιατικό αυτό ιδανικό η Ελλάδα αντιτάζει το δικό της: το κάθε άτομο ακεραιωμένο και ελεύθερο, υπεύθυνο απέναντι στον εαυτό του και στην πολιτεία του και στους θεούς του. - Και ο Έλληνας το ξέρει πως σαν άνθρωπος που είναι στέκει αδύναμος μπροστά στις βουλές των θεών των αθανάτων· ακόμα ξέρει πως για να υπάρξει κράτος, είναι ανάγκη ο πολίτης να υπακούει στους νόμους και στους άρχοντες. Και όμως κοιτάζει τους θεούς του στα μάτια, δεν τους προσκυνάει, γιατί η αίσθηση της αξιοπρέπειάς του ως ανθρώπου δεν του επιτρέπει την ταπείνωση αυτή. Νιώθει ακόμη πως και για τους θεούς τους ίδιους θα ήταν ταπεινωτικό να βλέπουν μπροστά τους δούλους να τους λατρεύουν.

Στα μάτια κοιτάζει ο Έλληνας και τους άρχοντές του, την ώρα που στην Ασία έπρεπε να κυλιστούν στο χώμα μπροστά στο βασιλέα τους γιατί στην Ελλάδα η πολιτεία τους πολίτες της τους θέλει συνειδητούς, ελεύθερους συνεργάτες στους σκοπούς της και όχι άβουλα όργανά της. Ιδανικό της δεν είναι η προκοπή της μέσα από την υποδούλωση των ατόμων· είναι η τελείωση της μέσα από των ατόμων την τελείωση. Μια πολιτεία φιλάνθρωπη, που τιμάει και σέβεται τον πολίτη της, καθώς τον βοηθεί να ολοκληρωθεί με δικό του περίγραμμα, δικιά του προσωπικότητα.

Αυτό το ιδανικό του ελεύθερου ανθρώπου, που θεμελιώνεται στους σκοτεινούς αιώνες και ολοκληρώνεται στην κλασική Αθήνα του 5ου αιώνα, προσδιορίζει ένα πλήθος φανερώματα του ελληνικού κόσμου, που αλλιώς μας φαίνονται παράξενα και άσχετα μεταξύ τους. Ας με-

λετήσουμε μερικά, παίρνοντάς τα από ποικίλες περιοχές της ζωής".

Για να μας δείξει αυτά τα φανερώματα ο Κακριδής φέρνει παραδείγματα από τη μυθολογία, από την καθημερινή ζωή των Ελλήνων και από την τέχνη τους: Στη μυθολογία, λέει, κάθε λαού ζουν πλήθος μικροδαίμονες (νάνοι, γίγαντες, νεράιδες, Χάριτες, θεότητες ποικίλες της φύσης) ανώνυμοι όλοι τους. Χάνονται μέσα στην ανωνυμία. Μόνο στην Αρχαία Ελλάδα έχουν ονόματα ο καθένας το δικό του. Όχι δίχως λόγο! Γιατί με τ' όνομά της η κάθε θεότητα διακρίνεται από την ανώνυμη μάζα, αποκτά δικό της περίγραμμα και προσωπικότητα: ελευθερώνεται.

■ **Έτσι και οι πολίτες ο καθένας με τ' όνομά του και μόνο μ' αυτό. Οι τίτλοι λείπουν. Αν βρίσκαμε σήμερα την επιτύμβια στήλη του Περικλή, είναι βέβαιο ότι θα έγραφε, όπως και τόσων άλλων Αθηναίων:**

Περικλῆς Ξανθίππου Χολαργεύς

τ' όνομά του, το όνομα του πατέρα του και του δήμου του. Όλα τα λοιπά (τίτλοι: στρατηγός, πολιτικός κτλ.) είναι απλές συνέπειες της προσωπικότητάς του. Δεν προσθέτουν, θολώνουν. Δεν προβάλλουν, σκοτίζουν: Δεν ελευθερώνουν.

■ **Έτσι και στην τέχνη· το κάθε άγαλμα ζει τη δική του ζωή μέσα στο φως χωρίς εξαρτήσεις και αντιστύλια. Γι' αυτό το καθένα τους δουλεύεται από όλα τα μέρη του, ακόμη και από το πίσω μέρος που δεν πρόκειται να φανεί. Ακεραιωμένα τα αγάλματα, όρθια και γυμνά: ελεύθερα από το καθετί πόθος ελευθερίας. Γράφει:**

"Ίσως κανένα άλλο μνημείο δε φανερώνει το ιδανικό της ελληνικής ελευθερίας ωραιότερα από τη ζωφόρο του Παρθενώνα. Εκατό κάπου μορφές αποτελούν την

πομπή, η καθεμιά με τα δικά της γνωρίσματα. Στα ανατολικά πρότυπα όλες οι μορφές είναι ίδιες, γίνονται ανώνυμη μάζα. Στον Παρθενώνα κάθε μορφή κρατάει την προσωπικότητά της".

"Ο πόθος της ακεραίωσης κυβερνάει ακόμη και τα άψυχα: η κάθε κολόνα στον αρχαίο ναό κρατιέται σε απόσταση από την άλλη, ζει τη δικής της ζωή και πειθαρχεί στο γενικό ρυθμό. Αντίθετα στους ρωμαϊκούς ναούς οι πυκνές κιονοστοιχίες δίνουν την εντύπωση της μάζας και θυμίζουν πυκνές ρωμαϊκές φάλαγγες, μέσα στις οποίες το άτομο χάνεται."

"Ο ελεύθερος άνθρωπος μέσα στην ελεύθερη πολιτεία, αυτό είναι το ελληνικό ιδανικό. Το άτομο λυτρωμένο από την αμάθεια και την πρόληψη και το φόβο, φωτισμένο, περήφανο, με τη δύναμη ό,τι παίρνει απ' έξω να το δουλεύει βαθιά μέσα του το άτομο που συμμετέχει ενεργά και υπεύθυνα στη διακυβέρνηση της πολιτείας·που τον εξωτερικό καταναγκασμό τον αλλάζει σε εσωτερική ελευθερία, που το όχι των θεών, των νόμων και των αρχόντων μπορεί και το μεταστρέφει σε ναι της ίδιας του της ψυχής."

(Ι. Θ. Κακριδής, Ελληνικό φως)

► **Διαπιστώνεις σήμερα την ύπαρξη του μεσσιανισμού ή τάσεων μεσσιανικών σε λαούς της Ανατολής;**

Χρήσιμη σημείωση: Ο μεσσιανισμός δεν περιορίζεται στη θρησκεία. Διαποτίζει ως αντίληψη και ως προσδοκία την πολιτική και την κοινωνική ζωή κάποιων λαών. Υπάρχουν λαοί που και στην πολιτική και στην κοινω-

νική τους ζωή περιμένουν Μεσσίες, για να τους σώσουν. Τραγική και πολιτιστικά υποδεέστερη παρουσιάζεται η ζωή αυτών των λαών. Θα το διαπιστώσεις, αν κρίνεις τη σημερινή τους κατάσταση, η οποία παρουσιάζει γνωρίσματα έντονα μοιρολατρικά. Από αυτήν ακριβώς τη μεσσιανική νοοτροπία τους επωφελούνται τοσο εσωτερικές θρησκευτικές και κυβερνητικές μειοψηφίες όσο και οι λεγόμενοι ισχυροί της γης – επωφελούνται και συνεργούν στη διατήρηση της σημερινής πνευματικής τους κατάστασης, ώστε να αποτελούν εύκολη λεία και αντικείμενο εκμετάλλευσης.

Και όμως από την Ανατολή έρχεται ο λόγος του μεγάλου Ινδού ποιητή Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ: "Κανένας δεν μπορεί να χτίσει για λογαριασμό σου το γεφύρι, απ' όπου χρωστάς να περάσεις το ρεύμα της ζωής – Κανένας εκτός από σένα τον ίδιο. Υπάρχουν βέβαια μονοπάτια άπειρα και γεφύρια και ημίθεοι πρόθυμοι να σε περάσουν μα θα ζητήσουν πληρωμή τον ίδιο σου τον εαυτό. Στον κόσμο ένας μόνο δρόμος υπάρχει, κι αυτόν κανένας άλλος δεν μπορεί να τον βαδίσει παρά εσύ".

► **Τι συμβαίνει, λοιπόν, με την Ανατολή και την ανατολίτικη νοοτροπία σήμερα και τι συνέβαινε κατά την αρχαιότητα; Συζητήστε το. Στη συζήτησή σας θα σας είναι χρήσιμος τόσο ο Ηρόδοτος και η Βυζαντινή Ιστορία όσο τα Θρησκευτικά σας και ο καθημερινός Τύπος. Δείτε από τα λεξικά σας, αν το κρίνετε σκόπιμο, τις λέξεις Μεσσίας, μεσσίας, Ανατολή, ανατολίτης, ανατολίτικος, ανατολικός.**

■ **Στον ελληνισμό της αρχαιότητας ο μεσσιανισμός δεν είχε θέση· το είπαμε. Ισχύει, όμως, αυτό για το σημερινό**

Έλληνα; Μπορείτε να το συζητήσετε. Στη συζήτησή σας λάβετε υπόψη τα κείμενα (I και II) που ακολουθούν. Από αυτά το πρώτο (I) αποτελεί τη συνέχεια και το τέλος του πανηγυρικού του Ιω. Κακριδή "Το νόημα της ελληνικής ελευθερίας", του κειμένου δηλαδή που λίγο πριν συζητήσατε το δεύτερο (II) είναι ένα απόσπασμα από το έργο του Δημοσθένη Δανιηλίδη "Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία".

I

Γράφει ο Ιω. Κακριδής προς το τέλος περίπου του πανηγυρικού του:

"Οι αιώνες κυλούν· το ελληνικό έθνος γνωρίζει δόξες και καταστροφές μεγάλες. Υποδουλώνεται στους Ρωμαίους και κατορθώνει σιγά σιγά να μεταμορφώσει το ρωμαϊκό κράτος σε ελληνικό – και αυτό μια πράξη ελευθερίας από τις πιο μεγάλες. Αργότερα υποδουλώνεται στους Τούρκους· ύστερα από τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς ξανακερδίζει με βαριές θυσίες την ελευθερία του. Είναι βέβαιο ότι μαζί με την ελευθερία του καταθέτει στα θεμέλια του νέου κράτους την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό που κατεβαίνουν από τους αιώνες: μύθοι, θρύλοι, δημοτικό τραγούδι, παραμύθια, παραδόσεις, μουσική, πείρα κοινωνικής διοίκησης, κοινοτικά σχολεία κτλ.

Όμως η ξαναγεννημένη Ελλάδα τα περιφρονεί όλα αυτά και στρέφεται αλλού. Η πνευματική και η πολιτική της ηγεσία στρέφονται προς τους ξένους. Ο νεοελληνικός πολιτισμός περνάει σε δεύτερη μοίρα. Κάθε ξένο θαυμάζεται, κάθε ελληνικό εγκαταλείπεται. "Το αίσθημα της κατωτερότητας απέναντι σε λαούς με περισσότερη καλλιέργεια και η πρόχειρη ικανοποίησή του με την

αδέξια μίμηση παρέσυρε τους απελευθερωμένους Έλληνες και σε δεύτερο παραστράτημα: ο νεοελληνικός λόγος περιφρονήθηκε βαθύτατα. Έξω από τη Δύση είχαν στρέψει τα μάτια και προς την αρχαία Ελλάδα, και πολύ σωστά, σαν Έλληνες που ήταν. Μα δεν είχαν τη δύναμη ν' ακολουθήσουν το ελεύθερο πνεύμα της, κι έτσι βρέθηκαν ν' ακολουθούν δουλικά τους τύπους της γλώσσας της", χωρίς να συνειδητοποιούν ότι η νεοελληνική αποτελεί συνέχεια της αρχαίας ελληνικής. Διχασμός, λοιπόν, στον πολιτισμό και στη γλώσσα.(...)

Με το διχασμό αυτό και με την άρνηση του εαυτού μας καθυστέρησε η ουσιαστική παιδεία του ελληνικού λαού και η καθυστέρηση αυτή είχε τη μοιραία επίπτωση της στην πολιτική σφαίρα. Πώς να πραγματωθεί το ιδανικό του ελεύθερου πολίτη σ' έναν λαό, που δεν του δόθηκε να μορφωθεί και να φωτιστεί; σ' έναν λαό που παλέψαμε να του κόψουμε τις βαθιές, ζωογόνες ρίζες της ύπαρξής του; που του πληγώσαμε την περηφάνια με την περιφρόνηση που δείξαμε στο λόγο του, στο τραγούδι του, στο χορό του – σε κάθε τι που του φτέρωνε την ψυχή; Με αυτό το συναίσθημα της κατωτερότητας πώς να υψώσει τα μάτια στον άρχοντά του και να νιώσει τον εαυτό του συναθλητή σ' έναν κοινό αγώνα, με όλη την επίγνωση και της δικής του ευθύνης για την προκοπή του τόπου του; Πώς να φτάσει να πράττει το καλό κινημένος από τον έρωτα του αγαθού και όχι από το φόβο της τιμωρίας;

Εκατόν τριάντα χρόνια έχουν περάσει από τότε που λειτουργεί το νέο ελληνικό κράτος. Λίγες δε σταθηκαν οι δοκιμασίες του ούτε μικρά τα κατορθώματά του στο μεταξύ σε κάθε τομέα. Μπορούμε όμως να περηφανευτούμε πως ολοκληρώσαμε το ιδανικό της ελληνικής ελευθερίας; Στο ερώτημα τούτο δε θα ήταν εύκολο ν' αποκριθούμε μ' ένα απλό ναι ή μ' ένα απλό όχι. Ας

μην ξεχνούμε πρώτα απ' όλα πως μιλούμε για ιδανικό της ελευθερίας, και οι άνθρωποι, σαν άνθρωποι που είναι, δεν αντέχουν ποτέ να ολοκληρώσουν τα ιδανικά τους. Μεγάλο πράγμα είναι και μόνο να οδεύουν προς το ιδανικό τέρμα.

Μέσα στα χρόνια που κύλησαν δεν έλειψαν οι προσπάθειες φωτισμένων ανθρώπων για μια ουσιαστικότερη μόρφωση του ελληνικού λαού μέσα από τις δικές του αξίες δεν έλειψαν οι προσπάθειες φωτισμένων πολιτικών να υψώσουν τον Έλληνα πολίτη σε συνυπεύθυνο συνεργάτη του κράτους ούτε και οι ποιητές έλειψαν που κατόρθωσαν ν' αφομοιώσουν τα ξένα πνευματικά ρεύματα και μαζί να συναιρέσουν μέσα τους όλη την ελληνική παράδοση, από τα πανάρχαια χρόνια ως σήμερα, και να δώσουν έπειτα ένα έργο βαθύτατα ελληνικό, ακριβώς γιατί δε μιμείται, αλλά αναπλάθει το ελληνικό πνεύμα.

Ας μη γελιόμαστε όμως βρισκόμαστε πολύ μακριά ακόμα από το τέρμα, και η ευθύνη πέφτει βαριά πάνω στους πνευματικούς και πολιτικούς ηγέτες. Χρειάζεται τεράστια ακόμα προσπάθεια, για να πούμε μια μέρα πως έχουμε πραγματικά εθνική παιδεία και πως επλάσαμε έναν Έλληνα πολίτη αληθινά ελεύθερο. Και οι καιροί δεν περιμένουν γιατί σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη περίσταση το κράτος έχει ανάγκη από τη θετική συνεργασία του πολίτη· ακόμα γιατί οι συνθήκες της σημερινής ζωής ευνοούν τη μεταφορά των εκπολιτιστικών αγαθών από την μιαν άκρη της γης ως την άλλη με μια γρηγοράδα, που η αφομοίωση τους, έτσι κι αλλιώς όχι εύκολο πράγμα, να γίνεται σχεδόν αδύνατη. Πολλοί άνεμοι φυσούν σήμερα πάνω από το κεφάλι μας και πάνε να σβήσουν το ιδιαίτερο άρωμα που βγάζουν τα χώματα της γης μας".

II

■ Γράφει και ο Δημοσθένης Δανιηλίδης (1889-1972), ένας από τους πιο εμβριθείς μελετητές του νεοελληνικού πολιτισμού:

"Οι φόρμες της βυζαντινής παράδοσης διατηρούν πάντα κάτι από το πνεύμα της ανατολικής θεοκρατίας και φεουδαρχίας. Μα και άδειες κι αν ήταν από κάθε περιεχόμενο, πάλι παραμένουν ως τύποι ικανοί να φορμάρουν ανάλογα την εύπλαστη κι ασχημάτιστη ακόμα ύλη της νέοελληνικής πραγματικότητας...

Όπως η ουσία της ζωντανής γλώσσας μέσα στους παλιούς τύπους νεκρής γραμματικής και νεκρού συντακτικού, έτσι και η νεαρή πνευματική ζωή του έθνους, αναπτύσσεται και διαμορφώνεται μέσα στις βυζαντινές κι ανατολίτικες θεοκρατικές και σχολαστικές φόρμες, που άδικα είχε αγωνιστεί να σπάσει η γενεά του Γεμιστού... Ο δημοτικισμός ουσιαστικά δεν είναι παρά η καθυστερημένη και γι' αυτό πολύ ιδιόρρυθμη εκδήλωση μιας επανάστασης, που η Δύση την είχε κάνει μεταξύ του ΙΑ' και του ΙΔ' αιώνα...

...Η εξέλιξη των δύο τελευταίων αιώνων δείχνει πως η βυζαντινή παράδοση, όσο και αν αδυνατίζει ολοένα, δεν παύει να ζει σαν ένα καθεστώς πνευματικό. Η νεοελληνική παράδοση απεναντίας, όσο και αν δυναμώνει αδιάκοπα, δεν μπορεί, έτσι που την περισφίγγουν οι τύποι της πρώτης, να κινείται και ν' αναπτύσσεται λεύθερα, χάνει συχνά τον οικείο φυσικό της ρυθμό και παραμορφώνεται...

...Η αντίληψη του δικαίου, της ισονομίας, της ισοπολιτείας, της ισηγορίας, της παρρησίας, που πρώτη φορά οι Έλληνες κατάκτησαν για λογαριασμό όλων των αν-

θρώπων και όλων των εποχών, υποχώρησε, χωρίς να σβήσει, μπροστά στη σαρωτική βία του ανερχόμενου βυζαντινού ολοκληρωτισμού και της υφέρπουσας θεοκρατούμενης Ανατολής... Το ελληνικό πνεύμα έκλεισε, και παραμένει ίσαμε σήμερα κλειστό, στην επέλαση των βαρβάρων σαν κάποια θαλασσινά όστρακα στη θύελλα. Εκλεκτικές συμμαχίες κάθε είδους θρησκευτικών και κοσμικών εξουσιών το επιβουλεύονται. Η ανθρώπινη σκέψη εγκλωβίστηκε στις πανάρχαιες φόρμες της δεισιδαιμονίας και της πρόληψης. Έχασε τη λάμψη και την ωραιότητα που της έδωσε ο ελληνισμός".

(Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία)

■ Στο βάθος βάθος των δύο κειμένων, του Ιω. Κακριδή και του Δ. Δανιηλίδη, φαίνεται να υπάρχει συμφωνία, φαίνεται – θα το διαπιστώσατε κι εσείς – να δέχονται και οι δύο ότι καθυστέρησε (και καθυστερεί;) η παιδεία του ελληνικού λαού και ότι η νεοελληνική πραγματικότητα δε διαμορφώθηκε ακόμη έτσι όπως υπόσχεται η δυναμική του ελληνικού πνεύματος: δεν "πραγματώθηκε ακόμη το ιδανικό του ελεύθερου πολίτη", σημειώνει ο Κακριδής "Η νεοελληνική παράδοση, όσο και αν δυναμώνει αδιάκοπα, δεν μπορεί, έτσι που την περισφίγγουν οι τύποι της βυζαντινής παράδοσης, να κινείται και να αναπτύσσεται ελεύθερα, χάνει συχνά τον οικείο φυσικό της ρυθμό και παραμορφώνεται", παρατηρεί ο Δανιηλίδης.

Ποια είναι η δική σας άποψη; Συζητήστε το θέμα. Παρουσιάζει το ενδιαφέρον που έχει κάθε θέμα το οποίο αναφέρεται στην αυτογνωσία ενός λαού. Αναζητήστε προπάντων μαζί με τον Κακριδή και το Δανιηλίδη τις αιτίες αυτής της κατάστασης. Ποιες είναι αυτές κατά

τον πρώτο και ποιες κατά το δεύτερο συγγραφέα; Ποιες είναι για σας;

■ Από κάποιους κύκλους προβληματιζόμενων Ελλήνων υποστηρίζεται ότι, επειδή καθυστέρησε η ουσιαστική παιδεία του ελληνικού λαού, η νεοελληνική πραγματικότητα (πνευματική, κοινωνική κτλ.) παρουσιάζεται κάπως ρευστή, με αποτέλεσμα να δέχεται επιδράσεις ακόμη και μεσσιανικές. Έτσι: α) κάποιοι περιμένουν ηγεμονικού τύπου μεσσίες, όπως ο νέος της επιστολής στην επιφυλλίδα "Μεσσιανισμός" (σ. 140/238), και όταν δημιουργούνται οι κατάλληλες συνθήκες, εκδηλώνουν τις προθέσεις τους. Κουβαλούν δηλαδή μέσα τους τον μεσσία και, όταν παρουσιαστεί ο κατάλληλος άνθρωπος με τα μεσσιανικά του χαρακτηριστικά, τον πιστεύουν και τον ακολουθούν, β) Κάποιοι άλλοι, υποστηρίζουν οι ίδιοι κύκλοι, έχουν αναγάγει σε μεσσία την Ενωμένη Ευρώπη και πιστεύουν ότι αυτή θα λύσει τα προβλήματα του ελληνισμού.

Και οι δύο αυτές κατηγορίες των Ελλήνων, υποστηρίζουν οι ίδιοι κύκλοι, χαρακτηρίζονται από μεσσιανικό και μεσαιωνικό πνεύμα, και επιρρίπτουν (οι κύκλοι) ευθύνες στην πολιτική και στην πνευματική ηγεσία της χώρας, διότι δεν προσφέρουν στο ελληνικό σχολείο τα αγαθά της παιδείας, δηλαδή της καλλιέργειας και της μόρφωσης, τα μόνα ικανά να ελευθερώσουν τον άνθρωπο από τέτοιες (μεσσιανικές και μεσαιωνικές) αντιλήψεις. Κι ακόμη επιρρίπτουν στην πνευματική και την πολιτική ηγεσία ευθύνες, διότι (υποστηρίζουν) δεν εμπνέουν στον Έλληνα πίστη στον εαυτό του και στις αξίες του δικού του πατρογονικού πολιτισμού, αλλά του καλλιεργούν την εντύπωση ότι μια δύναμη έξω από αυτόν θα του λύσει τα προβλήματά του. Αδυνατίζει,

έτσι, μέσα του η πίστη στις δικές του τις δυνάμεις, οι οποίες υπονομεύονται ως κατώτερες και ανεπαρκείς.

► **Συζητήστε αυτές τις απόψεις και διατυπώστε τις δικές σας θέσεις.**

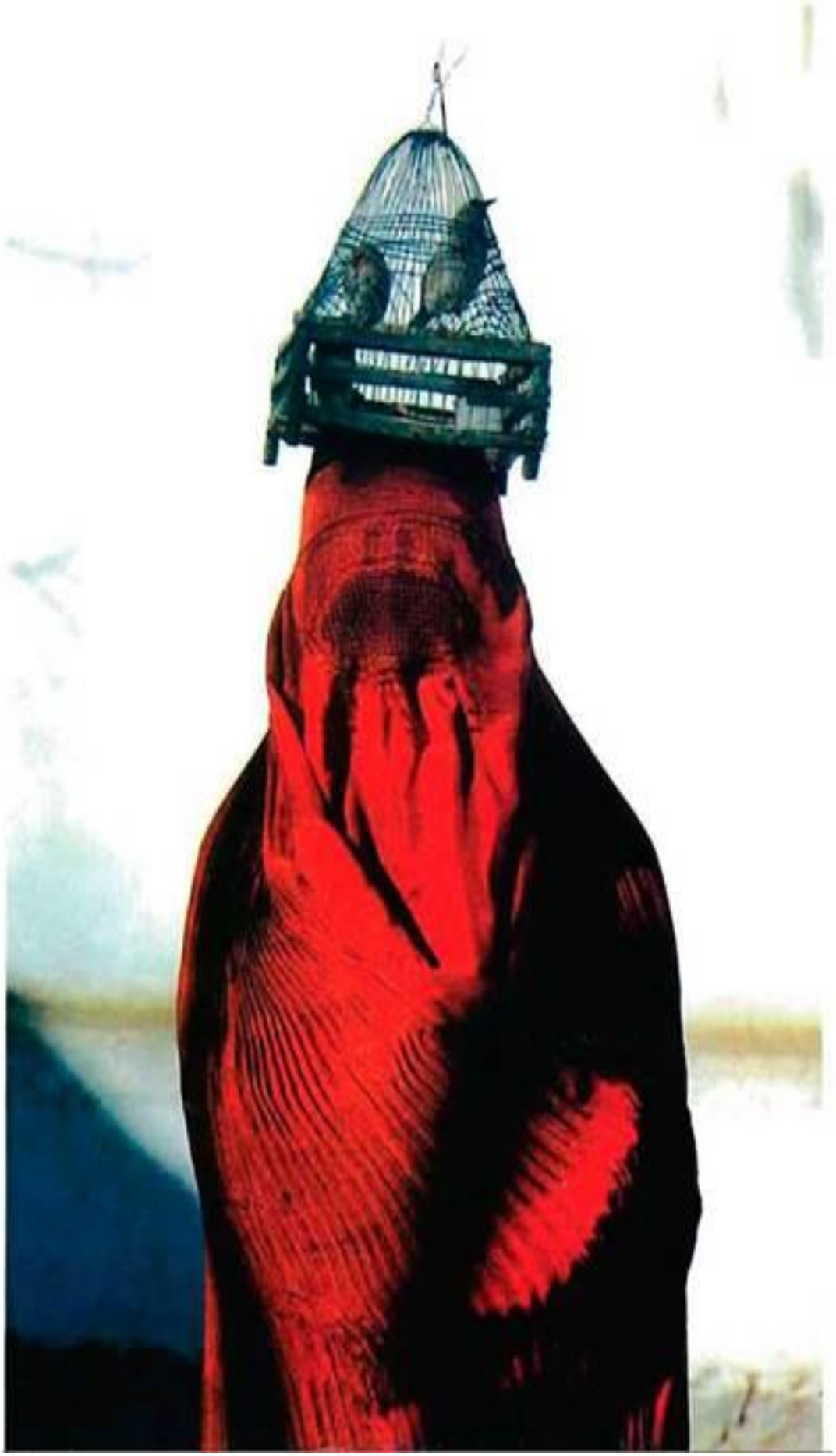

(η)

ΠΑΙΔΕΙΑ ΔΥΝΑΜΙΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΨΥΧΗΣ

■ **Ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε από τον Ι. Θ. Κακριδή στις 30 Ιανουαρίου 1949, ημέρα των Τριών Ιεραρχών, στην αίθουσα τελετών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αναφέρεται στην παιδεία, την οποία αντικρίζει σαν μια δύναμη που καλλιεργεί την ψυχή, και εστιάζεται (ο λόγος) στην πνευματική σχέση δάσκαλου και μαθητή -μια παιδευτική, δηλαδή μορφωτική, σχέση, με αμφίδρομη κίνηση: η μία ψυχή κινεί την άλλη, και μέσα από τη συνκίνηση (συγκίνησή) τους υψώνονται και οι δύο.**

▶ **Διαβάστε το κείμενο και σημειώστε τα χωρία, στα οποία εντοπίζεται η αλληλόδραση αυτών των κινήσεων.**

Ανάμεσα στο μαθητή και στο διδάσκαλο είναι βέβαιο πως σιγά σιγά μέσα στα χρόνια της κοινής προσπάθειας υφαίνεται μια σχέση, που μπορεί να θυμίζει άλλους δεσμούς ανθρώπινους, όπως να πούμε των παιδιών με τους γονείς, δεν παύει όμως να κρατεί και την ιδιοτυπία της γιατί ενώ τη σχέση των παιδιών με τους γονείς τη ρυθμίζουν έξω από τους πνευματικούς και άλλοι παράγοντες, βιολογικοί, οικογενειακοί, οικονομικοί κλπ., η σχέση του μαθητή με το δάσκαλο κρατιέται αποκλειστικά στο πνευματικό επίπεδο [...].

Στο πρώτο πρόχειρο κοίταγμα η σχέση ανάμεσα στο δάσκαλο και στο μαθητή φαίνεται πολύ απλή. Ο πρώτος δίνει γνώσεις και ο δεύτερος δέχεται γνώσεις. Και όμως το πράγμα δε σταματάει εδώ. Το κάτω κάτω, αν ήταν μόνο γνώσεις να μεταδίδουμε, ο καθηγητής θα

μπορούσε πολύ ωραία ν' αντικατασταθεί από τα βιβλία, που τα διαβάζει κανείς με πιο άνεση στο σπίτι του. Εκείνο που περιμένει ο μαθητής – ας είναι και ανεπίγνωστα – είναι κάτι πολύ πιο πλατύ και πολύ πιο βαθύ από το να πλουτίσει το μυαλό του με ορισμένα γνωστικά στοιχεία. Αν είναι ο δάσκαλος να επιδράσει σωστά πάνω του, θα επιδράσει πολύ καθολικότερα. Γι' αυτό παίρνει τόση σημασία η προφορική διδασκαλία, γι' αυτό πρέπει ο δάσκαλος να είναι αληθινά μια προσωπικότητα.

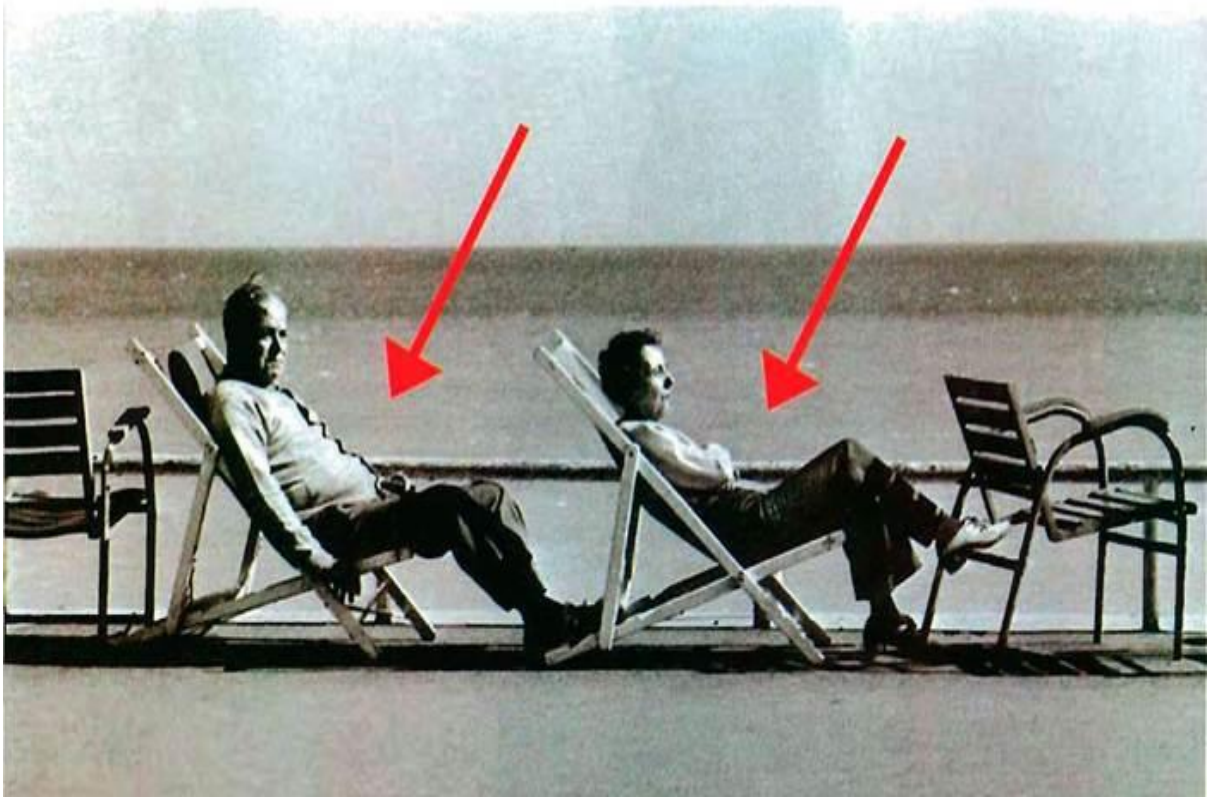

Ο νέος γυρεύει να βρει στο δάσκαλο του τον οδηγό της ζωής, κι' έτσι που είναι ακόμα γεμάτος φλόγα και όνειρο και δίχως πείρα μεγάλη, έτσι που δεν ξέρει την πραγματικότητα και γι' αυτό θαρρεί πως μπορεί εύκολα να την αλλάξει και να τη διορθώσει, να τη δαμάσει και να την κατευθύνει αυτός, έτσι που πιστεύει απόλυτα στην ηθική και στην πνευματική δύναμη του ανθρώπου, είναι το μόνο φυσικό να δοθεί με όλη

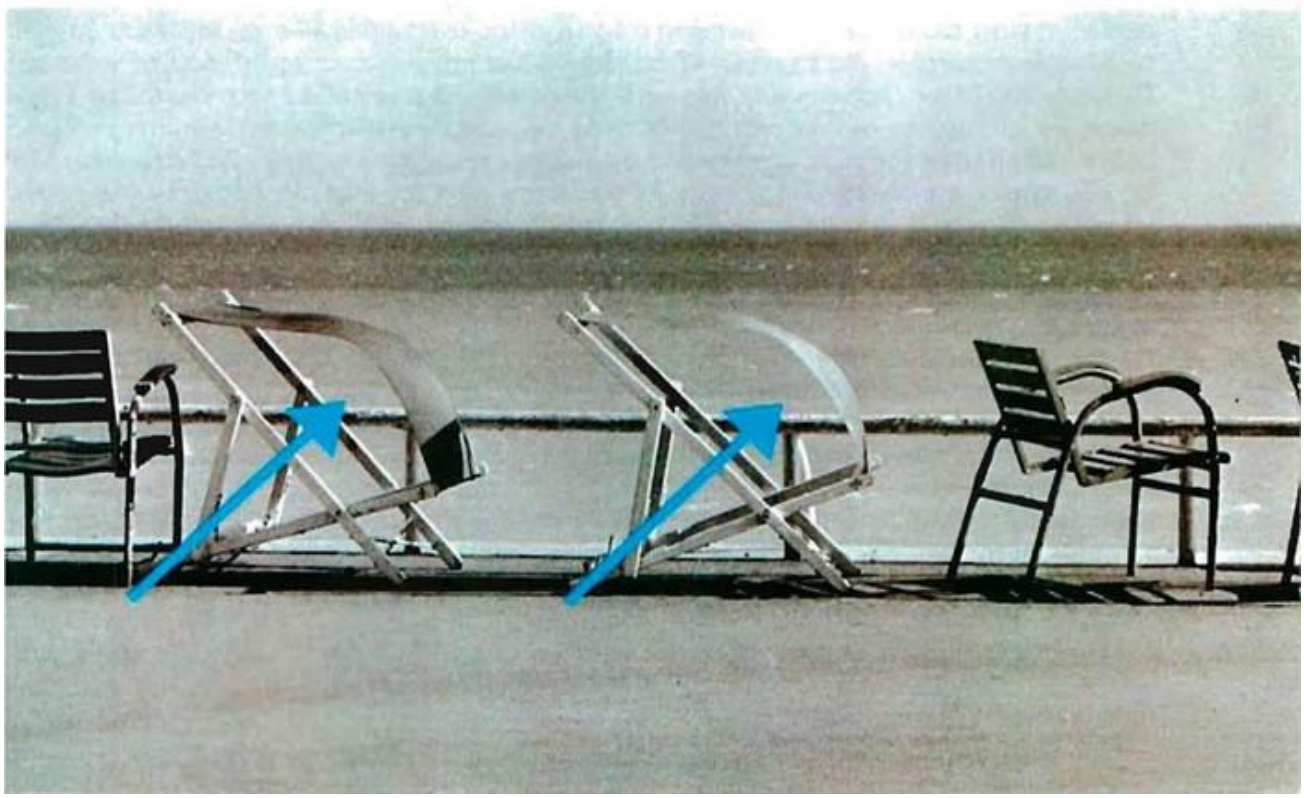

του την ψυχή στο δάσκαλο του, που τον περιμένει άξιο να του δείξει το δρόμο για την κατάχτηση της ζωής.

Δίχως να το καταλάβουμε, έχουμε κιόλας μπει στο κεφάλαιο της ψυχολογίας του νέου και πρέπει να το συμπληρώσουμε. Έτσι μεγάλο που θρέφει το όραμα του ανθρώπου ο νέος μέσα του, γίνεται συχνά σκληρός και με τον ίδιο τον εαυτό του και με τους άλλους γύρω του, προπαντός μ' εκείνους που πιστεύει πολύ.

Το ξέρει ο δάσκαλος: ο πιο σκληρός κριτής του είναι ο μαθητής. Θα ήταν όμως μικρόψυχο αν στην σκληρότητα αυτή ζητούσε να βρει ελατήρια ταπεινά γιατί αυτή ακριβώς η σκληρότητα δείχνει πόσον ιδανισμό κλείνει μέσα του ο νέος.

Το ίδιο συχνό είναι το παράπονο που ακούγεται για την απιστία των νέων μπροστά στις καθιερωμένες αξίες της ζωής. Οι νέοι, λέμε, δεν πιστεύουν και δε σέβονται τίποτα. Και όμως, όποιος δεν απίστησε νέος,

δεν μπορεί να πιστέψει βαθιά, όταν θα γίνει ώριμος άνθρωπος όποιος βρήκε έτοιμο το σπίτι της πίστης του, πολύ εύκολα μπορεί να βρεθεί μια μέρα έξω, δίχως να το καταλάβει. Γι' αυτό το χρέος του οδηγού είναι όχι να **επιβάλει** στην ανήσυχη, ξύπνια νεανική ψυχή μια πίστη έτοιμη. Το χρέος του είναι να του **προβάλει** τις αξίες της ζωής, να του ξυπνήσει τον πόθο του καλού και τέλος να τον βοηθήσει να τονωθούν μέσα του οι δυνάμεις της ψυχής, αυτές που θα τον στηρίξουν να θεμελιώσει ο ίδιος, με προσωπικό πόνο, την πίστη αξερίζωτη μέσα του σε κάθε μεγάλη αξία της ζωής.

Από έναν από τους μεγαλύτερους διδασκάλους της αρχαίας Ελλάδας, από τον Πλάτωνα, το ξέρουμε, ότι το **μέγιστον μάθημα ρητόν οὐδαμῶς ἐστιν ὡς ἄλλα μαθήματα.**

Μονάχα ύστερα από σύντονη κοινή προσπάθεια, ξαφνικά μια μέρα, σαν από μια φλόγα που πετιέται, ένα φως θ' ανάψει στην ψυχή του νέου, που θα πάρει έπειτα να θρέφεται μοναχό του.

Συχνά μιλούμε για την ηθική επίδραση που ασκεί ο παιδευτής πάνω στο νέο, και, γενικεύοντας ό,τι πιο πριν είπαμε για τις γνώσεις, πιστεύουμε κι' εδώ πως ο δάσκαλος μόνο δίνει και ο μαθητής μόνο παίρνει. Δεν ξέρουμε ότι σε μια παιδεία, φτάνει ν' αξίζει το όνομα αυτό πραγματικά, και οι δυο πλευρές ταυτόχρονα και παίρνουν και δίνουν ότι δεν είναι μόνο ο μαθητής, είναι και ο δάσκαλος που παιδεύεται, ίσως μάλιστα πιο γόνιμα από τον νέο, έτσι που ζει μια ζωή πιο συνειδητή απ' ό,τι εκείνος.

Παράλληλα πασκίζει και ο νέος να υψωθεί απέναντι στη μορφή του δασκάλου του, καθώς και τον αγαπά και τον πιστεύει. Σ' αυτή την αμοιβαία υποχρέωση, που δένει μαθητή και δάσκαλο, θα ήθελα να δώσουμε το όνο-

μα **χάρις**, με τη σημασία που είχε η λέξη στην αρχαία Ελλάδα. **Χάρις** είναι η ελεύθερη πνευματική σύνδεση δύο ανθρώπων, που καθένας τους και δίνει και παίρνει. Η υποχρέωση που νιώθει ο ένας αντίκρυ στον άλλο δεν ορίζεται από κανένα θετό νόμο ούτε υπάρχει κανένα υλικό συμφέρο, που να προκαλεί ή να δυναμώνει την κοινή τους προσπάθεια. Στη σχέση αυτή τα άτομα ό,τι κάνουν το κάνουν νιώθοντας τον εαυτό τους απόλυτα ελεύθερο, παράλληλα όμως και υποχρεωμένο κατά κάποιον τρόπο, αυτεξούσιο και μαζί δεμένο, μ' έναν δεσμό όμως εκούσιο και θελημένο.

Όπως ο μαθητής το δάσκαλο του, το ίδιο βλέπει και ο δάσκαλος το μαθητή του πιο πάνω απ' ό,τι πραγματικά στέκει, υπερτιμώντας τον πάντοτε, και ηθικά και πνευματικά. Μπορεί να γελάσει κανείς μαζί του, που πιστεύει το μαθητή του καλύτερο απ' ό,τι στ' αλήθεια είναι, και να του μεμφθεί την ανεδαφική αυτή πίστη. Όμως εκείνος το ξέρει: το όνομα του δασκάλου δε θα το άξιζε, αν σε κάθε νέο που έρχεται κοντά του δεν έβλεπε μια ψυχή άξια να πραγματώσει κάθε καλό. Κι' έπειτα, αν δεν πιστέψουμε στο αδύνατο, δεν μπορούμε να εξαντλήσουμε το δυνατό στα έσχατά του όρια.

Έτσι, όπως είδαμε πριν το μαθητή αυστηρό μπροστά στο δάσκαλο, βλέπουμε τώρα το δάσκαλο αυστηρό μπροστά στο μαθητή· γιατί όπως ο νέος, έτσι και ο δάσκαλος κλείνει μεγάλο μέσα του το όραμα του ανθρώπου, κι' ακόμα, καθώς στέκει δίπλα στη νεότητα, που πρωτοδοκιμάζει τα φτερά της, ξαναζεί τη δική του περασμένη ζωή – τότε που αν δεν ήταν τόσο πλούσιος σε πείρα ζωής και σε γνώση, όμως γι' αντιστάθμισμα είχε και αυτός πολύ πιο πολλή φλόγα κι' ορμή [...].

Έτσι ο νέος έλκεται προς το δάσκαλο, γιατί νιώθει την ανάγκη να μεστώσει και να ολοκληρωθεί, ο δάσκα-

λος πάλι έλκεται προς τον νέο από την ανάγκη ν' αποξεχάσει για λίγο την πικρή πείρα της ζωής και ν' αντικρίσει ξανά τον κόσμο με την εμπιστοσύνη και την αγνότητα του νέου [...].

Και όμως, η αμοιβαία αυτή έλξη δεν εξαντλεί το γόνιμο έργο της αληθινής παιδείας. Γιατί στον νέο υπάρχει τώρα κι' ένα δεύτερο κίνητρο, το ίδιο ίσως δυνατό όπως ο πόθος για την ολοκλήρωση, που τον σπρώχνει να εξαντλήσει κάθε του δύναμη, για να μορφώσει το νου και την ψυχή του. Κι' αυτό είναι η πίστη, η υπερβολική πίστη, που βλέπει πως του έχει ο ώριμος.

Η ατμόσφαιρα αυτής της αμοιβαίας πίστης και αγάπης δίνει στον νέο τον πιο βαρύ οπλισμό για ν' αντιμετωπίσει και αργότερα της ζωής τη δοκιμασία με απόλυτη δύναμη κι' αισιοδοξία· γιατί του στερεώνει την πίστη στην αξία του ανθρώπου, κι' έτσι αργότερα θα έχει τη δύναμη να κοιτάζει όχι το κακό, κι' ας περισσεύει πάνω στη γη τούτη, όσο το καλό, και λιγότερο που είναι. Πιστεύοντας πως κάθε άνθρωπος έχει μέσα του το σπέρμα της καλοσύνης θα προτιμήσει αντί να κατάτρίβεται με την ανθρώπινη κακία και ν' αγαναχτεί μαζί της, να παρακολουθήσει με πραγματική συμπάθεια τον αγώνα εκείνων που παλεύουν – με τις εξωτερικές συνθήκες, με την τύχη, με τον εαυτό τους τον ίδιο – να ξεφύγουν από το κακό και να υψωθούν, όσο βαστούν. Θα έχει ακόμη τη δύναμη ο νέος, όταν τον δοκιμάζει η ζωή, και το φαρμάκι, που θα γυρεύει εκείνη να σταλάξει μέσα του, να το μετατρέπει σε χυμό ζωογόνο θα έχει τη δύναμη το όχι των άλλων να το κάνει ναι, στην κακία που τυχόν θα δοκιμάζει ν' απαντάει με την αρετή του.

Δεν ξεχνούμε βέβαια πως πέρα από την παιδεία υπάρχει και η φύση, που ασκεί την τυραννία της πάνω στον άνθρωπο. Υπάρχουν αδυναμίες έμφυτες, που και

η καλύτερη διδασκαλία δεν μπορεί να τις ξεριζώσει. Όμως η σημασία του δασκάλου δείχνεται ακριβώς όταν ο μαθητής, και ο πιο αδύνατος ηθικά και πνευματικά, αγωνίζεται να πραγματώσει τον καλύτερο εαυτό του, ν' αναπτύξει τα καλά σπέρματα, που εξάπαντος κλείνει μέσα του γιατί κάθε άνθρωπος, και ο πιο αδικημένος, κρύβει στην ψυχή του μέσα μια σπίθα από το θεό. Και τη σπίθα αυτή είναι του δασκάλου το έργο να την ανακαλύψει και να δοκιμάσει να τη δυναμώσει. Παντοδύναμος δεν είναι ωστόσο, και αν στον αγώνα αυτόν τύχει το καλό και βρεθεί νικημένο, δε θα φταίει βέβαια γι' αυτό ο δάσκαλος [...].

Τη σχέση όμως ανάμεσα στο δάσκαλο και στο μαθητή δεν την προσδιορίζουν αποκλειστικά οι υποκειμενικοί παράγοντες που είδαμε ως τώρα την προσδιορίζουν και παράγοντες αντικειμενικοί, και πρώτα πρώτα το αντικείμενο του κοινού μόχθου των: η επιστήμη και η γνώση.

Για τη σημασία που παίρνει η ανθρώπινη γνώση στην πραχτική ζωή δε θα μιλήσουμε εδώ. Την πραχτική αξία που έχουν οι εφαρμοσμένες επιστήμες την ξέρουμε και τη θαυμάζουμε όλοι, μυημένοι και αμύητοι, ίσως μάλιστα και πιο πολύ οι αμύητοι. Μα δεν είναι η ώρα να μιλήσουμε γι' αυτήν, ούτε εγώ το αρμόδιο πρόσωπο·ούτε όμως θα μας απασχολήσει τώρα η σημασία των θεωρητικών επιστημών ειδικά γιατί εμάς εδώ δε μας ενδιαφέρει τι συμβάλλει η κάθε ειδική επιστήμη και γνώση στην ψυχική και στην υλική προκοπή του ανθρώπου. Μας ενδιαφέρει η γνώση και η επιστήμη γενικά, τι προσφέρει στον άνθρωπο, όταν αρχίζει να την καταχτά, άσχετα ποιον ειδικό κλάδο αποφάσισε ν' ακολουθήσει στη ζωή του.

Και ακόμη πιο στενά: η επιστήμη μάς ενδιαφέρει όχι αν και κατά πόσο αυξάνει τον νου του νέου - γι' αυτό δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση. Εδώ μας ενδιαφέρει αν καλλιεργεί την ψυχή του, αν τον κάνει πιο άνθρωπο - το τονίζω και πάλι, άσχετα αν η επιστήμη αυτή είναι θεωρητική ή εφαρμοσμένη, η φιλολογία ή η χημεία ή η ιατρική.

Σε οποιονδήποτε κλάδο της επιστήμης κι' αν μυηθεί ο νέος θ' αντικρίσει τον τεράστιο μόχθο του ανθρώπου για να καταχτήσει τη γνώση: ο ένας θα οδηγηθεί μπροστά σε θαυμαστές θεωρητικές κατασκευές, ο άλλος στις τεράστιες καταχτήσεις του ανθρώπου πάνω στην ύλη· ο άλλος θα παρακολουθήσει τον αγώνα της επιστήμης να πραΐνει τον ανθρώπινο πόνο και να πολεμήσει το θάνατο άλλοι θα σταθούν μπροστά σε έργα μεγάλα, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά, θεολογικά, που προσπαθούν, καθένα με τον τρόπο του, να λύσουν τα βαθύτερα μυστικά της ζωής και της δημιουργίας.

Τι κοινό έχουν να πουν όλα αυτά στην ψυχή του νέου; - Σε κάθε έργο θετικό του ανθρώπου, που έγινε με το χέρι και με τη σκέψη, με τη φαντασία και με τη βούληση και με τη λογική, θα ξαναζήσει ο νέος τον βαρύ, όμως νικηφόρο αγώνα του ανθρώπου πάνω στη γη.

Όμως έξω από την επιστήμη υπάρχει κι' ένας άλλος, πολύ πιο μεγάλος αντικειμενικός δεσμός που δένει το μαθητή με το δάσκαλο: η αγάπη της πατρίδας. Η επιστήμη έχει αλήθεια διεθνικό χαρακτήρα. Και όμως! Δεν μπορεί να δουλέψει κανείς για την ανθρωπότητα παρά μόνο με το να δουλέψει για την πατρίδα του. Όχι μόνο γιατί στις θεωρητικές ιδιαίτερα επιστήμες η ιδιοσυστασία ενός λαού βάζει δυνατή τη σφραγίδα της πάνω στην πνευματική δημιουργία· και στις εφαρμοσμέ-

νες ο επιστήμονας είναι δεμένος με τον τόπο του αξεχώριστα.

Γιατί το έργο ενός επιστήμονα δεν είναι μόνο να γράψει πέντε δέκα βιβλία, άξια να συντελέσουν στην πρόοδο της παγκόσμιας επιστήμης. Έργο του το ίδιο σημαντικό είναι να μορφώσει και άλλους γύρω του, που να τον βοηθήσουν και να τον διαδεχτούν αργότερα, και αυτό μπορεί να γίνει σωστά μόνο στον τόπο του. Έργο του ακόμα είναι να προαγάγει υλικά και πνευματικά την πατρίδα του.

Με αυτή την κοινή θερμή αγάπη στη μεγάλη ελληνική πατρίδα ο δάσκαλος και ο μαθητής θα κατορθώσουν σιγά σιγά να βαθύνουν και το νόημα της φιλοπατρίας. Εδώ θα μου επιτρέψετε μια παραδοξολογία, που δυστυχώς δεν είναι παραδοξολογία: οι Έλληνες αγαπούμε την Ελλάδα, όμως τους Έλληνες δεν τους αγαπούμε όσο τούς αξίζει. Είμαστε πιο πολύ ελλαδολάτρες και λιγότερο ελληνολάτρες [...].

Για να ξαναγυρίσουμε όμως στο δάσκαλο και στο μαθητή: η αγάπη της πατρίδας και το βαρύ χρέος μπροστά της είναι ο δεύτερος λόγος που κάνει το δάσκαλο να στέκει αυστηρός μπροστά στο νέο... Μέσα σ' αυτή την αμοιβαία σχέση αγάπης και αυστηρότητας περνούν τα χρόνια της κοινής προσπάθειας, κι' όταν φτάσει η ώρα του χωρισμού, ο ώριμος προπέμπει τον νέο στη ζωή με την ευχή να γίνει κάποτε καλύτερός του. Πέρα από την επιθυμία που έχει ο παιδευτής να καλλιεργήσει την επιστήμη του ο ίδιος, πολύ πιο μεγάλη ικανοποίηση νιώθει, όταν βλέπει πως ο μαθητής του κατόρθωσε να τον ξεπεράσει. Γιατί τα έθνη προκόβουν, όταν στην ατέρμονη αυτή λαμπαδηφορία η φλόγα της λαμπάδας στο κάθε νεότερο χέρι φουντώνει όλο και πιο πολύ.

Και αργότερα όμως, όταν η ζωή χωρίσει το δάσκαλο και το μαθητή, ο σύνδεσμος ανάμεσά τους μένει. – Ποιο είναι το πιο μεγάλο όνειρο ενός που έταξε σκοπό της ζωής του να μορφώνει τις νέες γενεές; Να σε βρει ύστερα από χρόνια πολλά σε μιαν άλλη πολιτεία ένας άντρας άγνωστος σου, να σε κοιτάξει ένα λεπτό καλά, να σε πλησιάσει έπειτα και να σου φανερώσει πως ήταν μαθητής σου κάποτε. Να θυμηθείτε μαζί τα παλιά, να κουβεντιάσετε ώρα πολλή και μια στιγμή να σου πει:

"Μου είχες δώσει γνώσεις πολλές αλήθεια. Όμως αυτές δεν είχαν και τόση σημασία. Θα μπορούσα να τις βρω και σε βιβλία πολύ σοφότερά σου. Αυτό που με κάνει να μη σε ξεχνώ είναι κάτι άλλο: είναι η πίστη και η αγάπη στον άνθρωπο που κατόρθωσες να στηρίξεις μέσα μου. Κοντεύω κι' εγώ να γεράσω, και όμως εξακολουθώ να πιστεύω στην αξία και στην καλοσύνη του ανθρώπου. Η πείρα της ζωής είναι αλήθεια πικρή, μα μέσα μου ζει δυνατό το όραμα ενός ανθρώπου ανώτερου. Είναι αλήθεια πως πολλές φορές βρέθηκα αδύνατος και τον ανθρωπο αυτόν τον ανώτερο τον επρόδωκα ο ίδιος εγώ πολλές φορές είδα να τον προδίνουν και οι άλλοι γύρω μου. Υπόφερα και τις δυο φορές, περισσότερο όταν τον είχα προδώσει εγώ. Εσυχώρεσα πιο δύσκολα τον εαυτό μου απ' ό,τι τους άλλους. Και όμως δεν έπαψα να ζητώ πολλά από τους άλλους, και προπαντός από τον εαυτό μου. Οι περιπέτειες μέσα στους ανθρώπους δεν μ' έκαναν να χάσω την πίστη μου στην ιδέα του ανθρώπου. Πάντα ζήτησα να συμμορφώσω τη ζωή μου όχι με το τι γίνεται στον κόσμο, αλλά με το τι πρέπει να γίνεται. Κι' ακόμα γύρεψα πάντα να ιδώ στο διπλανό μου το καλό που έκρυβε η ψυχή του και τον αγώνα του να νικήσει τον πειρασμό του κακού.

Έτσι νομίζω πως μένω ο νικητής της ζωής και όχι ο νικημένος της, έτσι μόνο μπορώ να πω πως τη ζωή την κυβέρνησα εγώ και δεν άφησα να με κυβερνήσει εκείνη. Και αν καμιά φορά η δοκιμασία της ζωής ήταν μεγάλη και ο πειρασμός του κακού πολύ δυνατός, με κράτησε η σκέψη πως αν άφηνα να παρασυρθώ, δε θα είχα πια το δικαίωμα να σφίξω το χέρι του παλιού μου δασκάλου κοιτάζοντάς τον στα μάτια, όπως τώρα!"

Με την ελπίδα ότι κάποτε θα χαρεί μια τέτοια στιγμή προπέμπει ο δάσκαλος τον νέο μέσα στη ζωή. Και από την άλλη κιόλας μέρα τον νιώθει πλάι του, παραστάτη στον κοινόν αγώνα, παραστάτη στο χρέος που έχουμε όλοι μας: σαν άτομα πρώτα καθένας μας στον ιδιαίτερο κύκλο της δράσης τους, σαν πολίτες ύστερα κάτω από την προστασία της ελληνικής πατρίδας, σαν άνθρωποι τέλος κάτω από το μάτι του Θεού.

▸ Τώρα που αναγνώσατε το κείμενο, ίσως αντιληφθήκατε καλύτερα τις συνκινησιακές / συγκινησιακές φάσεις από τις οποίες περνάει η παιδευτική επικοινωνία δάσκαλου και μαθητή. Μπορείτε να συζητήσετε κάποιες κατά την προτίμησή σας.

▸ Συζητήστε, ωστόσο, το θέμα της απιστίας των νέων. Συμφωνείτε με τη θέση του συγγραφέα: Όποιος δεν απίστησε νέος, δεν μπορεί να πιστέψει βαθιά, όταν θα γίνει ώριμος άνθρωπος όποιος βρήκε έτοιμο το σπίτι της πίστης του, πολύ εύκολα μπορεί να βρεθεί μια μέρα έξω, χωρίς να το καταλάβει";

Ποια είναι η στάση του δασκάλου - οδηγού απέναντι σ' αυτό το πρόβλημα του νέου.
Και πιο πέρα

Τι σημαίνει ο λόγος του Πλάτωνα "Το μέγιστον μάθημα ρητόν οὐδαμῶς ἐστιν ὡς ἄλλα μαθήματα". Και τι σημαί-

νει ο λόγος του συγγραφέα: "Μοναχά ύστερα από σύντονη κοινή προσπάθεια, ξαφνικά μια μέρα, σαν από μια φλόγα που πετιέται, ένα φως θ' ανάψει στην ψυχή του νέου, που θα πάρει έπειτα να θρέφεται μοναχό του".

▸ **Ποιος κατά τον συγγραφέα είναι ο ρόλος της επιστήμης και της επιστημονικής γνώσης σ' αυτήν την παιδευτική σχέση. Τι σημαίνουν, πώς δηλαδή ερμηνεύονται, οι λόγοι του Κακριδή "Η επιστήμη μάς ενδιαφέρει όχι αν και κατά πόσο οξύνει το νου του νέου -γι' αυτό δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση. Εδώ μας ενδιαφέρει αν καλλιεργεί την ψυχή του, αν τον κάνει πιο άνθρωπο". Διατυπώστε τη θέση σας και αιτιολογήστε την. Δείτε και την "Ομιλία του Σεφέρη στη Στοκχόλμη", καθώς και την εισήγηση του Δελμούζου "Παιδεία και εθνική μόρφωση".**

▸ **Πιστεύει και ο Κακριδής, όπως και ο Δελμούζος (σ. 107/223), ότι "δεν μπορεί να δουλέψει κανείς για την ανθρωπότητα παρά μόνο με το να δουλέψει για την πατρίδα του"; Αναζητήστε στο λόγο του Κακριδή και στην εισήγηση του Δελμούζου τα σχετικά χωρία και σχολιάστε τα.**

▸ **Ιχνογραφήστε το πορτρέτο του δασκάλου και το πορτρέτο του μαθητή, όπως αυτά αναδύονται από τον λόγο του Κακριδή. Προσέξτε τον τόνο του λόγου: είναι συγκινησιακός, αυστηρός, ενδιάμεσος; είναι ανάλογος με την περίσταση;**

▸ **Αναζητήστε τις λέξεις που προσδίδουν συγκινησιακό ή επιστημονικό τόνο στο κείμενο. Δώστε το δομικό διάγραμμα του κειμένου.**

▸ **Σημειώστε λέξεις και φράσεις του κειμένου που χρησιμοποιούνται από τον συγγραφέα μεταφορικά (συνδηλωτικά).**

▸ **Αναζητήστε στο κείμενο μια παράγραφο που χαρακτηρίζεται από λιτότητα, και μιαν άλλη που χαρακτηρίζεται από την πειστικότητά της.**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
3ος Τόμος

2Ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Άρθρο και Δοκίμιο……....5
Η Επιφυλλίδα……49

3Ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Δίκαιος λόγος και άδικος λόγος……..…61

Η γλώσσα της εξουσίας

και η γλώσσα της παιδείας……74

Ο άνθρωπος….....……...100
Ομιλία στη Στοκχόλμη, Γ΄ Σεφέρης……..101
Ο άλλος άνθρωπος……...106
Παιδεία και εθνική μόρφωση,
Αλ. Δελμούζου……107
Εθνική αγωγή και ολοκληρωτισμός……123
Μεσσιανισμός, Φ. Πολίτης……..140
Παιδεία δύναμις θεραπευτικής ψυχής, Ι.Θ.
Κακριδής……163

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.